

विषयसूची

- भूमिका
- १. अर्थपूर्णक्रान्ति : मेरी सासू (गणेशबहादुर प्रसाई) / २
- २. च्यादरघरकी हामी काकी (नन्दकुमार प्रसाई) / ५
- ३. मेरी साल्दिदीको कथा (प्रा.डा.रामप्रसाद उप्रेती) / ६
- ४. मेरी सासू (लेखकीय) / ८
- •
- ५. मेरी सासूको पूर्वकथा / १९
- ६. मेरी सासूका परिवार / २२
- ७. मेरी सासूका सन्तान / २४
- ८. मेरी सासूको सौताप्रसङ्ग / २८
- ९. मेरी सासूको घरव्यवहार / २९
- १०. मेरी सासू र २००७ साल / ३२
- ११. मेरी सासूको धर्मकर्म / ३३
- १२. मेरी सासूको सोख र सीप / ३५
- १३. मेरी सासू र नरेन्द्रको कथा / ३८
- १४. मेरी सासूको बसाइँसराइँ / ४४
- १५. मेरी सासू अस्पताल भर्ना / ४५
- १६. मेरी सासूको जीवनशैली / ४६

अर्थपूर्णक्रान्ति : मेरी सासू गणेशबहादुर प्रसाई

विगत तीस वर्षयता निरन्तर लेखन कार्य गर्ने र स्वयं स्थापित हुन पुग्ने प्रमुख साहित्य स्रष्टामध्ये एउटा नाउँ हो— इन्दिरा प्रसाई। उनको सबल लेखनी साहित्यका सबै विधामा समान रूपले चलेको पाइन्छ, तापनि समालोचकहरू भने उनको कथा र उपन्यास साहित्यको चर्चा गर्न विशेष रुचि देखाउँछन्। इन्दिरा प्रसाईको थप चिनारी खोज्नुपर्दा उनी विभिन्न साहित्यिक प्रतिष्ठानसँग सम्बन्धित छिन्, साहित्यिक कार्यक्रम सञ्चालिकाका रूपमा पनि उनी निककै चर्चित रहन गएको छिन्। उनले गोरखापत्र संस्थानको प्रथम महिला अध्यक्ष हुने सौभाग्य पाएकी थिइन् तथा नेपाल सरकारको सल्लाहकारको गरिमामय पदमा पनि उनी आसीन भइसकेकी छिन्। त्यसबाट कुन निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ भने उनको व्यक्तित्वका ती सबै पाटामा उनी जति चर्चित छिन् त्योभन्दा कम चर्चित उनको सबल लेखनीबाट जन्मग्रहण गर्ने साहित्य पनि छैनन्। फलतः इन्दिरा प्रसाई नेपाली साहित्यको इतिहासमा स्थापित हुन आएका युवा कथाकारमध्ये एउटा सबल नाउँ हो।

तिनै इन्दिरा प्रसाईले जीवनीपरक साहित्यको क्षेत्रमा प्रवेश गरेर 'मेरी सासू' शीर्षक दिई एउटा नयाँ कृति जन्माएको देख्न पाइयो। उनले आफ्नी सासू भागीरथा प्रसाईसँग हुने अन्तरङ्ग वार्ताका आधारमा तयार गरेको यस कृतिलाई नरेन्द्र र इन्दिराले पढेर सुनाउने कबोल गर्दा म जस्तो आँखा कमजोर भइसकेको मान्छे २०६४ भदौ महिनामा उनीहरूको घर घट्टेकुलोमा गएको थिएँ। त्यस दिन उनीहरूले पालैसित यस रचनाको पाठ गर्दा सुन्ने श्रोता दुई जना हामी आमाछोरा मात्र अर्थात् भागीरथा प्रसाई र म गणेशबहादुर प्रसाई मात्र थियौँ। नरेन्द्र र इन्दिराले प्रत्येक अनुच्छेद पढेर सुनाउँदा आमाले उनीहरूलाई रोकेर त्यहाँ लेखिएको मूलभूत कुराको जसरी मलाई व्याख्या सुनाउनुहुन्थ्यो त्यसलाई मनन गर्दा इन्दिरा त आमाको जीवनलाई भाषामा प्रतिबिम्बित तुल्याइदिने माध्यम मात्र बनिदिएकी रहिछन्; कृतिका कतिपय स्थलमा प्रस्तुत विचार र तर्क इन्दिराका विचार र तर्क हुन् भन्ने भ्रम हाम्रो मनमा उत्पन्न हुने जुन स्थल त्यस कृतिमा पाइन्छन् ती स्थल पनि इन्दिराका होइनन् आमामा आफ्नो विचार र तर्क रहेछन् भन्ने जुन विश्वास

त्यस दिन मेरा मनमा उत्पन्न भयो त्यो विश्वास आज पनि मेरो मनमा जस्ताको तस्तै छ, ताजै छ । यी सबै कारणले गर्दा कुन कुरा म किटान गरेर भन्न सक्तछु भने 'मेरी सासू'मा इन्दिरा कलात्मक योजना र भाषा प्रदान गर्ने लेखिकाका रूपमा मात्र सीमित रहेकी छिन् । त्यस कृतिमा सर्वत्र आमा भागीरथा प्रसाईं मात्र व्याप्त बन्न पुग्नभएको छ । त्यही नै यस कृतिको चरम प्राप्ति र सफलता पनि हो भन्ने मलाई लाग्दछ । जीवनीसाहित्यमा नभइनुहुने आवश्यक गुण पनि त्यही हो ।

'मेरी सासू'की नायिका श्रीमती भागीरथा प्रसाईंका नौ दशक लामो जीवनको कथाव्यथालाई मनन गर्दा राणाकालीन नेपालको खस बाहुन समाजका आमाबाबुले "सके घर खा, नसके नदीमा डुबेर मर्" भनी बालखैमा घर पठाइने छोरीको प्रतिनिधित्व हामी आमा भागीरथा प्रसाईंले गरेको देख्न पाइन्छ । तापनि जीवनका सबै प्रकारका हाँकलाई स्वीकार गर्दै भैले अघि बढ्दा कहीं पनि कस्तै आपत आइपर्दा पनि यी नायिका कात्रिएकी फेला पर्दैनन् । सिंहिले जस्तै उनले पनि एकलै जीवनभर आफ्नो परिवारको दायित्व निर्वाह गरेकी देखिन्छन् । त्यो कार्य सम्पन्न गर्दा पनि आफ्नो परिवारका सदस्यमध्ये को कृतज्ञ र त्यो को कृतघ्न र त्यो भन्ने कुरापट्टि उनी अल्मलिएकी छैँदै छैनन् । जीवनलाई जीवनकै रूपमा ग्रहण गर्ने उनको वृहत् चाहनाले गर्दा उनीप्रति हाम्रा मनमा श्रद्धा उत्पन्न हुन्छ । हाम्रा पौरस्त्य नारीको महिमा भन्नु पनि त्यही हो ।

'मेरी सासू'मा भागीरथा प्रसाईंको यथार्थ जीवनको कथाव्यथालाई पढ्न पाइन्छ । इन्दिराले त्यस यथार्थ कथाव्यथालाई आफ्नो चिर परिचित यथार्थवादी शैलीमा उतारेकी छिन् । उदाहरणार्थ यस कृतिमा नायिकाका छुभाइ छोराको चरित्र जुन ढङ्गले उतारिएको छ त्यसलाई लिन सकिन्छ । ती छुभाइमध्ये मातृभक्त अन्तरे छोरो नरेन्द्रको चित्रण इन्दिराले यस कृतिमा यसरी गरेकी छिन्, "आमाका पाउमा आफ्नो शिर पुऱ्याएपछि नरेन्द्रको हरेक दिनको कार्यक्रम आरम्भ हुन्छ । उहाँ आफ्नी आमालाई नढोगी पानी पनि खानुहुन् । त्यति मात्र होइन उहाँ जति नै व्यस्त भए तापनि आमालाई पनि आवश्यक समय दिनुहुन्छ । आमासँगै बसेर खाने, दिउँसो एक पल्ट केही समयका लागि भए पनि आमाका छेउमा बस्नुपर्ने र सुत्नुअघि राति पनि आमासँगै केहीबेर दुखसुखका बात मार्ने नरेन्द्रको आमाप्रतिको दैनिक तालिका हुने गर्छ । साथै आमाको खानपिनप्रति निगरानी राख्ने, लगाउने लुगाको हिसाब राख्ने र साँभमा आमाको ओछ्यानको व्यवस्थापनमा समेत ध्यान दिने कामबाट पनि नरेन्द्र चुक्नुभएको मलाई थाहा छैन ।" यो हो इन्दिराको यथार्थवादी शैलीको एउटा सुन्दर नमुना । भनेकै पनि छ : "भिन्न रुचिर्हि लोकाः" ।

यस कृतिकी नायिका भागीरथा प्रसाईंको जन्म आठराई ईवामा बस्ने प्रेमलाल उप्रेतीकी छोरीका रूपमा भएको थियो । उनी आफ्ना समयका तेजस्वी पुरुष थिए । धनकुटामा आउँदा जाँदा र त्यहाँ बस्दा उनको आठराई हाडपाड बस्ने च्यादरघरे मुखिया अर्थात् नरध्वज प्रसाईंसँग गहिरो मित्रता कायम भएको थियो । त्यस्तैमा नरध्वजकी पत्नीले छोरो र प्रेमलालकी पत्नीले छोरी सँगसँगै जन्माइँदा ती दुवैका मनमा सम्झी बन्ने रहर जाग्यो र कालान्तरमा ती दुई भाइ पुरानो बोल कबोलअनुसार सम्झी बन्न पुग्दा नरध्वजका साइँला छोरा जयप्रसाद र प्रेमलालकी साइँली छोरी भागीरथा पतिपत्नीमा परिवर्तित हुन पुगे । त्यसरी उच्च संस्कारयुक्त माइतीमा हुर्केबढेकी भागीरथा त्यस्तै उच्च संस्कारले परिपूर्ण त्यस बेलाका प्रख्यात धर्मपुरुष नन्दमणि प्रसाईंकी नातिनीबुहारीमा परिवर्तित हुन पुगेकी हुन् । त्यसैले प्रसाईंकुलमा गाँसिन पुगेकी भागीरथा पनि आफ्नी बूढी सासू नन्दमणिकी कान्छी पत्नी र आफ्ना चारभाइ ससुरा जस्तै कालान्तरमा च्यादरघरे मुखिनीका नाउले इलाकाभर नै प्रख्यात बन्न पुगेकी थिइन् ।

बालककालमा च्यादरघरे प्रसाईंमध्ये भागीरथा प्रसाईं र जयप्रसादको बीचमा रहेको अनौठो रोमाञ्चक र अलौकिक प्रेमको कथा सुनाउनेले सुनाउँदा म सुन्दर्थेँ । कालान्तरमा आठराईमा आफ्नो बास साह्रै नभएकोले जिज्ञासु हुँदाहुँदै पनि मैले ती दुई जोडिपोडको अलौकिक प्रेमपक्षको यस जीवनीपरक कृतिमा पाइने रिमरिमे छायाभन्दा बढ्ता केही पनि थाहा पाउन सकिनँ । सामाजिक प्राणीका तहमा रहेर जीवन काटेकी मान्छेले आफ्नो नितान्त प्रिय र गोप्य व्यक्तिगत जीवन पक्षलाई नखोल्नु स्वाभाविकै पनि हो भन्ने लाग्छ ।

भागीरथा प्रसाईंको जीवनलीला अनौठो छ र एक दृष्टिमा कहली लाग्दो पनि छ । नाबालक अवस्थामै च्यादरघरे परिवारमा प्रवेश गर्दा उनका पति जयप्रसाद नाबालक नै थिए । उमेरलाई नसुहाउने हिसाबले बूढापाखा मान्छेले जस्तो ज्ञानगुनका कुरा मात्र गर्ने भएकोले त्यस संयुक्त परिवारका सबै सदस्यले जयप्रसादलाई जिजु भनेर बोलाउने गर्दथे । च्यादरघरे बूढी मुखिनी अर्थात् नन्दमणि प्रसाईंकी कान्छी पत्नी अधवैँसे उमेरमै आफ्नो र आफ्ना चारभाइ छोराको अंश थापी अलग भएकीले उनको त्यस बेला ठूलो धाक थियो, रवाफ थियो । आफ्ना चारभाइ छोरा र तिनका पत्नीमाथि पहिलेदेखि नै एकछत्र शासन चलाउँदै आएकी ती बुढिया अधिल्लि पदा भागीरथाका सासू र ससुरा त हक्कन्थे भने नातिनीबुहारीको कुन हविगत हुन्थ्यो; त्यसको सहज कल्पना गर्न सकिन्छ । बूढी मुखिनीको मृत्यु भएपछि उनका चारभाइ छोरा अंश गरेर अलग भएपछि बल्ल नरध्वज परिवारको बुहारी भएर उनले सानो सङ्ख्या भएको परिवारकी सदस्य हुने सौभाग्य पाइन् । त्यस सानो परिवारमा दुई दर्जनभन्दा केही बढी सदस्य हुँदा हुन् । त्यस परिवारकी सदस्य भएपछि उनका जीवनमा दुईवटा आघात पर्न आए : एक उनकी सासूले जिजु भागीरथाप्रति बढ्दै आशक्त रहेको देखिन्, सहन सकिनन् र छोरालाई अर्की केटी बिहे गर्न बाध्य तुल्याइन् । अर्को कुरा बूढी सासूका पालामा भन्दा आफ्नी सासूका पालामा बुहार्तनको भारी धेरै गह्रौँ र कठिन पनि भयो, ती दिन पनि बिते ।

हामी नायिकाको कान्छी सासू अर्थात् जेठाजु मानबहादुर प्रसाई र जेठाजु खडानन्द प्रसाईको परिवार अंश लिई अलग हुँदा जयप्रसाद प्रसाईको परिवार पनि अलग भयो । अब त सुखका दिन आउँछन् कि भन्ने लागेको त्यसै समयमा मानबहादुरकी आमा अर्थात् हामी नायिकाकी कान्छी सासू र उनको आफ्नै जीवनमा अकल्पनीय आघात पर्न आयो । के भने अकस्मात् मानबहादुर प्रसाई घरबाट निस्की बेपत्ता भए अनि हामी नायिकाका पति पनि खग्रास ग्रहण लागेको चन्द्रमा बन्न पुगे । अनि आजीवन आफ्नी पत्नी भागीरथाप्रति अलौकिक प्रेमवर्षण गर्ने प्रेमीका रूपमा बाहेक अन्य दृष्टिमा उनी विदेह नै रहे तथा त्यत्तिकै मुक्त भए भन्नुपर्छ । हाडपाडको समाजसँग त्यसपछि उनको कुनै प्रकारको सम्बन्ध भएन । फलतः हामी नायिकाले आफै पत्नी र आफै पति बनेर आफ्नो जीवन धान्न कर लाग्यो । यी सबै कुरालाई मध्यनजरमा राखेर नै होला, आफ्नी सासूको चर्चा गर्नुपर्दा इन्दिरा लेखिन्छन् :

“मेरी सासू भागीरथा प्रसाई ती महान् नारीको नाउँ हो, जसले आफ्ना जीवनका गहिरो चोट पनि समाज सामू कहिल्यै देखाउन चाहनुभएन । आफू भित्रभित्रै सल्केर पनि परिवार र सन्तानका लागि “उफू” पनि नभन्ने नारीहरूको यहाँ बाहुल्य छ । त्यसैले मलाई लाग्छ ‘मेरी सासू’ भित्र मैले प्रस्तुत गरेको कथा अधिकांश नेपाली ग्रामीण नारीहरूको कथा हो । भोगाइका क्रममा प्रायजसो नारीले भोगेका व्यथा नै ‘मेरी सासू’ हो भन्ने मेरो मान्यता छ ।” भागीरथा प्रसाईसँग परिचित मान्छे इन्दिरासँग सहमति जनाउँछन् किनभने त्यही यथार्थ सत्य हो ।

मैले मानबहादुर र जयप्रसादको जोडीलाई १९९४ सालमा उनीहरू मेरा पितालाई भेट्न भनी हाम्रा घर निघुरादिनमा आउँदा एक पटक देख्न पाएँ । त्यस बेलासम्ममा नरध्वज प्रसाईका ती दुईभाइ छोरा धनकुटा जिल्लाभर नै प्रख्यात भइसकेका थिए । बडाहाकिम माधवशमशेरका प्रिय पात्र बनिसकेका भर्खरका लक्का जवान भए पनि तेजस्वी पुरुषमा उनीहरूको गणना हुन थालिसकेको थियो । मानिस भन्थे— मानबहादुरको आँट, जिजुको बुद्धि; उनीहरूका अगाडि टिक्नको हो ? टलक्क टल्कने सेता दौरासुरुवाल र कालो कोट भिरेका ती दुई दाजुभाइ मध्यम कदका भए पनि पातलो शरीरका भएकाले सुहाउँदो, आकर्षक र अग्ला नै देखिन्थे । रातो वर्णका मानबहादुरका अगाडि गौर वर्णका हाम्रा जिजु थप कोमल स्निग्ध र आकर्षक लाग्थे । पछि मैले जीवनमा वी.पी. कोइरालाको सामीप्य प्राप्त गरें । उहाँसँग साक्षात्कार हुँदा मलाई जहिले सुकै पनि जिजुसँग भेट भएको भ्रमको आउँथ्यो । किनभने १९९४ सालमा प्रथम पटक र २००९ सालमा दोस्रो पटक मैले देख्न पाएका जिजु प्रसाई र वी.पी. कोइराला उस्तै कलात्मक र चिटिक्क परेका अत्यन्त आकर्षक व्यक्तित्व थिए । एउटालाई देख्दा अर्कालाई देख्न पाएजस्तो लाग्ने । फरकचाहिँ के थियो भने एउटै वी.पी.मा मानबहादुरको आँट र दुस्साहस मात्र होइन जिजुको बुद्धि र धैर्य पनि थियो । फलतः जिजु मानबहादुर बिलाउनासाथ अपाङ्ग जस्ता बन्न पुगे । ती विद्वान्, वेदान्ती, सङ्गीतज्ञ एवं नर्तकले एकान्तको आश्रय ग्रहण गर्न पुग्दा त्यसै विलाए; महामानव वी.पी. जस्तो उनी चम्कन सकेनन् । हामी जस्ता व्यावहारिक जगतका नरनारीका दृष्टिमा जे देखिए पनि हामी नायिकाको दृष्टिमा चाहिँ उनी वेदान्ती हुनाले महात्मा सिद्ध हुन पुगेका थिए । अनि एकान्तमा बसेर निर्द्वन्द्व जीवन भोग्ने ती पुरुषकी हामी नायिका एक मात्र प्रेमिका थिइन्, पत्नी थिइन् अनि जन्मेका छोराछोरीका पितामाता जे भने पनि उनी नै रहिन् । जसलाई भागीरथा प्रसाईले शिरोपर गरी जीवन काटेको देख्न पाइन्छ । भागीरथा प्रसाईको त्यो साहस, आँट र सङ्घर्षपूर्ण जीवनगाथालाई मनन गर्दा उनको प्रशंसा गर्न मन लाग्छ ।

जिजु अर्थात् जयप्रसाद प्रसाई मानबहादुर बेपत्ता हुनुभन्दा अगाडि र पछाडि पनि एउटा जिद्दीमा अडिएर बस्ने गर्थे । यसलाई भागीरथा पटककै मन नपराउने हुनाले आफ्नो राय बजाउँथिन् । उनी भन्थिन्— “तपाईंकी आमाले तपाईंको दोस्रो विवाह गरिदिएकी हुन् । त्यसमा त्यस केटीको के दोष ?” जयप्रसाद भन्थे— “त्यो केटी मेरी पत्नी होइन, आमाकी रहरकी पुतली हो । त्यससँग मेरो सम्बन्ध हुन सक्दैन ।” “त्यसो नभन्नुहोस् पतिका नाताले तपाईंले पतिधर्मको पालना गरिदिनुपर्छ ।” भागीरथाको आग्रह हुन्थ्यो । नभन्दै पछि उनले आफ्नी सौताको कोख सफल भएको देख्न पाइन् र आफ्नो मान राखिदिएकोमा प्रसन्नता प्रकट गर्दै आफ्ना पतिका दुवै पाउ हर्षाश्रुले पखाल्न पाइन् । आज पनि ‘मेरी सासू’की नायिका गर्वपूर्वक त्यो कुरा सम्झने र भन्ने गर्दछिन् : “हामी कान्छीको पनि कोख सफल भयो ।” उज्यालो न उज्यालो अनुहार लगाएर उनका मुखबाट त्यस्ता गर्वोक्ति सुन्दा मनमा लाग्छ— यस्ता उदारमना नारी यस पृथ्वीमा अबै पनि छन् र नै पृथ्वीमा मानवजाति अस्तित्वमान् छ । यस्ता कल्याणकारी र उदारवाणी अन्यत्र सुन्न कहाँ पाइन्छ । धन्य हुन् भागीरथा !

यस कृतिको अध्ययन गर्दा निम्न बुँदा स्वयमेव प्रकट हुन आइपुग्छन् : एक— पारिवारिक विघटनको वर्तमान विश्व परिवेशमा इन्दिरा प्रसाईले ‘मेरी सासू’ नामक कृति हाम्रा अगाडि प्रस्तुत गरेकी छन् र यो कुरा स्वयंमा अत्यन्त अर्थपूर्ण सिद्ध हुन पुग्दछ । दुई— नेपालीसाहित्यको इतिहासमा जीवनीसाहित्यको जुन अनिकाल देखिन्छ त्यसलाई अवलोकन गर्दा नरेन्द्रराज प्रसाईले भैं इन्दिरा प्रसाईले पनि जीवनीसाहित्य प्रदान गर्नु स्वयंमा महर्षिवपूर्ण सिद्ध हुन्छ । अब नरेन्द्रले ग्रहण गरेका इतिहासआबद्ध पुरुष वा नारीको जीवनी लेख्ने मार्गको विपरीत समाजका अज्ञात नारीको जीवनी लेख्नु इन्दिराको विशिष्ट उपलब्धि हो, क्रान्ति हो समेत भन्न सकिन्छ । इन्दिरा ! तिमीलाई मेरो मुरीमुरी धन्यवाद, बधाइ र आशीर्वाद छ ।

धाइजन, भापा

च्यादरघरकी हामी काकी

नन्दकुमार प्रसाई

हामी साईली काकीको नाउँ हो, भागीरथा प्रसाई । उहाँ आठराई ईबाका सम्पन्न व्यक्ति प्रेमलाल उप्रेतीकी साईली छोरी हुनुहुन्छ । साथै उहाँ आठराई हाडपाडका च्यादरघरे नरध्वज प्रसाईकी पनि साईली बूहारी हुनुहुन्छ । नरध्वज प्रसाईका साईला छोरा जयप्रसाद प्रसाई आफ्नो उमेरभन्दा माथिल्लो स्तरका बौद्धिक ज्ञान भएका व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो । धेरै जान्नेसुन्ने भएकाले गाउँठाउँका सबैले उहाँलाई जिजु भन्थे । म पनि उहाँलाई जिजुकाका भन्थे ।

मेरा जिजुकाकाकी श्रीमती भागीरथा प्रसाई डबल साईली हुनुहुन्छ । त्योभन्दा ठूलो कुरा उहाँ हामी साह्रै मायालु र दयालु आमा हुनुहुन्छ । उहाँ हामी काकी भए तापनि हामी सबै छोराछोरी जतिले उहाँलाई साईली आमा भन्थ्यौं । मैले थाहा पाएदेखि नै हामी साईली आमा सरल व्यवहार र उच्च विचारकी धनी हुनुहुन्छ । उहाँमा एक थोपो पनि आडम्बर छैन । आफूभित्र घमण्ड कस्तो हुन्छ भन्ने व्यहोरा उहाँको अन्तर्चेतनाले पनि सायद सङ्केत पाएको छैन ।

सम्पन्नतामा हुर्केकी, बढेकी र घर खाएकी हामी साईली आमाले हामीले देख्तादेख्ता बिस्तारै अनेक दुख, झन्झट, पीर, व्यथा र झमेलाको हुन्डरी भोग्नु र सामना गर्नुपर्थ्यो । आफैपट्टिका छभाइ छोरा र एउटी छोरीकी आमा उहाँले उमेरमा नै सौतालाई पनि हाँसीहाँसी भिँष्याउनु र बेहोर्नुपरेको थियो । उहाँकी सौता दिव्यरूपा मेरी आमा जमुना प्रसाईकी कान्छी बहिनी अर्थात् मेरी सानीमा हुनुहुन्थ्यो ।

साईली आमाले आफ्नो सन्तानको पालनपोषण र शिक्षादीक्षामा धेरै मेहनत गर्नुभएको थियो । उहाँले आफूले जन्माएका सन्तानलाई मात्र माया गर्नुभएन; सौताका छोराछोरीलाई पनि आफ्ना छोराछोरी समान व्यवहार गर्नुभएको थियो । उहाँ उदारताकी प्रतिमूर्तिका रूपमा आठराई हाडपाडमा चिनिनुभएको थियो । उहाँ न्यायवादी प्रकृतिले ओतप्रोत हुनुहुन्थ्यो ।

साईली आमामा मनमा जतिसुकै चोट र वेदना भए तापनि अथवा उहाँले घरपरिवारको कटु बेहोराको मार खेप्नुपरे तापनि उहाँको अनुहारमा कहिल्यै पनि चिन्ताका रेखा भेटिँदैनथ्यो । हाम्रा माझ उहाँ सधैं एउटी कर्मशील र धैर्यवान् महिलाका रूपमा चिनिनुभयो । उहाँलाई जति विघ्न सताउन खोजिँदा पनि उहाँले हाँसीहाँसी ती समस्याहरू समाधान गर्नेतिर आफूलाई अग्रसर गराइरहनुभयो । आफन्तै अर्थात् आफ्नै श्रीमानका अत्यन्तै नजिककै व्यक्तिहरूमध्येबाट उहाँ घरीघरी आर्थिक र सामाजिक रूपमा प्रहार र प्रताडित हुनुभएको थियो । तर पनि उहाँले कहिल्यै पनि हरेस खानुभएन ।

साईली आमा लोकभाकामा नाच्न र गाउन सिपालु हुनुहुन्थ्यो । घरको चाडबाड र विहेबारीमा गाएर र नाचेर उहाँले रातै पनि छर्लङ्गै पार्नुहुन्थ्यो । उहाँको मीठो स्वरलहरी जति सुन्थो त्यति नै सुनुसुनु लाग्ने हुन्थ्यो । अझै पनि अति प्रसन्न र अति विरह चलेका बेला मीठो लोकभाकामा उहाँ गीत गाउनुहुन्छ ।

वास्तवमा त्यस बेलामा त्यस क्षेत्रका नै नामी गायकको नाउँ जिजु प्रसाई थियो । हाम्रा जिजुकाका मुरली बजाउन पनि साह्रै सिपालु हुनुहुन्थ्यो । उहाँले बाँसुरी बजाएपछि हामी सबै जना उहाँकै वरिपरि झुम्मिन थालिहाल्थ्यौं । उहाँ हार्मोनियमका चाहिँ ओस्ताद नै हुनुहुन्थ्यो । उहाँ आफै हार्मोनियम बजाएर गीत गाइरहनुहुन्थ्यो । उहाँका घरमा पुग्दा उहाँ खाली बसेको मैले कहिल्यै पनि देखिनँ । उहाँलाई गानबजानमा धेरै नै सोख् थियो । बोलीचालीमा पनि उहाँ मृदुभाषी हुनुहुन्थ्यो । उहाँ जस्तो सरल हुनुहुन्थ्यो बोलीचाली पनि त्यतिकै नरम थियो । उहाँमा कसैप्रति पनि रिसराग थिएन ।

जिजुकाका बढी भावुक हुनुहुन्थ्यो; साथै उहाँ ज्यादै सम्वेदनशील पनि हुनुहुन्थ्यो । उहाँ आफूभन्दा सानाको पनि कदर गर्नुहुन्थ्यो । त्यसैले म पनि घरीघरी जिजुकाकालाई भेट्न च्यादरघर जान्थेँ । म बाल्यकालमा नै उहाँकै विद्यार्थीका रूपमा प्रविष्ट भएँ । उहाँ भुराहरू पढाउन उत्सर्गिक हुनुहुन्थ्यो । त्यति बेला साईली आमाले पनि आफ्ना पति सँगसँगै लागेर त्यहाँ कसैले गर्न नसकेको दुईवटा काम पनि गर्नुभयो; एक, आफ्नै घरजग्गामा शिवालयको स्थापना र अर्को, आफ्नै गोदाममा स्कुलको स्थापना । त्यति बेला उहाँहरूले आफ्नै घरमा निःशुल्क छात्रावास पनि खोल्नुभएको थियो र त्यसको नाउँ जिजुहाउस थियो । अर्को स्कुलभवन नवनाइन्जेलसम्म उहाँहरूकै गोदाममा स्थानीय भुराभुरीले शिक्षा आर्जन गरेका थिए । अर्को स्कुल बनाउन पनि जिजुकाका र साईली आमामा अगुवाइमा वरिपरिका सबैको भूमिका थियो ।

सुरुसुरुमा जिजुकाका जनसम्पर्क र विद्यार्थीलाई शिक्षा आर्जन गराउने काममा धेरै सक्रिय हुनुभए तापनि पछिपछि उहाँ एकान्तप्रिय प्रकृतिको बन्दै जानुभएको थियो । तर पनि उहाँले जिजुहाउसमा बस्ने विद्यार्थीहरूलाई पढाउन भने छोड्नुभएन । यसका साथै गाउँठाउँ हिँड्दा र डुल्दा पनि मीठो र सुरिलो रन्को छाडेर गीत गाउन पनि उहाँले छोड्नुभएन । उहाँको गीतका पातको पिपिरीले त्यति बेला सबैलाई मन्त्रमुग्ध पार्ने गर्थ्यो ।

भागीरथा प्रसाई नातामा फुपू हुनुभए पनि उहाँलाई हामीले कहिल्यै फुपू भनेनौं । हाम्रो घरमा उहाँलाई सबैले साल्दिदी भन्थे । हाम्रो घरका मान्छे मात्र होइन घरछिमेकी पनि उहाँलाई साल्दिदी नै भन्थे । उहाँ हाम्रो पहाडगाउँ आठराई ईवामा पनि साल्दिदी र भापाको चारपानेमा पनि साल्दिदीका नाउँले प्रख्यात हुनुहुन्छ ।

मेरी साल्दिदी मैले थाहा पाएदेखिकै मापाकी हुनुहुन्थ्यो । उहाँ हाम्रो घरमा आउँदा हाम्रा बुवाआमालाई थर्काउनुहुन्थ्यो । त्यति बेला हाम्रा घरमा उहाँले बोल्दा सबैले उहाँको बोलीको कदर गर्नुपर्थ्यो । त्यसो त उहाँ हाम्रो घरमा आएपछि हामी सबै उहाँको अगाडि भुम्निने गर्थौं । किनभने उहाँ मन भएकी हुनुहुन्थ्यो, फर्स्याइली हुनुहुन्थ्यो र न्यायिक पनि हुनुहुन्थ्यो । उहाँ कोही रिसाउँछ र कोही खुसाउँछ भनेर होइन, सत्य कुरा के हो भन्ने हिसाबले आफू प्रस्तुत हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले हाम्रो घरमा उहाँलाई सबैले जति सम्मान र श्रद्धा गर्थे उहाँसँग त्यति नै डराउने पनि गर्थे । उहाँलाई भेटेपछि मेरा बुवाआमा उहाँको आज्ञापालनमा नै व्यस्त हुने गर्नुहुन्थ्यो । त्यसैले मेरी साल्दिदी अहिले पनि काठमाडौं स्थित हाम्रो घर हात्तीगौँडामा आएपछि मेरी धर्मपत्नी लक्ष्मी र म उहाँलाई विगतमा मेरा बुवाआमाले गरेको सेवा विर्सार्ने प्रयास गर्छौं । पहिले म साल्दिदीलाई भेट्न जसरी हाडपाड जान्थेँ, जसरी भापाको सालबारी जान्थेँ त्यसरी नै काठमाडौं स्थित घट्टेकुलोको नइ घरमा पनि लक्ष्मी र म बराबर जाने गर्छौं ।

मेरी साल्दिदीले मलाई सानैदेखि माया गर्नुभयो । साल्दिदीको मायाको पोखरीमा डुबेर म सानो हुँदा पनि ईबाबाट हाडपाड जाने गर्थेँ । त्यति बेला हामीलाई ईबाबाट हाडपाड जान पैदलमा नौ दस घन्टा लाग्थ्यो । म बाल्यकालमा नै हाडपाड जानुको अर्को आकर्षण नरेन्द्रराज प्रसाई नै पनि हुन् । त्यस बेला नरेन्द्र र म भन्ने ८-१० वर्षका थियौं । हामी उस्तैउस्तै उमेरका भएकाले हामी एकअर्कामा साह्रै मिल्थौं पनि । त्यस बेला ईबा आउँदा नरेन्द्र पनि मसँगै सुत्थे र म हाडपाड जाँदा पनि नरेन्द्र मलाई आफूसँगै सुताउने गर्थे । त्यति बेला हामी दुईको भेट भएपछि हामी छुट्टिन मान्दैनथ्यौं । म हाडपाड जाँदा उनी मलाई केके दिएर खुसी पार्न खोज्थे । त्यसै क्रममा उनले आफूले भेला पारेका कलममध्ये कुनै नीब नभएको, कुनै टोक्रो नभएको, कुनै फुटेको र कुनै टुटेको अर्थात् छानीछानी थोत्रा कलमहरू जति मलाई दिने गर्थे । त्यस बखत मलाई त्यसरी थोत्रा कलम दिनेमा मेरो लागि यस धरतीमा नरेन्द्रबाहेक अर्को मानिस थिएनन् र नरेन्द्रले पनि बडो जतनसाथ जम्मा पारिएका ती थोत्रा कलम मबाहेक अरू कसैलाई कदापि दिँदैनथे । त्यसैले त्यस बखत उनीबाट पाइएका ती थोत्रा कलमहरू मेरो लागि अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण उपहार भएका थिए । यसरी उनको कलमप्रतिको मोहबाट म सानैमा प्रभावित र प्रेरितसमेत भएको थिएँ । वास्तवमा त्यस प्रभावको बीजारोपणले गर्दा नै पछि मैले थोत्रा कलमहरू (२०५४)नामक निबन्धसङ्ग्रह पनि लेखेँ ।

नरेन्द्रराज प्रसाईभन्दा म दुई वर्ष कान्छो भए तापनि उनी मलाई मामा भन्ने गर्छन् । उनले मात्र होइन उनको लहलहैमा लागेर साल्दिदीका सबै छोराहरू मलाई मामा भन्ने गर्छन् । मेरी साल्दिदीका छोराछोरीहरू जेठा दाजु विष्णुभक्त प्रसाई (१९९५), दिदी नीरा सिटौला (१९९६), साइँला दाजु दीर्घराज प्रसाई (२०००), काइँला दाजु भरतराज प्रसाई (२००८), अन्तरे दाजु नरेन्द्रराज प्रसाई (२०१२) र कान्छा भाइ गङ्गाराज प्रसाई (२०१४) ले मेरा जेठा दाजु अथवा मभन्दा जेठाकान्छा प्रायः सबैलाई मामा नै भन्ने गरेका छन् । वास्तवमा नरेन्द्र हामीलाई मामा भन्ने गर्थे र उनैको प्रभावले आजसम्म पनि म मेरा भान्दाइहरूद्वारा मामा भनी सम्बोधित हुँदै आएको छु । त्यति मात्र होइन नइ दम्पतीका छोराछोरीहरू पनि मलाई मामा नै भन्ने गर्छन् ।

मेरी भाउजू (तर हाम्रो उक्त चलनअनुसार म उहाँलाई भान्जी भन्ने गर्छु) इन्दिरा प्रसाई नेपाली भाषासाहित्यको प्रचलित नाउँ हो । नेपालीसाहित्यमा उहाँको उपस्थिति म एउटा उपलब्धि मान्छु । उहाँजस्तो सिद्धहस्त स्रष्टाले मेरी साल्दिदीको विषयमा लेख्नु भनेको मैले मेरो लागि पनि थप गर्व मानेको छु । यस कृतिको पाण्डुलिपि हेरेर म साह्रै प्रभावित भएको छु । प्रस्तुत मेरी सासू जति पढ्यो त्यति पढिरहने विषयवस्तु बनेको छ । एकातिर मेरी साल्दिदीको जीवनकथा नै अत्यन्तै मार्मिक छ भने अर्कातिर यस कृतिमा पनि लेखकको प्रस्तुति ज्यादै मनमोहक छ । त्यसैले यस कृतिले नेपाली भाषासाहित्यमा आफ्नो बेग्लै उच्च अस्तित्व कायम राख्नेछ भन्ने मैले आशा लिएको छु ।

मेरा भान्जा नरेन्द्रराज प्रसाईको मेरी भान्जी इन्दिरा प्रसाईसँगको वैवाहिक जीवनको अर्को उपलब्धी 'मेरी सासू' पनि हो । भान्जी इन्दिरा प्रसाईले किताब लेखेर मात्र आफ्नी सासूप्रतिको जयजयकारमा देखावटीको नारा लगाउनुभएको छैन । उहाँले आफ्नो वैवाहिक जीवनको आरम्भदेखि नै मेरी साल्दिदीको तनमन र धनले सेवा गर्नुभएको छ । त्यसैले मेरी साल्दिदी बराबर भन्नुहुन्छ- "इन्दिरा नभए मेरो जीवन यस्तो हुँदैनथ्यो । इन्दिरा मेरी बुहारी मात्र होइनन् आमा पनि हुन् ।" मेरी साल्दिदीको वाणीमा मात्र होइन इन्दिरा प्रसाईको मान्छेसँगको व्यवहार पनि ज्यादै अनुकरणीय नै छ । उहाँको आफ्नी सासूप्रतिको व्यवहार अत्यन्तै अनुकरणीय र प्रेरणादायी छ । उहाँ आफ्नी सासूमा नै प्रायः केन्द्रित देखिनुहुन्छ । यस विश्वकै दुर्लभ घटनाका रूपमा सासूप्रति बुहारीको माया नइभवनमा अहिले पनि प्रत्यक्ष देख्न सकिन्छ ।

नरेन्द्रराज प्रसाईको पारिवारिक जीवन नै अत्यन्त सौहार्दताले भरिएको छ । प्रसाई दम्पतीसँगै नइगृहमा सेवारत परिचारिका नेपालगञ्जकी सुमित्रा चौधरीको सेवा पनि उत्कृष्टताको नमुना मानिन्छ ।

२०६२ सालको जेठ महिनामा मेरी साल्दिदी मस्तिष्कमा ब्लड क्लट भएर मोडल अस्पतालमा भर्ना हुनुभएको थियो। नेपालका ख्याति प्राप्त न्युरो सर्जन डा. वसन्त पन्तले उहाँको शल्यक्रिया गर्नुभएको थियो। त्यस समयमा भान्जा कञ्चनजङ्घा र भान्जी अनुकृतिकाले आफ्नी हजुरआमाप्रति गरेको सेवा प्रेरक र अनुकरणीय थियो। त्यस बखत किशोरी वयकी अनुकृतिकाद्वारा गरिएको साल्दिदीको सश्रद्धा सेवा मेरो स्मृतिमा बेलाबखत आइरहन्छ। अर्कातिर मेरी साल्दिदीको गीताञ्जलि, निकेतिका र अनुकृतिकाप्रतिको वात्सल्य पनि आश्चर्यजनक र उल्लेखनीय छ। यहाँनिर मलाई मेरी साल्दिदीमा टनाटन भरिएको मानवताप्रतिको भावनाको पुनः उल्लेख गर्न मन लागेको छ।

साथै भान्जा कञ्चनजङ्घासँग दक्षिणभारतस्थित कन्याकुमारीकी सुकन्या प्रिया प्रणयसूत्रमा बाँधिएपछि ती दम्पतीले पनि अत्यन्त श्रद्धासाथ मेरी साल्दिदीको सेवा गरेको मैले देखेको छु। यस्तो देख्दा ज्येष्ठ नागरिकप्रति गरिने आदर र सेवाशुश्रुषाको सुसंस्कारमा कन्याकुमारी निकै धनी रहेछ भन्ने कुराको गहिरो छाप मेरो मनमा बस्यो।

मेरी सासूनामक कृति नेपाली नारीको जीवनशैलीमा आधारित छ। सामान्यतः नेपाली नारीहरूको जीवनपद्धतिको प्रतिनिधि स्वरूप नै 'मेरी सासू' हो। मेरी साल्दिदीका जीवनमा घटेका हरेक कथाव्यथा प्रायः 'मेरी सासू'ले बटुलेको छ। तैपनि यस कृतिमा मेरी साल्दिदीउपर घटेका थुप्रै विषयवस्तुहरू अनुपस्थित छन्। यसबारे मैले भान्जी इन्दिरासमक्ष जिज्ञासा राख्दा उहाँले भन्नुभयो— "मैले मेरी सासूको विषयमा लेख्दा धेरै कुराको सावधानी अपनाउनुपर्छ। मैले लेख्न नसकेका अधिकांश कुरा नरेन्द्रले आफ्नो आत्मकथामा लेख्नुहुनेछ।"

नेपाली भाषासाहित्यमा 'मेरी सासू' प्रेरक कृति हो। आजको समाजमा सासूबुहारीको मायाप्रीतिको कुरा परै जाओस् जगल्टा समातासमात गर्ने प्रवृत्ति व्याप्त छ। 'मेरी सासू'भित्र प्रस्तुत सासूबुहारीको व्यक्तित्व र कर्तृत्व संयुक्त परिवार टुक्रँदाको पीडा भोगिरहेको अहिलेको हाम्रो नेपाली समाजको लागि मलमभैँ भएको मैले महसुस गरें। एकातिर औषधीविज्ञानले गर्दा आयुर्वृद्धिको सुख पनि अहिलेको संसारलाई प्राप्त भएको छ भने अर्कातिर संयुक्त परिवार टुक्रँदै गएकोले हाम्रो समाजमा पनि ज्येष्ठ नागरिकको लालनपालनको समस्याले निकै जटिल रूप लिन थालिसकेको छ। परिवारमा ज्येष्ठ नागरिक हुनु सुखद कुरो नभएर समस्या हुन लागि सकेको छ। हिजोका युवा र युवती आजका ज्येष्ठ नागरिक र आजका युवा र युवती नै भोलिका ज्येष्ठ नागरिक हुन् भन्ने साधारण यथार्थसँग परिचय भएर पनि हामीले बुझ्नपचाइरहेको अवस्था छ। अर्थात् आज सासू भएकी स्त्री हिजोकी बुहारी र आजकी बुहारी भोलिकी सासू हुन्छे। दुवै थरीले एकअर्काप्रति सद्भाव राख्नु नै सुसंस्कृत परिवारको पहिचान हो। बुहारी र सासूको मनोविज्ञान दुवैले बुझेर एकअर्काप्रति सद्व्यवहार गर्न सके प्रेमपूर्ण पारिवारिक वृत्तको स्थापना गर्न सकिन्छ भन्ने सन्देश पनि मैले यस कृतिमा पाएँ। त्यसैले यस कृतिलाई प्रत्येक सासू र प्रत्येक बुहारीले गीताका रूपमा लिन सक्नुपर्छ भन्ने मलाई लागेको छ। घरलाई विघटनबाट जोगाउने मूलमन्त्रकै रूपमा मेरी सासू देखा परेको छ भन्ने मैले ठहर गरेको छु।

अन्तमा मेरी साल्दिदी भागीरथा प्रसाईको आकृति अथवा जीवनचक्र लिपिमा आएकोमा म मेरी साल्दिदीलाई हार्दिक बधाइजनाउन चाहन्छु। साथै मेरी भान्जी स्रष्टा इन्दिरा प्रसाईले भौतिक रूपमा मेरी साल्दिदीको यथेष्ट सेवा गर्नुभएको मेरो जानकारीमा थियो। यस कृतिको सृजना गरेर उहाँले त्यसलाई पनि नाघ्नुभएको छ। उहाँले अक्षरमार्फत पनि आफ्नी सासूप्रति समर्पित भई विश्वका बुहारीहरूसमक्ष शीर्षस्थान प्राप्त गर्नुभएको अनुभूति मैले साँगालेको छु। वास्तवमा मेरी साल्दिदीलाई अमरत्व प्रदान गर्ने लेखक इन्दिरा प्रसाईप्रति अनुगृहीत हुँदै म उहाँप्रति आभारसमेत प्रकट गर्दछु। मेरी साल्दिदीको माइती हुन पाएकोमा यस बेला मलाई थप गर्व लागेको छ।

हात्तीगौडा, काठमाडौं

क्याम्पस प्रमुख, महाराजगञ्ज क्याम्पस
चिकित्साशास्त्र अध्ययन संस्थान (त्रि.वि.)

मेरी सासू (लेखकीय)

म आफू प्रौढ जीवनको सँघारमा पुग्दा मात्र मेरी सासू भागीरथा प्रसाईसँग मेरो गहिरो साहचर्य रह्यो। नाताले उहाँ मेरी सासू भए तापनि उमेरमा उहाँ मेरी हजुरआमाकै वयकी हुनुहुन्छ। उहाँका जेठा छोरा र मेरी आमाको उमेर एउटै हो।

मेरा बुवा गणेशप्रसाद शर्माका बुवा अर्थात् मेरा हजुरबुवा नेत्रप्रसाद नेपालले सातजना बिहे गरेको भए पनि मेरी आफ्नै हजुरआमा यज्ञमाया नेपालचाहिँ म जन्मनुभन्दा तीन वर्षअघि नै परमेश्वरकी प्यारी

भइसक्नुभएको रहेछ। त्यसको एक वर्षअघि नै मेरी मावलकी हजुरआमा चित्ररेखा घिमिरे पनि स्वर्गीय भइसक्नुभएको थियो। म शिशु छँदै मेरा बुवाहरूको अंशबन्डा भइसकेको हुँदा मेरो माइती एकल परिवारमा परिणत भइसकेको थियो।

आफूसँग जे कुरा छैन त्यही नभएको कुराको मानिसलाई भन् धेरै चाह हुन्छ। त्यसैले बाल्यकालमा मलाई मेरी पनि हजुरआमा भए मलाई कस्तो माया गर्नुहुन्थ्यो होला जस्तो लाग्थ्यो। मसँग आफूभन्दा साना मेरा भाइबहिनी पनि थिए। अनि त्यति बेला मेरी आमा घरधन्धामा नै व्यस्त हुनुपर्थ्यो। मेरा बुवाचाहिँ आर्थिक उपाजनमा दिलोज्यानले लाग्नुभएको थियो। यसले गर्दा ममा मेरो बालवयले खोजेको मायाको अभाव थियो। म मेरो घरपरिवारबाट अपेक्षित बालसुलभ मायाको अभाव महसुस गर्थेँ। अतः मेरी पनि हजुरआमा भई उहाँको काखमा लुटुपुटु हुँदै उहाँकै मुखबाट रोचक र रोमाञ्चक कथाहरू सुन्ने तीव्र लालसाले मलाई खुब सताउँथ्यो। वास्तवमा टोलछिमेकका अथवा साथीसंगीहरूका हजुरआमाहरूले आफ्ना नातिनातिनीलाई माया गरेको देख्दा म पनि हजुरआमाको माया पाउन लोभिन्थेँ। त्यसैले बालवयमा हजुरआमाहरूको अभाव मैले निकै महसुस गरेको कुरो हो। हुनत मेरो बुवाकी जेठीआमा हरिमाया (उहाँलाई मार्गाआमा भन्थे) पनि कहिलेकाहीं धनकुटाबाट हाम्रो घर विराटनगर आउनुहुन्थ्यो। मेरा बुवाकी आफ्नी आमा चाँडै बित्नुभएको र मार्गाहजुरआमा असल पनि हुनुभएकोले होला मेरा बुवा उहाँलाई धुमधाम माया गर्नुहुन्थ्यो। मेरी आमा पनि उहाँलाई निकै श्रद्धा गर्नुहुन्थ्यो।

मेरा बुवा गणेशप्रसाद शर्मा परदेशमा शिक्षार्जनमा लाग्दा मेरी आमा दुर्गादेवी नेपाल धनकुटामा मलाई लिएर बस्नुभएको थियो। त्यस बखत मेरी आमाले आफ्नो घरमा निकै हन्डर पाउनुभएको थियो। ती कठिन दिनहरूमा मार्गापोखरीस्थित मेरा बुवाकी जेठी आमाको घरमा मेरी आमा पुग्दा जेठी आमाले निकै चीज गरेको संस्मरण पनि मेरी आमासँग थियो। मेरा बुवाको अनुपस्थितिमा मेरी आमालाई आफ्नो घरमा टिकी खान नसक्ने अवस्था थियो। त्यसै बेला मार्गाआमाले नै टेवा दिएर उहाँकै घरमा मेरी आमालाई बस्न पनि दिनुभएको थियो। मार्गाआमाको त्यो गुन पनि मेरी आमाले कहिल्यै बिसर्नुभएन। त्यसो त मार्गाहजुरआमाको स्वभाव पनि निकै नरम थियो र उहाँ निकै मायालु स्वभावकी पनि हुनुहुन्थ्यो। मेरो बालवयमा मैले सर्वप्रथम भेटेको र नजिकबाट छुन पाएको वृद्ध स्वरूप उहाँ नै हो। तर उहाँ पनि हामी मात्र हजुरआमा हुनुहुन्थेन। उहाँको खास घर पनि अर्कै थियो र त्यस घरमा उहाँका अरू थुप्रै नातिनातिनीहरू पनि थिए। उहाँ दुईचार वर्षका रीतमा केही दिनको लागि मात्र हाम्रो घरमा आउनुहुन्थ्यो। हाम्रो रह्रै नपुगी उहाँ फेरि पहाड फर्कनुहुन्थ्यो। त्यसैले उहाँले पनि मेरो हजुरआमाप्रतिको चाहको धीत मार्न सक्नुभएन। उहाँको माया मेरो लागि मागेर पेट भर्नुजस्तो मात्र हुन्थ्यो। मेरा हजुरबुवाचाहिँ मेरा बुवा स्वर्गीय भएको पन्ध्र वर्षपछि मात्र परमधाम जानुभयो। तर मेरा हजुरबुवा हुनु र नहुनु हाम्रो लागि त्यति महर्वायुक्त कुरो कहिल्यै भएन। उहाँको माया कस्तो हुन्छ भन्ने कुरो मैले चाहिँ कहिल्यै थाहा पाइँन।

एकताका मैले नेपालीसाहित्यका मूर्धन्य व्यक्तित्व महानन्द सापकोटाकी धर्मपत्नी रत्नमाया सापकोटासँग पनि केही समय सँगै बस्ने ईश्वरीय अनुकम्पा प्राप्त गरेकी थिएँ। रत्नमायाजस्ती वृद्धाद्वारा त्यस कालखण्डमा मप्रति गरिएको मायाको बेलावित्तार म अक्षरहरूमा समेट्न सक्तिनँ। यस घडी ती परमतपस्वी स्नेहमयी विलक्षण वृद्धाको आत्माको चिरशान्तिको कामना गर्नु मेरो कर्तव्य भएको छ। वास्तवमा उहाँको भद्रता र निःस्वार्थताबाट म धेरैधेरै प्रभावित छु। त्यसैले उहाँको नश्वर देह विलीन भए पनि उहाँको आत्मा यस बेला स्वर्गीय आनन्दमा विचरण गरिरहेको अनुभव म गर्दछु। आजसम्म मैले जेजति प्राप्त गरेकी छु तिनमा उहाँको स्वच्छ मनले प्रदान गरेको आशीर्वाद पनि निकै हृदयसम्म संलग्न रहेको अनुभूति गरेकी छु।

विविध परिप्रेक्ष्यमा मेरी सासू भागीरथा प्रसाईसँगको मेरो साहचर्यले निकै महर्वा राखेको छ, अर्थात् जीवनको पछिल्लो समयमा उहाँसँग सङ्गत गर्न पाउँदा मेरा चाहनाले परितृप्ति पाएको छ। उहाँसँग म जतिजति नजिक हुँदै गएँ उहाँको व्यक्तित्वको गरिमाले अभिभूत पनि हुँदै गएँ। यसले गर्दा मैले मेरो लेखनीको माध्यमले उहाँको व्यक्तित्वलाई जीवन्त पार्नुपर्छ भन्ने अठोट गरें। त्यसैले यस लेखनको अभीष्ट मेरी सासूलाई प्रकाशमान पार्नु मात्रै हो।

मेरी सासू भागीरथा प्रसाईले ताप्लेजुङको हाडपाडमा जीवनका निकै महर्वापूर्ण समय बिताउनुभएको थियो। त्यस ठाउँमा उहाँले कति समय रोएर बिताउनुभयो र कति समय हाँसेर बिताउनुभयो। यसै कुरालाई आनुपातिक रूपमा भन्नुपर्दा उहाँले जीवनको अत्यधिक भाग पीडा, शोक र सुर्तामा नै बिताउनुभयो। त्यतिखेरको उहाँको हरेक यात्रा एउटा दुःखात्मक दन्त्यकथाको ठेली भएँ निकै ठूलो ठेली पनि बन्न सक्छ। एउटी सम्पन्न परिवारकी नायिकाको घरमा चट्याङ् परेपछि त्यो क्षण दुखवमा कसरी रूपान्तरित हुँदो रहेछ भन्नुको प्रमाण मेरी सासूको जीवनवृत्तान्त हो।

मेरी सासू भागीरथा प्रसाई २०२७ सालमा ताप्लेजुङको हाडपाडबाट भापाको शनिश्चरेअन्तर्गत सालबारीमा बसाइँ सर्नुभयो। पछिल्लो समयमा सालबारीमा आफैँद्वारा निर्मित बरबगौँचावीच अवस्थित

निवासमा उहाँ रजगजसँग बस्नुभएको थियो । पहाडका केही खेतीपाती विक्री गरेर सोही पैसा र आफ्ना गहनागुरियासमेत हालेर उहाँले आफ्नो जेठो छोरो मार्फत मदेसमा जग्गा किन्नुभएको थियो ।

मेरी सासूका लागि सुरुसुरुमा सालबारी अत्यन्त विरानो ठाउँ थियो । एकली आइमाईले दुईजना लालाबाला लिएर त्यहाँ खेतीपाती गरेर बस्नु निकै डरमर्दो कुरा थियो । त्यति बेला त्यहाँ चोरडाँका र जङ्गली जनावरको बिगबिगी थियो । तर उहाँले निकै साहससाथ खेतीपाती गर्नुभयो, बारीबगैँचा आबाद गर्नुभयो र घरव्यवहारका सम्पूर्ण दायित्व सम्हाल्नुभयो । उहाँले पहाडलाई बिसार्उने गरी त्यसै ठाँउमा फलफूलका विरुवा हुर्काउनुभयो ।

मेरी सासूको सालबारीमा अत्यन्तै मेहनत रोपिएको थियो । उहाँ एकछिन चुप लागेर बस्न सक्नुहुन्थ्यो । त्यस ठाउँमा विहान चार बजेदेखि साँझ सात बजेसम्म उहाँ शारीरिक परिश्रममै केन्द्रित हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले उहाँलाई अब जीवनको सम्पूर्ण भाग त्यहीं विताउँछु भन्ने थियो । वास्तवमा सालबारी उहाँको मन, वचन र कर्मले चुलिएको ठाउँ थियो । उहाँ कहिलेकाहीं काठमाडौँमा छोराहरू भेट्न आए पनि उहाँलाई काठमाडौँमा बसुन्जेल परदेशी अनुभव हुन्थ्यो र उहाँ सकेसम्म छिटो भापा फर्कनुहुन्थ्यो । तर पचासको दशकमा उहाँ निकै विरामी पर्नुभयो । त्यस बेला भापाको ओखतीमूलोले उहाँलाई छोएको थिएन । “आमाको अन्तिम बेला आइसकेजस्तो छ, मुख हेर्छस् भने भट्टै आइज” भनेर भापाबाट दिदी नीरा सिटौलाले मेरा सहयात्री नरेन्द्रलाई टेलिफोन गर्नुभयो । त्यसपछि नरेन्द्र आफ्नी आमालाई भेट्न तुरुन्तै भापा जानुभयो ।

मेरी सासूलाई उपचारको लागि नरेन्द्रले काठमाडौँस्थित हाम्रो घर नइ प्रकाशनमा ल्याउनुभयो । त्यस बखत मेरी सासू भन्ने अचेतसरि हुनुहुन्थ्यो । उहाँ निकै दिनको विरामीले गर्दा हाडछालामा मात्र सीमित हुनुभएको थियो । त्यस बेलाको उहाँको अतिशय वृद्ध कायाले मलाई उहाँप्रति द्रवित पायो । अशक्त र असहायको सेवा गर्नुपर्दा मलाई भगवत्प्राप्तिको अनुभूति हुन्छ । मेरी सासूलाई मैले यस रूपमा पाएपछि कसरी उहाँलाई स्वस्थ पार्ने भनेर म चिन्तित भएँ । खास गरेर त्यति बेला नरेन्द्र र म दिनरात नभनी उहाँको सेवामा जुट्यौँ । यसरी विरामी परेर अचानक मेरा नगिचमा आइपुगनुभएकी उहाँको अटुट सेवा गर्ने मौका पनि मैले त्यसै बेलादेखि मात्र पाएकी हुँ ।

मेरी आमा दुर्गादेवी नेपाल म बालखै हुँदादेखि नै रोगी हुनुहुन्थ्यो । त्यसकारण बालवयदेखि नै मैले उहाँको पर्याप्त सेवा गरेकी थिएँ । त्यसकारण मलाई विरामीको स्याहार गर्ने कलाको केही मात्रामा अनुभव र ज्ञानसमेत छ ।

काठमाडौँस्थित नइ प्रकाशनमा मेरी सासू भागीरथा प्रसाईको प्रवेश हुनासाथै डा.रामप्रसाद उप्रेती डा.वीरेन्द्र भापालीहरूसमेत भएको चिकित्सकको टोली लिएर हाम्रो निवास घट्टेकुलो आउनुभयो र डा.उप्रेती पनि ती चिकित्सकहरूसहित मेरी सासूको उपचारमा संलग्न हुनुभयो । डा.उप्रेती शिक्षण अस्पताल महाराजगञ्जका चिकित्सक हुनुहुन्छ । नातामा उहाँ मेरी सासूका भदा हुनुहुन्छ । मेरी सासूका कान्छा भाइ सुबेदार खगेश्वर उप्रेतीका माइला छोरा डा.रामप्रसाद उप्रेती त्रिभुवन विश्वविद्यालयको शिक्षण अस्पताल महाराजगञ्जका मानवशरीर विज्ञान विभागका प्रमुख हुनुका साथै हाल उहाँ सोही क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख पनि हुनुहुन्छ । त्यसो त डा.उप्रेती नरेन्द्रका मामाका छोरा मात्र नभएर नरेन्द्रका बाल्यकालदेखिकै अत्यन्तै मिल्ने साथी पनि हुनुहुन्छ । उहाँहरूको सानैदेखि मन मिल्थ्यो भन्ने मैले पनि सुनेकी थिएँ । त्यति मात्र होइन डा.रामप्रसाद उप्रेती नेपाली भाषासाहित्यमा पनि राम्रो निबन्धकार र कविका रूपमा समेत परिचित हुनुहुन्छ ।

त्यस बखत मेरी सासूको चिकित्सकीय दृष्टिले जाँच गर्दा तत्काल उहाँ कमजोरीले मात्र थला पर्नुभएको भन्ने बुझियो । भापामा विरामी परेपछि कैयौँ दिनदेखि उहाँलाई भातको साढे थोरै माड मात्रै खुवाउने गरिएको रहेछ । त्यसैले “सुरुसुरुमा उहाँलाई माडै खुवाउनुपर्छ, उहाँ अर्थात् खानै सक्नुहुन्न” भन्ने भ्रम ममा पनि थियो । तर उहाँको प्रमुख रोग नातागत मात्र हो भन्ने थाहा पाएपछि मैले उहाँको खानामा क्रमशः सुधार ल्याउने जमर्को गर्न थालें । खानाको उपक्रम गाँस्ते जाँदा खाजाबाहेक मैले उहाँलाई दिनमा दुईपटकसम्म मुगीको जाउलो नै निरन्तर खुवाउन थालें । उहाँलाई हरेक दिन तरकारीको भोल, फलफूलको रस र मासुको भोल थोरैथोरै र पटकपटक (बच्चालाई खुवाएसरी) आफैले खुवाउने गरें ।

भापाबाट आएका दिनहरूमा त मेरी सासू आफै बस्न पनि सक्नुहुन्थ्यो । उहाँलाई मैले आफ्नै काखमा अडेस लगाएर बसाउनुपर्थ्यो । उहाँलाई दिसापिसाव गराउन पनि समातेर लानुपर्थ्यो । उहाँ आफ्नो दिसा धुन पनि सक्नुहुन्थ्यो । तीन महिनासम्म मैले (आफूले जन्माएको सन्तानसरह नै) उहाँको लालनपालन गरें । त्यसपछिका दिनहरूमा अलिअलि गर्दै खाना बढाउँदै गएपछि उहाँको सुकेको आन्द्रा पनि खुल्दै जान थाल्यो । अन्ततः ईश्वरीय अनुकम्पाले उहाँले पूर्ण स्वास्थ्यलाभ गर्नुभयो ।

•

मेरी सासूको स्वास्थ्यमा अप्रत्याशित सुधार भयो । त्यसपछि हामी उहाँको शरीरको पूर्ण परीक्षण गर्ने क्रममा लाग्यौँ । चिकित्सकको परीक्षणपछि उहाँका शरीरमा दुईवटा रोग देखा परे । उहाँमा मधुमेह र पित्तथैलीमा पत्थरी भएको पत्ता लाग्यो । त्यति बेला उहाँको शरीरको सम्पूर्ण जाँच गर्ने क्रममा डा. शिरु प्रसाई (अधिकारी)को भूमिका पनि बिसर्नसक्नु थियो । डा.शिरु हामी भतिजी (प्रा.डा.भीष्मराज

प्रसाई र सुभद्रा प्रसाईकी जेठी छोरी) हुन्। साथै उनी असल, सहृदया र करुणाकी प्रतिबिम्ब नै हुन्। केही वर्षदेखि शिरु अमेरिकामा बसेकी भए पनि मेरी सासू उनको नाउँ घरीघरी लिइरहनुहुन्छ। वास्तवमा डा.शिरुको प्रवास हाम्रो लागि चाहिँ नमीठो साबित भएको छ।

मेरी सासू उच्च रक्तचापकी बिरामी भएको कुरा चाहिँ उहाँ भ्रापाबाट आउँदा नै हामीलाई थाहा भइसकेको थियो। यी सबै रोग रोकथाम गर्ने उपाय मात्र गर्न सकिने किसिमका थिए। अब उहाँले नियमित औषधी सेवन गर्नुपर्ने र पथपरहेजसाथ बस्नुपर्छ भनी उहाँको नियमित उपचारमा संलग्न चिकित्सक तथा हाम्रा परममित्र प्रा.डा.मथुरा के.सी.ले सल्लाह दिइसक्नुभएको थियो। समयमा खानपान र नियमित औषधी सेवनले उहाँको स्वास्थ्य निकै सन्तोषजनक भइसकेको थियो। यस्तै परिप्रेक्ष्यमा क्रमिक रूपले उहाँ काठमाडौँमा हामीसँग नै बस्ने मनसायमा पनि बाँधिनुभयो।

•

पूर्ण रूपले स्वस्थ भइसकेपछि भने मेरी सासूलार्इ भ्रापाको मायाले पनि वशीभूत पार्न थाल्यो। उहाँलाई आफैले दुख्न गरेर निर्माण गरेको आफ्नो घर, कोठा, बारी र बगैँचाको आकर्षणले तान्न थाल्नु अनौठो पनि होइन। त्यसैले हामीसँग काठमाडौँमा दुईवर्ष बसिसकेपछि उहाँले भ्रापा जाने धुमधाम मन गर्नुभयो। जसले गर्दा हामीले पनि उहाँको मन बुझेर उहाँलाई भ्रापा पठाइदियौँ। उहाँ भ्रापा गए पनि उहाँका लागि औषधीको व्यवस्था हामीले नै गर्थ्यौँ। हामीले काठमाडौँबाटै हरेक महिनाको एक गते उहाँले सेवन गर्ने महिनाभरिका औषधी पठाउने गर्थ्यौँ। साथै उहाँलाई फलफूल खानका लागि खर्च पनि हामी नै पठाइदिन्थ्यौँ। त्यस बेला मेरी सासू र हामीबीचको पुलको काम भ्रापाको बिर्तामोडमा बसोबास गर्ने हाम्रा भान्जीज्वाइँ तोयानाथ ओडारीले गर्नुभएको थियो। त्यस घडी ओडारीज्वाइँ बिर्तामोडबाट नियमित रूपमा हरेक हप्ता मेरी सासूलार्इ भेट्न सालवारी जानुहुन्थ्यो।

•

मेरी सासू भ्रापामा जानुभएको छ महिनामा नै भ्रापाबाट अघाउनुभएछ। भ्रापाबाट काठमाडौँ आउने र उहाँलाई भेट्न जाने हरेक मान्छेलाई “मलाई काठमाडौँ बोलाओ” भनेर हामीलाई समाचार पठाउन थाल्नुभएको थियो। साथै दिदी नीरा सिटौला र मेरी जेठानी रूपा प्रसाईमार्फत पनि मेरी सासूले ‘इन्दिरासँगै काठमाडौँ मै बस्छु’ भनेर तारन्तार खबर पठाइरहनुभयो। यसका साथै उहाँले “मलाई काठमाडौँ आउन मन लाग्यो। अब म तिमीसँगै बस्छु” भनेर मसँग टेलिफोनमा पनि भन्न थाल्नुभयो। त्यसपछि हामीले उहाँलाई पुनः काठमाडौँ भिकायौँ।

मेरी सासू काठमाडौँ त आउनुभयो। त्यसपछि उहाँले काठमाडौँ आइपुग्नासाथ “अब भेटघाट भइहाल्यो मेरो भ्रापाको टिकट काटिदेओ” भन्न थाल्नुभयो। त्यसपटक उहाँलाई काठमाडौँमा थाम्न निकै गाह्रो भयो। दिनदिनै मूल्य बढ्दै गएको हवाईजहाजको टिकटको भाडाका कारण पनि यसरी उहाँलाई तुरुन्ततुरुन्तै भ्रापा र काठमाडौँ आउन जान गराउन हाम्रा लागि निकै कठिन थियो। तर त्यस पटक पनि उहाँले भ्रापा नगइछाड्नुभएन। त्यसपल्ट चाहिँ अब “आमालार्इ हतपत्त काठमाडौँ नल्याउने” भन्ने निर्णय गरेरै उहाँलाई हामीले भ्रापा पठाएका थियौँ। तर भ्रापा गएको एक हप्तापछि नै उहाँले फेरि भन्न थाल्नुभएछ “मलाई अब नरेन्द्र भए ठाउँमा पुऱ्याइदेओ”। आमालार्इ छिटै काठमाडौँ नल्याउने जति सुकैको प्रतिज्ञा भए तापनि आमाको मन दुखाउने अभिप्राय हामीले राख्न सकेनौँ र हवाईजहाजबाट उहाँलाई पुनः काठमाडौँ ल्यायौँ।

मेरी सासू काठमाडौँ आउँदा नरेन्द्र र म औधी खुसी भयौँ। साथै त्यस घडी हामीसँगै भएका हाम्रा छोराछोरी निकेतिका, कञ्चनजङ्घा र अनुकृतिका पनि आमाको गृहप्रवेशका कारण रमाएका थिए। त्यस घडी मेरी सासू पनि हामीसँग निकै रत्तिनुभएको थियो।

•

मेरी सासू काठमाडौँमा राम्ररी सहजाउनुभएको थियो। उहाँले हाम्रो मायाको पनि राम्रो कदर गर्नुभएको थियो। तर परिस्थितिले उहाँले फेरि भ्रापा जानुपर्ने भयो। खासकुरा के हो भने भ्रापामा कान्छा देवरले आफ्ना दिवङ्गत छोरा शङ्कर प्रसाईको स्मृतिमा २०५९ सालमा पुराण लगाउने कार्यक्रम थियो। त्यस बेला आमालार्इ सो पुराणमा जानबाट हामीले वञ्चित गर्ने कुरै थिएन। त्यस बेला पनि उहाँलाई हामीले हवाईजहाजबाट पुनः भ्रापा पठाएका थियौँ।

भ्रापामा पुराण सकिएको लगत्तै मेरी सासू आफैले मलाई फोन गरेर “म अब भ्रापादेखि अघाएँ मलाई काठमाडौँ भिकाओ। अब म सधैँभरिका लागि तिमीहरूसँगै बस्छु” भन्नुभयो। त्यति बेला हामीले हाम्रो आर्थिक अवस्था खराब भए पनि उहाँको मन दुखाउन चाहनेनौँ र उहाँलाई जहाजबाट फेरि काठमाडौँ ल्यायौँ। त्यति बेलाचाहिँ उहाँ एक वर्षजति हामीसँगै बस्नुभयो। त्यसपछि उहाँको फेरी भ्रापा जाने ढिपी सुरु भयो। हाम्रो छोरो कञ्चनजङ्घाले पनि “मातालाई यहाँ जवर्जस्ती नराखौँ” भन्यो। अनि मेरी सासूको इच्छाबमोजिम उहाँलाई हामीले फेरी पनि भ्रापा नै पुऱ्याइदियौँ।

केही समयपछि काम विशेषले नरेन्द्र पनि देश बाहिर जानुभएको थियो । यसैबीच मेरा साइँला जेठाजु दीर्घराज प्रसाईकी छोरी टिस्टा प्रसाईको विहेको कुरा छिनिएछ । आमालाई सोही विहेका लागि भनेर भापाबाट काठमाडौँ ल्याइएछ ।

•

नरेन्द्र र मेरी सासूका बीच अचम्मको घनिष्ट सम्बन्ध छ, दुवैले एकअर्कालाई निकै नै माया गर्छन् । मैले आमालाई जेठाजुको यति विघ्न माया कहींकतै देखेकै थिइनँ । नरेन्द्रको आफ्नी आमामात्रको स्नेहातिरेक देखा मलाई ज्यादै अनौठो लाग्ने गर्छ । त्यसैले नरेन्द्रको आमामात्रको व्यवहार नै उदाहरणीय र उल्लेखनीय छ जस्तो मलाई लाग्ने गर्छ ।

आमाका पाउमा आफ्नो शिर पुऱ्याएपछि नरेन्द्रको हरेक दिनको कार्यक्रम आरम्भ हुन्छ । उहाँ आफ्नी आमालाई नहोगी पानी पनि खानुहुन्छ । त्यति मात्र होइन उहाँ जति नै व्यस्त भए तापनि आमालाई पनि आवश्यक समय दिनुहुन्छ । आमासँगै बसेर खाने, दिउँसो एक पल्ट केही समयका लागि भए पनि आमाका छेउमा बस्नुपर्ने र सुत्नुअघि राति पनि आमासँगै केहीबेर दुखसुखका बात मार्ने नरेन्द्रको आमामात्रको दैनिक तालिका हुने गर्छ । साथै आमाको खानपिनप्रति निगरानी राख्ने, लगाउने लुगाको हिसाब राख्ने र साँभमा आमाको ओछ्यानको व्यवस्थापनमा समेत ध्यान दिने कामबाट पनि नरेन्द्र चुक्नुभएको मलाई थाहा छैन ।

•

मेरी सासूलाई मेरा साइँला जेठाजु दीर्घराज प्रसाईले २०६१ सालमा काठमाडौँ ल्याएपछि सासूले आफ्नो प्यारो छोरो नरेन्द्रसँग भेट्न खोज्नु स्वाभाविक थियो । तर नरेन्द्र भारतको चेन्नाईमा छोरो कञ्चनजङ्घासँग भएकाले उहाँसँग मेरी सासूको भेट हुन सकेको थिएन । “खोइ मेरो नरे छोरो ?” मेरी सासूको छोराको खोज ममत्वपूर्ण थियो । “तपाईंको छोरोलाई तपाईंको त्यही छोरोले ल्याएकी रन्डीले मारेर कता हो कता फालिसकी, अब तपाईंले कहिल्यै छोरोलाई भेट्नुहुने छैन” भन्ने उत्तर दीर्घराज जेठाजुकी धर्मपत्नी सानुबाबा प्रसाईको भएछ । छोरोलाई देखेभेटेको पनि छैन, के हो ? के हो ?, वृद्धकायालाई शङ्का हुनु पनि अनौठो थिएन । त्यसपछि मेरी सासूका लागि रोग भैँ भएर ती कुरा छातीमा गडिरह्यो । त्यस बेला उहाँ अत्यन्तै विरही हुनुभएको बेहोराको जानकारी मेरा काइँला जेठाजु भरतराज प्रसाई र मेरी काइँली जेठानी रूपा प्रसाईबाट म घरीघरी पाइरहन्थे । तर त्यस बेला मसँग मेरी सासूलाई सन्तोष पार्ने कुनै उपाय पनि थिएन ।

•

मेरी सासू दीर्घराज जेठाजुकी छोरी टिस्टा प्रसाईको विहेमा भापाबाट काठमाडौँ आउँदा दीर्घराज जेठाजुका घरमा बस्नुभयो । त्यसै समयमा एकरात मेरी सासूले लगाएका सुनमध्ये गलामा लगाइरहेको तीनतोलाको सुनको सिक्रीचाहिँ ओछ्यानको ओछ्यानमै हरायो । सो सिक्री उहाँले राति सुत्ने बेलामा सदाभैँ खोलेर सिरानीमा हाल्नुभएको थियो । उहाँले सुनका चुरा र औँठीचाहिँ कहिल्यै पनि खोल्नुहुन्न । त्यस विहान उठेर नित्यकर्म सकेपछि उहाँले सधैँभैँ सिरानीमुन्तिरबाट सिक्री भिक्न खोज्दा भेट्टाउनुभएन । उहाँले सिक्री धुमधाम खोज्नुभयो तर भेटिएन । घरका सबैलाई सोध्नुभयो, तर कसैगरे पनि सिक्री भेटिएन । “आमाको हाँस हराएको छ, कतै फ्याँक्नु होली” उहाँले दीर्घराज जेठाजुको तीतो र असत्य भनाइ पनि त्यसै बेला सुन्नुभयो । अनि सिक्रीचाहिँ हराएको हरायै भयो । मेरी सासूलाई आफ्नो प्यारो छोरो नरेन्द्रलाई नभेटेको पीर त छँदै थियो त्यसपछि उहाँमाथि सिक्री हराएको तोड पनि थपियो । किनभने त्यो सिक्रीलगायत उहाँका शरीरका प्रायः सबै सुन विभिन्न समयमा नरेन्द्रले नै किनिदिनुभएको थियो ।

एकातिर प्यारो छोरो पनि हराएको र अर्कातिर छोरोले नै किनिदिएको सिक्री पनि हराएपछि मेरी सासूलाई संसारै अँध्यारो लाग्यो । आफ्नो वेदना शान्त पार्न मेरी सासू मेरा जेठाजु भरतराज प्रसाईको घर स्वयम्भूमा गएताका मैले मेरी सासू र नरेन्द्रका माभ्र पुलको पनि काम गरें । तर उहाँले त्यस बेला मेरा कुरा पत्याउन सक्नुभएन । अनि फेरि मैले उहाँ र नरेन्द्रबीच टेलिफोनमा कुरा गर्ने पनि हिसाब मिलाइदिँ । नरेन्द्रको आवाज सुनेपछि मेरी सासू क्वाँक्वाँ रुनुभयो । आमाको रोदनमा नरेन्द्र पनि भक्कानिएर रुनुभएको थियो । टेलिफोन वार्ता भइन्जेल मेरी सासूले छोरो बाँचेको ठहर गर्नुभयो । तर भोलिपल्टदेखि पुनः उहाँले “मेरो नरे, मेरो नरे” मा नै दिन फाल्न थाल्नुभयो ।

मेरी सासूले धेरै गनगन गर्नुभएको बहानामा विहे सकिएको लगत्तै उहाँलाई दीर्घराज जेठाजुका घरबाट भापा पुऱ्याइयो । तर भापामा पनि उहाँका आँखा आँसुले ओभाना भएनन् । अरूहरूले नरेन्द्र जिउँदै छ भने तापनि मेरा जेठाजु दीर्घराज प्रसाईकी श्रीमती सानुबाबा प्रसाईले भनेका शब्द मात्रै उहाँको दिमागमा सल्बलाउने गर्थे । नरेन्द्रकै विछोडका कारण त्यस बखत मेरी सासू दिनप्रतिदिन शिथिल हुन थाल्नुभयो । अनि उहाँले नरेन्द्रलाई सम्भेर भोक, तिर्खा र निद्रा पनि विर्सन थाल्नुभयो । त्यही वेदनामा छटपटाउँदा छटपटाउँदै एकदिन मेरी सासू चर्पीमा लड्नुभयो । उहाँलाई मेरा कान्छा देवरले बोकेर चर्पीबाट बाहिर निकाल्नुभयो । तर त्यसपछि उहाँको दाहिने हात नचल्ने भयो । उहाँको त्यसरी हात किन नचलेको भनेर खुट्याउनका लागि एक्सरे गर्ने व्यवस्था पनि त्यहाँ हुन सकेन । त्यसो त त्यसै बेला उहाँको टाउको पनि मज्जाले भुइँमा बजारिएको थियो, तर उहाँका शरीरमा कुनै चोट भने लागेको थिएन । त्यो घटनाबाट

दिनदिनै उहाँ सुतेको ठाँउबाट उठ्न पनि नसक्ने हुन थाल्नुभयो । सीमित खानपानपछि दिनभरि ओछ्यानमा लडिरहनु र रोइरहनु नै त्यति बेला उहाँको नित्यक्रिया भयो ।

त्यसै बखत मेरी काइँली जेठानी रूपा प्रसाई विशेष कामले भ्रापा जानुभएको थियो । भ्रापाबाट फर्केपछि २०६१ साल माघको दोस्रो हप्तातिर उहाँले नरेन्द्र र मलाई भन्नुभएको थियो “आमाको भ्रापामा बिजोग छ, उहाँले नरेन्द्र बाबू र इन्दिराको मात्रै कुरा गर्नुहुन्थ्यो । मेरो हराएको छोरो पनि भेटिएन, काठमाडौँ जान पाए त्यससँग भेट हुने थियो कि भन्नुहुन्थ्यो । तँसँगै मलाई पनि काठमाडौँ लैजा रूपा भन्दै मसँग आमा रूनुभयो ।”

मेरी काइँली जेठानी रूपा परिवारवृत्तमा निकै असल र व्यावहारिक बुहारीका रूपमा चिनिनुहुन्छ । कसैको मिथ्या चियोचर्चा र अनर्गल कुरा नगर्ने, सादा व्यवहार र उच्च विचारकी धनीका रूपमा नै उहाँलाई चिनिन्छ । त्यसैले उहाँले हामी सासूका बारे सुनाउनुभएका कुराले हामीलाई निकै चिन्तित तुल्यायो । मेरी काइँली जेठानी रूपा प्रसाईका कुरा सुनेपछि हामी पतिपत्नीबीच निकै विचार विमर्श भयो । आमालाई काठमाडौँ उपचार गर्नका लागि ल्याउने पर्ने थियो, तर आमाले काठमाडौँ आइपुग्नासाथ “मलाई भ्रापा पुऱ्याइदेओ” भन्नुहुन्छ भन्ने कारण उहाँलाई ल्याएर तुरुन्तै फर्काउन लायकको पैसा पनि हामीसँग थिएन । तर उहाँ विरामी हुनुभएकाले नल्याई पनि नहुने अवस्था थियो । त्यसैले हामीले पुनः उहाँलाई काठमाडौँ ल्याउने निर्णय गर्‍यो । यसरी मेरी सासू फेरि पनि हामीसँगै बस्न काठमाडौँ आइपुग्नुभयो ।

मेरी सासू काठमाडौँ आउनासाथ हाम्रो घरमा रौनक आउने गर्‍यो । उहाँको उपस्थितिले मात्र हाम्रो घर घरजस्तो हुन्थ्यो । त्यसैले मेरी सासूको उपस्थिति हाम्रा लागि अतिप्रिय विषयवस्तु थियो । प्रायजसो मेरी सासूले नरेन्द्रको स्पर्श पाउनासाथ उहाँको पचास प्रतिशत बिमारी ठिक हुने गर्छ । मैले बुझेअनुसार यो पहिलेदेखिकै रीत हो । पहिलेपहिले पनि मेरी सासू विरामी भएको खबर आएपछि नरेन्द्र दौडेर भ्रापा पुग्नुहुन्थ्यो । त्यति बेला मेरी सासूले नरेन्द्रको नारी समाएर भन्नुहुन्थ्यो “छोरा तँ जता जान्छस् मलाई पनि त्यतै लैजा है ।” मेरी सासू नरेन्द्रसँग बल्दाबोल्दै आधा निको भइसक्नुहुन्थ्यो । त्यसैले यस पटक पनि नरेन्द्रसँग मडारिएर रुँदारुँदै मेरी सासूलाई निकै आराम भइसकेको थियो ।

मेरी सासूको मेरा घरमा भएको उपस्थितिलाई मैले मेरो जीवनको अर्को एउटा उपलब्धि मान्ने गरेकी छु । उहाँको गृहप्रवेश भएपछि हरेक काम छाडेर पनि मलाई उहाँकै सेवामा समर्पित हुन मन लाग्छ । त्यसै क्रममा त्यस पटक पनि मैले उहाँको सेवामा समय दिन थालें । म आफू र परिवारमा कोही विरामी पर्दा पहिले आफूले जानेका प्राकृतिक औषधी गर्छु र त्यसबाट पार नलागेपछि मात्रै एलोपेथी चिकित्सातर्फ लाग्छु । त्यसैले त्यस बखत पनि सर्वप्रथम उहाँको नचल्ने हातमा मैले हलुका मालिस गर्न थालें । उहाँको दुखेको हात मैले मालिस दल्दादल्दै सन्धो गराइदिएँ । साथै उहाँको पूरै शरीरमा औषधीजन्य तेल लगाएर मैले मालिस गरिदिएँ । मेरी सासूका लागि त्यो औषधी पनि मैले नै बनाएकी थिएँ । मैले केही दिन चाकर गरेपछि उहाँ आफै उठ्ने र आफ्ना नित्यकर्म गर्नसक्ने हुनुभएको थियो । कुनै डाक्टरसँग पनि नदेखाउँदैमा उहाँ स्वस्थ हुनुभएको थियो । उहाँ निको भएपछि उहाँले “अब मलाई भ्रापा पुऱ्याइदेओ” भन्नुहोला भन्ने हामीलाई डर लागिरहेको थियो । तर यस पटक हाम्रो सोचाइ उल्टो साबित भयो । किनभने “म अब तिमीहरूसँगै बस्छु, यसपालिदेखि भ्रापा नजाने गरी आएकी छु” भनेर एकदिन उहाँले आफ्नो मनको कुरा पनि मेरासामु खोल्नुभयो ।

मेरी सासूका लागि भ्रापा उहाँको प्राण जत्तिकै प्यारो मानिन्छ । तर त्यो आफ्नो रगतपसिनाले हराभरा बनाएको ठाँउमा पनि नजाने निर्णय उहाँबाट अप्रत्यासित रूपमा भएको थियो । भ्रापाबारेको उहाँको सोचको निष्कर्ष पाउँदा त्यति बेला म खुसी र आश्चर्यको भुमरीमा परेकी थिएँ । उहाँ भ्रापा नजाने विषयको कारणका रूपमा उहाँले निकै चिन्तित दुखाएको कुरा पनि मसँग भन्नुभयो । त्यतिखेर उहाँबाट पाएको जानकारीले हाम्रो हृदय पनि नजानिदो त्रासले एकछिन ढक्क भएको थियो । वास्तवमा बृद्धावस्थामा उहाँप्रति घटेको सो घटना जोसुकै आमाबाबुलाई आफ्ना सन्तानप्रति सशङ्कित पार्ने किसिमको थियो । त्यसो त आमाबाबुको सम्पत्ति हात पारेपछि आफैले जन्माएका छोरोले बूढा बाआमालाई बृद्धाश्रमको ढोकामा पुऱ्याएर छोराचाहिँ हराएको घटना पनि हाम्रै समाजमा नसुनिएका होइनन् । तर सुन्नु र भोग्नुमा निकै फरक हुँदो रहेछ । सुन्दाखेरि ए... त्यसो पो भएछ कठै ! भनेपछि सकिन्छ, तर भोग्नेले हरेक पल त्यही विषयबाट आफूलाई हटाउन सक्तो रहेनछ । सायद मेरी सासूका लागि यहाँनिर पनि त्यति नै अन्तर परेको थियो । साँच्चै मानिस सम्पत्तिका लागि कति निर्मोही बन्न सक्छ भन्ने कुरा पनि उहाँले सुनाएको बेहोराले हामीलाई छर्लङ्ग पारेको थियो । तर अब हामीले गर्न सक्ने कुरा पनि केही थिएन । मेरी सासूको नाउँमा रहेको जिउनी जग्गामा पनि आफैसँग बसेका छोराबुहारीबाट नै छलछाम भएको रहेछ । अर्थात् मेरी सासूका नाउँमा रहेको जग्गाको लालपूजा अर्कैका नाउँमा गइसकेको रहेछ । निरक्षर मेरी सासूको जिउनी खेत लिइसकेपछि नै उहाँ आफूलाई हेरविचार गरेर बसेका छोराबुहारीका लागि बोभ हुन थाल्नुभएको रहेछ ।

“म जति सकौला आफै कमाउँला, म पैतृक अंश लिन्न ।” अंशवण्डा गर्दा नै नरेन्द्रले आफ्नो पैतृक सम्पत्ति एक भित्ता जग्गा पनि लिन चाहनुभएन । त्यसैले उहाँले आमा र ठूल्दाइलाई भाग लगाएर आफूले लिँदा हुने जग्गामध्ये एक बिगाहा दिदी नीरा सिटौलाका नाउँमा र दश कट्टा चाहिँ आमाको हेरविचार गरेर बसेका कान्छा भाइ गङ्गाराजलाई छुट्ट्याउनुभएको रहेछ । नरेन्द्रले त्यसरी जग्गा छुट्ट्याएका बखत नरेन्द्रको न कतै जग्गाजमिन थियो; न कतै घर थियो । त्यस घडी जेठाजुहरू कृष्णराज प्रसाई र नन्दकुमार प्रसाई सो अंशवण्डाका साक्षी हुनुहुन्थ्यो । त्यसै बेला नन्दकुमार दाजुले नरेन्द्रलाई भन्नुभयो “तिमी साह्रै महान् हौ, भाइ !”

त्यति बेला आमाका नाउँमा चाहिँ चानचुन तीन विघा घरजग्गा जिउनीका रूपमा मौजुद रहेको थियो । तर निदानसेखमा त्यही जग्गा जमिनको लोभले आफैले आर्जन गरेको गाँसबासबाट आमाको बास उठाउने काम गरिएको थियो । अथवा भनौं, अन्त्यमा त्यस ठाउँमा आमाका नाउँमा चाहिँ एक चपरी माटोले पनि नाता गाँस्न सकेन । जीवनभरि मेरी सासूका रगतपसिनाले सृजना भएको धनसम्पत्ति र जग्गाजमिनबाट उहाँले अनाहकै हात धुनुपरेको थियो । भनौं आफैसँग बसेका छोराबुहारीका विश्वासमा डुब्दा निरक्षर मेरी सासूले आफ्नो सम्पत्तिलाई तिलाञ्जलि दिनुपरेको थियो । मेरी सासू आफ्नो लगानी र धनसम्पत्ति सम्भेर नरोएको दिन पनि हामीले देखेका छैनौं । तर नरेन्द्र, कञ्चनजङ्घा र म भएर उहाँको मनोभावनालाई उच्च राख्ने कामबाट कहिल्यै वञ्चित पनि भएनौं ।

हो, आज हामी केहीनकेही सक्षम छौं र मेरी सासूलाई जेजस्तो मूल्यमा पनि सुखपूर्वक राख्नु आफ्नो कर्तव्यका रूपमा हामीले लिएका छौं । उहाँकै मनसायमा आधारित भएरै हामीले घर चलाएका छौं । हरेक कोणबाट उहाँलाई सन्तुष्टि दिने अभिप्रायले हामी लागिपरेका छौं । यसै विषयमा एक दिन मलाई मेरी आमाजू नीरा सिटौलाले भन्नुभएको थियो “यदि आज तिमिहरू पनि नभएको भए आमाको के हाल हुने थियो होला ! उहाँको त पाटीको बास नै हुने रहेछ । सम्झँदा पनि कहाली लागेर आउँछ ।”

•

मेरी सासू हामीसँग बस्न थाल्नुभएको कुराले हामीले हाम्रो भाग्योदय भएको सोचेका छौं । जबसम्म कुनै घरमा वृद्ध व्यक्तित्वको छत्रछायाँ हुँदैन, तबसम्म त्यो घर एउटा पूर्णघर अथवा साँच्चैको घर हुन सक्दैन जस्तो मलाई लाग्छ । त्यसैले मेरी सासू हामीसँग बसिदिनाले नै हाम्रो घर पूर्णतातर्फ उन्मुख भएको अनुभूति हामीलाई भएको छ ।

मेरी सासू भ्राताबाट अब सधैंका लागि हामीसँग बस्ने हुनुभएपछि हामीलाई निकै खुसी लागेको थियो । “आमालाई साह्रै नै भ्राता जान मन लाग्यो भने हामी तपाईंलाई सँगै लिएर जाउँला, अनि दुईचार दिन घुमेर सँगै फर्कौंला” हामीले उहाँलाई त्यसो पनि भनेका थियौं । “मेरो रगत पसिना भिजेको छ त्यहाँ, मलाई किन जान मन लाग्दैन र ! मेरो शरीर यहाँ भए पनि मेरो आत्मा त भ्रातामै छ” कुराकानीका क्रममा पटकपटक उहाँले गहभरि आँसु पारेर भन्ने वाक्य हो यो । उहाँको यस्तो वाक्यले मेरो मुटु चिराचिरा हुने गर्छ, तर हामीले के गर्न सक्छौं र ? उहाँले चिनेको सालबारीको खेतबारीले उहाँको स्याहार गर्न सक्तैन र जसले स्याहार गर्नुपर्ने हो उनले बेवास्ता र अश्रद्धा गरेपछि हामीले उहाँलाई भ्राता पुऱ्याउनु पनि अपराधसिवाय केही हुने छैन । हामीले यस्तै ठहर गरेर उहाँलाई हामीसँगै राख्ने निर्णय गरेका थियौं । अब उहाँ पनि हामीसँग रमाएरै बस्नुभएको छ ।

••

“मेरो छोरोले कति दुख्ख गरेर मेरा लागि हालिदिएको सिक्री पनि दीर्घराजकी छोरीको बिहेमा हरायो । तर मेरो सिक्री चोर्नेलाई क्यान्सर हुन्छ” त्यस बखत मेरी सासू दिनदिनै आफ्नो रिक्तो गला हेरेर भन्नुहुन्थ्यो । सुनचाँदी, जग्गाजमिन, धनसम्पत्ति भनेको कुरा ठूलो पनि होइन । भौतिक कुरा नभए पनि अहिलेको भौतिक युगमा बाँच्न कठिन छ, तर भौतिक कुरा नै सबै कुरा पनि त होइन । हाम्रो आर्थिक उपार्जनको न्यूनताका अधिल्लिर भौतिकता निकै ठूलो कुरा भए पनि आमाको खुसी अधिल्लिर तीन तोला सुनको सिक्री ठूलो कुरा पनि होइन । उहाँ त्यसरी दिनरात त्यही आफ्नो हराएको सिक्रीको पीरमा परेको देख्दा हामीलाई पनि निकै नरमाइलो लागिरहन्थ्यो । यो दिनरातको मेरी सासूको चिन्ता र पीर देखेपछि हामी जोईपोइले सल्लाह गरेर उहाँको पहिलेको जस्तै तर एक तोला सुन घटाएर सिक्री बनाइदियौं । त्यसपछि बल्ल मेरी सासूका अनुहारमा शान्तिको ओज देखा पर्‍यो ।

•

२०६२ सालको जेठ महिनाको पहिलो सातादेखि मेरी सासूको स्वभावमा क्रमशः परिवर्तन देखिन थाल्यो । कहिले हाँसिरहने, कहिले रोइरहने, बोल्न थालेपछि बोलिरहने, राति पनि रातभरिजसो सँगिनी गाएर बिताउने उहाँको तालिकाभैँ देखिन थाल्यो । उहाँको निद्रा पनि घट्दै जान थाल्यो । उहाँमा मानसिक विमारीजस्तो लक्षण देखिएपछि हामीले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षण अस्पतालका मानसिक रोग विशेषज्ञ डा.विद्यादेव लुईटेलसँग सल्लाह गरेर उहाँलाई रिडाजिन दस नामक चक्की खुवाउन थाल्यौं । तर त्यो औषधी खान थालेपछि उहाँ राति मात्रै होइन दिउँसो पनि निदाएको निदायै गर्न थाल्नुभयो । औषधीको मात्रा धेरै

भयो होला भनेर हामीले डा.लुईटेलसँग सोधेर आधा गोलीमात्रै औषधी उहाँलाई खुवाउन थाल्यौं । अनि सो औषधीको मात्रा आधा घटाउँदा पनि उहाँ निदाएको निदायै गर्न थाल्नुभयो ।

यसरी मेरी सासूको व्यवहारमा क्रमशः निकै नै परिवर्तन देखा पर्न थाल्यो । त्यति बेलाको उहाँको व्यवहार अचम्मैको थियो । उदाहरणका लागि भन्ने हो भने उहाँले भात खाँदा पनि कहिले गिलासमा राखेको पानी पोख्ने, थालबाट मुखतिर लगेको भातको गाँस गालातिर लैजाने, गमलामा भएका प्लास्टिकका फूललाई सक्कली ठानेर मरीमरी टिप्ने, उल्टो चप्पल लगाउने जस्ता उहाँले अरू बेला कहिल्यै नगरेका क्रियाकलापहरू त्यस घडी गर्न थाल्नुभयो । एक दिन त पूजा गर्न जानुभएको उहाँले जम्मै आफ्नो अनुहार र कपालमा अबिर लगाउनुभएछ । “बुबा ! माताले त निधारभरि अबिर दलेर कस्तो पार्नुभएको छ” कान्छी छोरी तान्तु (अनुकृतिका)ले भनेपछि नरेन्द्रको ध्यान आमातिर गएको थियो । भन्ने पचास वर्षदेखि विधवा भएर रातो रङ्गै बारेकी मेरी सासूको रूप देखेर त्यस बखत नरेन्द्र आत्तिनुभएको थियो । उहाँको यस प्रकारको विपरीत क्रियाकलाप दिनदिनै बढ्न लागेको थियो । अझ उहाँ दिनदिनै गल्न पनि थाल्नुभएको थियो । भात खाँदा पनि सबै पोख्ने, ढोल्ने, गालाभरि भातैभात लगाउने गर्न थालेपछि मैले मेरी सासूलाई मुँगको जाउलो पकाएर पहिलेजस्तै फेरि आफै खुवाउन थालें ।

त्यस बखत मेरी सासू जतिखेर पनि ओछ्यानमा लड्नुहुन्थ्यो र आँखा चिम्लनुभएको हुन्थ्यो । भात खुवाउन उठायो, खुवायो चुठायो, त्यसपछि पुनः उहाँ ओछ्यानमै निदाएसम्म पल्टनुहुन्थ्यो । भात खाँदा पनि बेलाबेला आँखा चिम्लनुहुन्थ्यो । क्रमशः उहाँ दिसापिसाब गर्न जान पनि छोड्नुभयो । एकदुई चोटी लुगैमा दिसापिसाब भएपछि ससाना बच्चालाई समयसमयमा दिसापिसाब गराएजस्तै मैले आफैले समयको हेक्का राखेर उहाँलाई दिसापिसाब गराउन थालें । उहाँ पनि ज्ञानी बच्चाजस्तै जे भने पनि मान्नुचाहिँ हुन्थ्यो । सन्तोषी बालकजस्तै उहाँ चुप लागेर नै सुत्नु पनि हुन्थ्यो । उहाँमा ऐयाआत्थु केही पनि थिएन । डा.विद्यादेव लुईटेलसँग “औषधीले आमालाई गलायो, अब हामी त्यो औषधी नखुवाउने” भनेर सल्लाह गर्थौं । “त्यो औषधीले त त्यति विधि प्रभाव पाउँ पाउँन उहाँलाई किन त्यस्तो भयो ? त्यो औषधी अत्यन्त न्यून पावर भएको (दस एमजी) हो” डा. विद्यादेवले मलाई भन्नुभएको थियो ।

डाक्टरसँगको हाम्रो परामर्श चलिरहेको थियो र मेरी सासू गल्दै पनि जान थाल्नुभएको थियो । नब्बे वर्षको हाराहारीकी वृद्धालाई के भएको हो केही भन्न नसक्ने अवस्थामा हामी उभिएका थियौं । हामीले उहाँका भदा डा. रामप्रसाद उप्रेतीलाई पनि खबर गर्थौं । “दुईचार दिन हेरौं, नत्र अस्पताल नै भर्ना गर्नुपर्छ” भनेर डा.उप्रेतीले पनि भन्नुभयो । दिन प्रतिदिन उहाँको हालत निकै खराब भइरहेको मेरो मनमा लागिरेको नै थियो ।

हाम्रो घरमा नरेन्द्र, कञ्चनजङ्घा, तान्तु र म थियौं । नरेन्द्र, कञ्चनजङ्घा र तान्तु आमाको यस्तो हालत देखेर रुन्थे । त्यति बेला उनीहरू तीनै जना मेरो आँखा छलेर रुन्थे । सासूको अवस्था र परिवारका सबैको रुवावासीले म पनि केही समय किंकर्तव्यविमुक्त भएकी थिएँ । के गर्ने ? मेरी सासूको अन्तिम बेला आइपुगेको पो हो कि ? पण्डित बोलाएर उहाँको दसदान, वैतरणी र आतुरीदान पो गर्दिने हो कि ? तर यो गर्न पनि नरेन्द्र मान्नुहुन्न । “आमाका लागि यस्तो अपशकुनका कुरा गरी” भनेर नरेन्द्र मसँगै रिसाउन बेर छैन भन्ने पनि मलाई लाग्यो । त्यसैले त्यस समयको प्रत्येक पलमा म स्वयम् रनभुल्लमा पर्नेबाहेक मेरो थप अर्को काम पनि थिएन ।

मेरी सासू थला परिरहेकै बखत म गोरखापत्र संस्थानको कार्यकारी अध्यक्षमा नियुक्ति हुने बेहोराको नरेन्द्र र मैले जानकारी पाएका थियौं । “आमा तपाईंकी बुहारीलाई श्री ५ ज्ञानेन्द्रबाट काम निगाह हुने भयो” नरेन्द्रले मेरी सासूलाई सुनाउनुभएको थियो । नरेन्द्रका मुखबाट यो कुरा सुन्नासाथ सुतेको ठाँउबाट मेरी सासू जुरुक्क उठ्नुभएको थियो । यस बेहोरालाई आत्मसात गर्दै उहाँले मलाई आशिष दिएर राजाको पनि जय मनाउनुभएको थियो । त्यतिविधि असक्त भएकी मानिस पनि यस्तो समाचार सुन्दा चड्गा भएर कुरा गर्दा त्यति बेला हामी अर्को अचम्ममा परेका थियौं । त्यही परिवेशमा मेरी कान्छी छोरी तान्तु (अनुकृतिका)ले पनि उहाँलाई रुँदै अँगालोमा राखेकी थिई । मेरी छोरी तान्तु रुँदा “यो किन हाँसेकी हँ ?” भनेर मेरी सासूले आँखा खोलेर हाँसै भन्नुभएको थियो । सुस्तताको पराकाष्ठा नाघिसकेकी मेरी सासूको यस्तो प्रतिक्रियाले त्यस बखत मलाई उहाँको जीवनप्रति आशाको सञ्चार भने गराएको थियो ।

मेरी सासूको त्यो जटिल स्थितिबारे मैले निकै मन्थन गरें । मैले निकै गमेर उहाँको रोगको निदान गर्न खोजें । उहाँको पाचनशैली ठीक छ, खानको रुचि पनि बिग्रेको छैन । उहाँले आफ्नो शरीर मात्रै सञ्चालन गर्न सक्नुभएको छैन । मलाई लाग्यो मेरी सासूलाई पक्कै पनि स्नायुसम्बन्धी रोग लागेको हुनुपर्छ । त्यसैले मैले उहाँलाई स्नायु विशेषज्ञलाई नै जँचाउने विषयमा नरेन्द्रसँग सल्लाह गरें । नरेन्द्रले पनि तुरुन्तै आफ्नी भान्जी डा.विजया पन्तलाई फोन गर्नुभयो । डा. विजया नरेन्द्रकी साइली फुपू हिमा मैनालीकी नातिनी हुन् । डा.विजयाकी आमा पम्फा सिटौलासँगको मेरी सासूको नाता माइजूभान्जीमा मात्र सीमित छैन । उहाँहरू दुवै जनाको एकअर्कामा अत्यन्तै घनिष्ट सम्बन्ध छ । यसै प्रसङ्गमा एक दिन मलाई मेरी सासूले भन्नुभएको थियो “मेरी पम्फा भान्जीको मलाई असाध्य माया लाग्छ । मेरी भान्जी पनि अत्यन्तै

असल थिइन्, त्यसैले भान्जी सानामा पाँच वर्षसम्म मसँगै बसिन् । भान्जीको नाउँ पम्फा पनि मैले नै राखेकी हुँ ।” पम्फा दिदीकी छोरी हामी भान्जी डा.विजय पन्तका पति डा.वसन्त पन्त कुशल स्नायुविशेषज्ञ हुनुहुन्छ भन्ने हेक्का हामीलाई थियो । तर नेपालका प्रख्यात र व्यस्त चिकित्सक भएकाले डा. पन्तसँग तत्काल सजिलै जँचाउन पाइएला नपाइएला भनेर हामीले उहाँकी पत्नी अर्थात् विजया भान्जीमार्फत् सम्पर्क राख्न खोजेका थियौं ।

हामीले डा.विजयालाई फोन गरेको बिहीवारको बेलुकी थियो । “अब डाक्टरसाहेबसँग परिसँतिर मात्रै भेट गर्न सकिन्छ । भोलि शुक्रवार अप्रेसन भएकाले डा.साहेब निकै व्यस्त हुनुहुन्छ” नरेन्द्रसँग भान्जीले भन्नुभयो । “होइन भान्जी कृपया भोलि नै डा.साहेबसँग समय मिलाइदिनोस् न ! आमालाई निकै गाह्रो भएको छ । परिसँसम्म त निकै ढिलो हुन्छ” नरेन्द्र बोल्दै गरेको फोन खोसेर नै मैले निकै भावविभोर भएर डा.विजयासँग भनेकी थिएँ । “माइजू ! उहाँ मेरी पनि त हजुरआमा हुनुहुन्छ, म सकेसम्म डा.साहेबलाई भोलिको नै समय मिलाउँछु । तर उहाँसँग कुरा गरेपछि म हजुरलाई फोन गर्छु, चिन्ता नगर्नुहोला” डा.विजयाले भन्नुभएको थियो । लगत्तैजसो हाम्रो घरमा डा. विजया पन्तको फोन आएको थियो । जसअनुसार भोलिपल्टै दिउँसो दुई बजे मेरी सासूलाई हामीले काठमाडौंको प्रदर्शनीमार्गस्थित मोडल अस्पताल पुऱ्यायौं ।

मोडल अस्पतालमा पुगेपछि डा. वसन्त पन्तको निर्देशनको पालना गरेर डा. कपिलदेव उपाध्यायले अत्यन्तै सौहार्दताका साथ मेरी सासूको जाँच गर्नुभयो । मेरो कुरालाई विश्वास गरेर डा.कपिल उपाध्यायले तुरुन्त नै मेरी सासूको सी.टी.स्क्र्यान गराउनुभयो । सी.टी. स्क्र्यानको रिपोर्ट आएपछि छक्क पर्ने पालो डा.उपाध्यायको थियो । किनभने मैले भनेअनुसार नै मेरी सासूको स्नायुसम्बन्धी नै रोग देखा पर्‍यो । मेरी सासूको मस्तिष्कमा ब्लड क्लट भएको (टाउकाको एक छेउमा रगत जमेको) रहेछ । मेरी सासूको मस्तिष्कमा अत्यन्त सूक्ष्म रूपले रक्तश्राव भएकाले त्यहाँ रगत जम्मा हुन थालेको कारण उहाँको मस्तिष्कलाई दख्खल गरेको रहेछ । त्यही कारणले उहाँले असामान्य व्यवहार गर्नुका साथै उहाँ असक्तसमेत हुनुभएको हो भन्ने डा.उपाध्यायबाट त्यस बेला हामीले जानकारी पायौं । डा. वसन्त पन्त अन्य विमारीको शल्यक्रियामा व्यस्त हुनुभएकाले उहाँले नै डा.उपाध्यायलाई मेरी सासूको परीक्षण गरेर रोगको निदान गर्न र स्नायुसम्बन्धी रोग भए उहाँलाई खबर गर्न पनि अनुरोध गर्नुभएको रहेछ । डा.उपाध्यायको रिपोर्ट पढ्छ्याएर डा.पन्तले मेरी सासूको तुरुन्त शल्यक्रिया गर्नुपर्छ भन्नुभएको थियो ।

•

मेरी सासूको “टाउकाको अप्रेसन” हाम्रा लागि निकै ठूलो कुरा थियो । नब्बे वर्षकी हाराहारीकी मानिसको यस्तो अप्रेसन गर्नुपर्ला भन्ने मानसिकता नै हामीले बनाएका थिएँनौं । “डा.साहेब आमाको अप्रेसन नै गर्नुपर्छ र उहाँलाई औषधीले मात्र निको पार्न सकिँदैन र ? सकभर औषधीले निको हुन्छ भने किन अप्रेसन गरेर उहाँलाई दुःख दिने” भनेर डा.वसन्त पन्तसँग मैले फोनमा कुरा गरें । “उहाँको सकेसम्म छिटो अप्रेसन गर्नुपर्छ । आज उहाँको अरू इन्भेस्टिगेसन गरेर भोलि नै उहाँको अप्रेसन गर्नुपर्छ, तपाईंहरूले उहाँलाई आजै अस्पताल भर्ना गराउनुहोला ।” मेरो प्रश्नको डा. पन्तले यस्तो जवाफ दिनुभएको थियो । “डा.साहेब ! उहाँलाई अप्रेसन गर्दा केही खतरा त हुँदैन, निको त हुन्छ ?” मैले पुनः शङ्का व्यक्त गरेर उहाँसँग सोधेकी थिएँ । “हेर्नोस, अप्रेसन गर्दा उहाँलाई ९९ प्रतिशत निको हुन्छ, उहाँ पहिलेको अवस्थाको भैँ राम्रो हुनुहुन्छ । तर अप्रेसन नगर्दा भने उहाँलाई घर नलाँदा हुन्छ अर्थात् तपाईंहरूले उहाँको मृत्युको प्रतीक्षा गर्न सक्नुहुन्छ । मलाई त भोलि मैले उहाँको अप्रेसन गर्न पनि पाउँछु या पाउँदिन भन्ने लाग्दैछ । ब्लडले उहाँको गिदीलाई निकै मात्रामा थिचिसकेको छ । आज रातभरिमा उहाँलाई केही भएन भने भोलि चाँडै उहाँको अप्रेसन गर्नेछु । हेरौं भगवानको पनि के इच्छा छ !”

डा. वसन्त पन्तका कुरा सुनेपछि हामी पनि मेरी सासूको अप्रेसनको तयारीमा जुट्यौं । अनि डा.पन्तका निर्देशनले हामीले मेरी सासूको सोही दिन सम्पूर्ण इन्भेस्टिगेसन पनि सक्यौं । अर्कातिर रातोरात हामी पैसाको व्यवस्थामा पनि जुट्यौं । त्यसै बेला मलाई भरखरै विराटनगरबाट काठमाडौं आएकी मेरी माइली बहिनी कल्पना शर्माको सम्भ्रना आयो । अर्थात् ऊसँग पनि केही पैसा हुनसक्छ भन्ने मलाई लाग्यो । नभन्दै उसलाई फोन गर्दा उसले त्यस बेला हामीलाई चाहिने आवश्यक पैसाको बन्दोबस्त गरिदिई ।

२०६२ साल जेठ २८ गते शनिवारका दिन मेरी सासूको टाउकाको शल्यक्रिया सम्पन्न भयो । त्यति बेला मेरा जेठाजु डा.भीष्मराज प्रसाई र जेठानी दिदी सुभद्रा प्रसाई पनि बिहानैदेखि मोडल अस्पताल आउनुभएको थियो । हामी सबै आमाको होसको प्रतीक्षामा नै थियौं । डा.वसन्त पन्तले भन्नुभएअनुसारको निर्दिष्ट समयमा नै उहाँको होस पनि आयो । “म कहिले भ्रूपा जाने ?” होसमा फर्केपछि मेरी सासूले बोल्नुभएको यो पहिलो वाक्य थियो । उहाँको तनमनमा छाएको भ्रूपावारे उहाँले प्रश्न सोधेपछि अब मेरी सासूलाई ठीक भयो भन्ने कुरामा हामीलाई पनि पूरै विश्वास भयो । वास्तवमा अचम्मै हुँदो रहेछ, त्यस्तो असक्त विरामी, बोलचाल नसक्ने मानिस अप्रेसनपछि होसहवासमा फर्कदा रहेछन् । यस्तो रोगको पनि चिनारी भयो भन्ठान्यौं हामीले । खासमा जुन बेला मेरी सासू भ्रूपामा लड्नुभएको थियो, त्यस बखत उहाँको टाउको भुइँमा बज्रएका कारण यो रोगको प्रारूप थालिएको रहेछ ।

मेरी सासू अस्पतालमै हुनुहुँदै गोरखापत्र संस्थानको कार्यकारी अध्यक्षको पदमा मेरो नियुक्ति भयो । रेडियो नेपाल, एफएमहरू र टेलिभिजनहरूको समाचारपछि आफन्तहरूको बधाइको फोन धमाधम आउन थाल्यो । तर हामी अस्पतालमा हुने भएकाले फोनसम्म उठाउन र उनीहरूलाई हामीले धन्यवाद भन्न पनि पाएनौं । रातभरि अस्पतालमा सासूको कुरुवा बसेर २०६२ साल जेठ ३१ गते दिनको चार बजे मैले गोरखापत्र संस्थानमा कार्यकारी अध्यक्षको पद बहाली गरें । त्यस बखत घरमा काम गर्ने मानिस पनि नभएका कारण निकै व्यस्त अवस्थामा मैले रहनुपरेको थियो । तर पनि छोरो कञ्चनजङ्घा, छोरी अनुकृतिका र भान्जा अर्जुन सिटौलाको सहयोगले मेरी सासूको सेवासुश्रुषामा मलाई निकै सहयोग पुगेको थियो । त्यस बखत मेरा पोषकपुत्र माधव नेपालले पनि हामीलाई निकै सहयोग गरेका थिए । त्यसो त मेरा सहयात्री नरेन्द्रको दिलोज्यानद्वारा आमाको सेवा गर्ने प्रवृत्तिका कारण मलाई आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्न निकै सजिलो भएको थियो । जे होस् श्रीभगवान्को कृपा र हामी सबैको भाग्यका कारण मेरी सासूलाई हामीले मृत्युको मुखबाट जोगाउन सक्यौं । त्यसपछिका दिनहरूमा पनि अत्यन्तै संयमको व्यवहार गर्नुभएका कारण मेरी सासूले शीघ्र स्वास्थ्य लाभ गर्नुभएको थियो ।

मस्तिष्कको शल्यक्रिया गरिसकेपछि पनि मेरी सासूले उक्तिकै संयमित रूपमा जीवन बिताउनुभएको छ । उहाँ हाम्रो घरको चार तले भन्ज्याङ्ग पनि दिनमा कैयौं पटक सहज रूपले उक्लिन र ओर्लिन गर्नुहुन्छ । उहाँको जिब्रोको स्वाद, पेटको पाचनशक्ति, आँखाको दृष्टि र कानको श्रवणशक्ति कुनै मस्तयुवाको भन्दा घटी पटककै छैन । उत्साहजनक जीवनशैली, जीवनप्रतिको असीम आस्था, सकारात्मक सोच र उच्चताबोधका कारण नै उहाँ सुस्वास्थ्यकी धनी र दीर्घजीवी हुनुभएको हुनुपर्छ भन्ने मेरो ठहर छ ।

मेरी सासू भागीरथा प्रसाईसँग समयको कालखण्डले मलाई नजिक ल्याइपुऱ्यायो । उहाँसँगको साहचर्यले मलाई उहाँप्रति निकै नै संवेदनशीलसमेत बनायो । वास्तवमा उहाँको जीवनकथा सुन्दै र गुन्दै गएपछि उहाँको भोगाइ कुनै काल्पनिक कथाभन्दा पनि जिउँदो उपन्यासजस्तो मलाई लाग्यो । उहाँसँगको वार्तालाप मेरा लागि अत्यन्तै उर्जाशील भएका कारण म प्रत्येक दिनजसो उहाँका वाणीहरूलाई कम्प्युटरमा लिपिबद्ध गर्ने गर्थेँ । त्यस बखत मेरो लक्ष्य उहाँको जीवनकथा लेख्ने लेखकहरूलाई लेखन सामग्रीका रूपमा सो लेखोट बुझाउने थियो । त्यसैले उक्त कालखण्डमा मैले उहाँको जीवनकथा लेखनका लागि टिपोटका रूपमा सङ्ग्रह गर्न थालें । हुनत 'आमाहरू' लेख्ने क्रममा मैले मेरी सासू भागीरथा प्रसाईको सानो अन्तरकथा पनि लेखिसकेकी थिएँ । तर आफूले नजिकबाट चिनेर उहाँको अन्तरकथा गुनिसकेका कारण उहाँका बारेमा एउटा सानो कथा मात्र प्रकाशित गर्दैमा उहाँप्रति न्याय होला जस्तो मलाई लागेन । त्यसपछि उहाँको विषयमा सिङ्गो कृतिमा आवद्ध जीवनकथा मैले नै किन नलेख्ने भन्ने अनुगुम्फनमा पुगें । आफ्नै सासूको जीवनकथा आफ्नै बृहारीले के लेख्नु र ? भन्ने दोमनले पनि केही समयसम्म उहाँको सम्पूर्ण जीवनकथा लेखाइप्रति मलाई जागृत गराउन सकेन । म लेखक भएर आफ्नो कथा लेख्न सक्छु, अरू कसैका पनि कथा लेख्न सक्छु भने आफ्नै सासूको कथा किन लेख्न सकिन्न ? मेरो विवेकले "तँ लेखक भएको सार्थकताका लागि पनि तैले आफैले तेरी सासूको कथा लेख्ने पर्छ" भन्ने आदेश दियो । त्यसैले मैले कम्प्युटरमा टाइप गरिसकेको मेरी सासूको कथालाई प्रकाशनका लागि परिमार्जन गर्न थालें ।

मेरी सासूसँगको अन्तर्वार्तामा आधारित यो कृति उहाँकै जीवनको प्रायः सेरोफेरोमा आधारित कथा हो । यस सङ्ग्रहलाई सामान्य प्रश्नोत्तरका रूपमा मैले प्रस्तुत गरेकी छु । मेरी सासूसँगको निरन्तरको मेरो बसउठ र कुराकानीका क्रममा उहाँको कथन टिप्पै जाँदा नेपाली भाषासाहित्यमा यस कृतिले जन्म लिने मौका पायो । अनि प्रस्तुत सङ्ग्रहलाई कृतिको स्वरूप दिन मलाई भन्ने दस वर्ष लाग्यो । अहिलेको रोग, शोक, निराशा, इर्ष्या, द्वेषजन्यादि विविध प्रकोपले जेलिएको मानव समाजका लागि मेरी सासूजस्ता महामना महिलाहरूको जीवनकथा अनुकरणीय, उदाहरणीय र उल्लेखनीयसमेत हुनेछ भन्ने मलाई लागेको छ । अझ आउँदो पिढीका लागि यस्ता जिउँदा कथाहरू निकै आश्चर्य लाग्दो र ऐतिहासिक खजानाले भरिपूर्ण पाठका रूपमा प्रतिष्ठित हुनेसमेत मैले आशा गरेकी छु ।

यस पुस्तककी नायिका मेरा सहयात्री नरेन्द्रराज प्रसाईकी आमा भागीरथा प्रसाई लगभग एक दशकदेखि मेरासाथ रहँदै आउनुभएको छ । म यो दशकको प्रत्येक घुम्तीहरूमा उहाँसँगको साहचर्यबाट प्राप्त भएका शब्दांशहरूलाई अक्षरहरूका माध्यमले उहाँलाई प्रस्तुत गर्न खोज्दै छु । नातामा उहाँ मेरी सासू भए पनि उहाँलाई म आमा भनेरै सम्बोधन गर्छु । हुन त मेरा जेठानी, देवरानी र हाम्रा परिवारका सबै केटाकेटीहरूले उहाँलाई माता भनेर सम्बोधन गर्छन् । तर मलाई भने त्यस्तो सम्बोधन मन पर्दैन, त्यसैले नरेन्द्रले भैं उहाँलाई म आमा नै भन्न मन पराउँछु ।

नजिकको तीर्थ हेला भनेभै मेरी सासूका विषयमा सिङ्गो पुस्तक लेख्न सकिने यथार्थलाई मैले कहिल्यै पनि ध्यान दिन सकिनछु। अहिले पनि उहाँका विषयमा प्रवेश गरेर उहाँको जीवन साङ्गोपाङ्गो पार्न मलाई अप्ठ्यारो भइरहेछ। उहाँको शताब्दी पुग्नै आँटोको वयलाई र असङ्ख्य जिउँदा कथाका पानाहरूलाई कसरी मैले मेरो यो सङ्क्षिप्त लेखनीमा अटाउने होला ? उहाँका विषयमा लेख्दै जाँदा यस्तो अप्ठ्यारोको चेपोमा पनि म परेकी छु। तर यस बेलाको मेरो लक्ष्य उहाँलाई अँध्यारोबाट उज्यालोतिर ल्याएर प्रकाश पार्नु मात्रै हो; बस् म यति, मात्र प्रयत्न गर्न खोज्दै छु।

मेरी सासू भागीरथा प्रसाई ती महान् नारीको नाउँ हो, जसले आफ्ना जीवनका गहिरो चोट पनि समाज सामू कहिल्यै देखाउन चाहनुभएन। त्यसो त हाम्रो समाज यस्तै छ। नेपाली समाजका विषयमा “महिलाको पीठमा लादिएको समाज” भन्ने भनाइ पनि छ। प्रकृतिले दिएको अभिभारा निर्वाह गर्नमा नेपाली नारीहरूको शीर्षस्थ उदाहरण प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। आफू भित्रभित्रै सत्केर पनि परिवार र सन्तानका लागि “उफ्” पनि नभन्ने नारीहरूको यहाँ बाहुल्य छ। त्यसैले मलाई लाग्छ, ‘मेरी सासू’ भित्र मैले प्रस्तुत गरेको कथा अधिकांश नेपाली ग्रामीण नारीहरूको कथा हो। भोगाइका क्रममा प्रायजसो नारीले भोगेका व्यथा नै ‘मेरी सासू’ हो भन्ने मेरो मान्यता छ।

म स्वयम् स्त्रीजाति हुनु र लेखकसमेत हुनुका कारण मलाई मेरी सासूका वेदनाका उच्छ्वासहरू प्रस्तुत गर्ने चाहना भयो। वास्तवमा मेरी सासूले आफ्नो जीवनमा आफ्नै आँसु पिएर यात्रा गर्नुभयो। उहाँले जति घनिष्ट भए तापनि मसँग समेत आफ्ना व्यथा अझै धेरै लुकाउनुभयो। मेरा सहयात्री नरेन्द्रले ‘मेरी सासू’ को पाण्डुलिपि पढेर मलाई भन्नुभएको थियो “यस कृतिमा मेरी आमाले उहाँका जिन्दगानीमा भोग्नुभएको पीडाको पचास प्रतिशत पनि आकृति आउन सकेको छैन।” नरेन्द्रका कुरा सही हुनु भन्ने तर्क मैले मेरा जेठाजु गणेशबहादुर प्रसाईबाट पनि सङ्ग्रह गरेकी थिएँ। यसको निक्कौंल मलाई मेरी सासूले आफ्नो जीवनका तीतापीरा कथा अझै पूर्ण रूपले भन्न सक्नुभएन। किनभने तत्कालीन नेपालमा जन्मेका मेरी सासूजस्ता प्रायः कसैले पनि आफ्नो दुखेको, पोलेको र रोएको जिन्दगानी बाहिर ल्याएको त्यति देखिदैन। दियोको बातीजस्तै जीवनभरि आफू जल्ने यस्ता सहनशील नारीहरू प्रदत्त उज्यालोका कारणले नै अहिलेसम्म यो सिङ्गो धर्ती प्रकाशमान हुनसकेको छ। त्यसैले नब्बे वर्षसम्म जलेर भुनै खरानीमा परिणत हुन लागेको त्यस्तै दियोका बारेमा केही प्रकाश पार्ने प्रयत्न मात्रै हो यो मेरो लेखनी। मेरी सासूका वाणीहरूकै सङ्ग्रहका आधारमा मैले यस कृतिलाई जनसमक्ष ल्याउन सकें, त्यसैले पनि मलाई यस प्रस्तुतिप्रति सन्तुष्टि छ।

नेपालीभाषा साहित्यका सुविख्यात स्रष्टा गणेशबहादुर प्रसाईले ‘मेरी सासू’को पाण्डुलिपि हाम्रै घरमा बसेर नरेन्द्र र मेरा मुखबाट सुन्नुभयो। त्यतिले नपुगेर यस कृतिको पाण्डुलिपि लिएर उहाँ भापा जानुभयो। एकातिर उहाँ नातामा मेरा जेठाजु र अर्कातिर नेपाली साहित्यका वर्तमान महारथीमध्ये एक हुनुहुन्छ। त्यसैले मलाई यस कृतिमा उहाँको भूमिका लेखनले अत्यन्तै उत्प्रेरित तुल्यायो। एउटा सकारात्मक चेतका साथै विद्वताका पुञ्जका रूपमा मैले सम्मान गरेका व्यक्तित्वबाट मेरै कृति रङ्गिनु भनेको मेरा लागि उत्साहको विषय हो। गणेशबहादुर प्रसाई भन्नु सृजनात्मक दृष्टिले उपल्लो दर्जाको स्रष्टा हुनुका साथै उहाँ नेपाली साहित्यका सुप्रसिद्ध समालोचक पनि हुनुहुन्छ। त्यसैले पनि उहाँको ठोस मूल्याङ्कनले यस कृतिको ओज बढेको छ भन्ने मैले महसुस गरेकी छु।

त्यसै गरी यस कृतिले मेरा जेठाजु नन्दकुमार प्रसाईको भूमिकाको छेङ्गार पनि पाएको छ। वामपन्थी राजनैतिक वृत्तमा सङ्घर्षशील र आदर्श व्यक्तित्वका रूपमा प्रतिष्ठापित नन्दकुमार प्रसाई हाम्रो पारिवारिक वृत्तमा पनि अत्यन्तै सकारात्मक, प्रेरक र उर्जाशील व्यक्तिका रूपमा चिनिनुहुन्छ। मेरी सासूसँग प्रारम्भिक दिनदेखि नै उहाँको घनिष्टता थियो। साथै मेरा पिता गणेशप्रसाद शर्मासँग पनि उहाँको गुरुवत् सम्बन्ध थियो। यथार्थमा यस कृतिमा उहाँको भूमिका रहनुले पनि मेरो यस कृतिले न्यायिक पहिचान प्राप्त गरेको अनुभूति मैले गरेकी छु।

‘मेरी सासू’ को पूर्ण अध्ययन गरी भूमिका लेखिदिने मेरा देवर प्रा.डा. रामप्रसाद उप्रेतीप्रति म अनुग्रहित छु। डा.उप्रेती एकातिर मेरी सासूका भदा हुनुहुन्छ भने अर्कातिर उहाँ स्रष्टा पनि हुनुहुन्छ। मेरी सासूका माइतीपट्टिका सबैभन्दा नजिकका व्यक्ति स्वयम् साहित्यकार पनि हुनु यस कृतिका लागि मैले थप उपलब्धि सम्भकेकी छु। त्यसैले यस कृतिको मर्म र यस कृतिको उपलब्धि डा. उप्रेतीले बुझ्नुभएको छ। हाम्रा मावली डा. रामप्रसाद उप्रेतीले नै ‘मेरी सासू’को भूमिका लेखनाले पनि यस कृतिको मूल्य बढेको मैले महसुस गरेकी छु।

कथा उहाँकै मुखले भनाउने क्रममा उहाँबाट थाहा पाएका यी कथा मेरा लागि एकादेशको दन्त्यकथा जस्तै भएका छन् ।

मेरी सासू भागीरथा प्रसाईको जन्म १९७६ साल जेठ ८ गते बुधवारका दिन आठराई ईवामा भएको थियो । अनि मेरा ससुरा जयप्रसाद प्रसाईको जन्म १९७५ साल चैत २९ गते शुक्रवार आठराई हाडपाडमा भएको थियो । मेरा ससुराभन्दा मेरी सासू एकचालीस दिन कान्छी हुनुहुन्छ ।

मेरी सासूको हालसम्मको पूर्ण जीवनी जस्ताको तस्तै लेख्ने सामर्थ्य त मेरो छैन पनि, तर शिखर चढ्ने प्रयत्न गरेर देउरालीमा पाती चढाउँन पाइयो भने पनि आत्मसन्तोष हुन्छ । यस जीवनकथा लेखनका क्रममा मैले यस्तै महसुस गरिरहेकी छु । “मेरो माइती त निकै हुनेखाने थिए, मेरा बुवालाई गाँउमा जेठामुखिया भन्थे, उहाँलाई त्यस भेकमा धेरैले आदर गर्थे । मेरा बुवा परोपकारी र खरो स्वभावका हुनुहुन्थ्यो । मेरा बुवाको बडो कडा शासन थियो, मेरी दुइटी आमाहरूलाई उहाँले खुबै कज्याएर राख्नुभएको थियो । बुवाको इसारा नभई मेरा माइतीमा पात पनि हल्लिदैन थियो ।” माइतीको भव्यता सम्झेर मेरी सासू बडो गर्विलो हुनुहुन्छ । “गाउँघरमा मेरा बुवाको खुब रवाफ थियो, गाउँघरबाट कसैले केही माग्न आयो भने आमाहरूले छैन भन्नुहुँदैन थियो । म केटाकेटी हुँदाको एकपटकको कुरा सम्झन्छु, गाउँबाट एउटी आइमाई तेल माग्न भनेर हाम्रा माइतीघरमा आइन् । ती आइमाई पटकपटक माग्न आएर हैरान पार्ने भएकाले दिक्क भएर मेरी आमाले “छैन” भन्नुभएछ । त्यसै बेला कसोकसो यो कुरा थाहा पाएपछि मेरा बुवाले तत्काल मेरी आमालाई तेल माग्न आउने आइमाईका सामुनै मै बोलाएर “हो साँच्चै घरमा तेल छैन” भनेर सोध्नुभएछ । आमाले त्यस आइमाईका अघि जवाफ दिँदा नदिँदा नै मेरा बुवाले “ए साँच्चै नै तेल नभएकै हो त” भनेर वेतको लट्ठीले तेलको घ्याम्पो छेड्नुभएछ, माटाको घ्याम्पो त तेलले भरिएको थियो, त्यसरी छेडेपछि तेलको धारो छुट्यो । घ्याम्पोबाट पोखिएर तेल घरभरि र आँगनभरि छताछुल्ल भएछ । डराएर आमाको सातो उड्यो र तेल माग्न आएका आइमाई पनि डराएर भागिन् रे । मेरा बुवा यस्तो खालको हुनुहुन्थ्यो । मेरा बुवालाई ढाँट कुरा र गरिबलाई हेला गर्ने प्रवृत्ति ठ्याम्मै मन पर्दैनथ्यो । मेरा बुवालाई मीठो खानुपर्थ्यो । उहाँका लागि सानो भड्डु भाँडोमा बेग्लै भात पाक्थ्यो । तरकारी पकाउने सानो डुक्केमा पनि मीठामीठा तरकारीका परिकार पकाउनुपर्थ्यो ।” आफ्ना पिताको बयान गर्दै मेरी सासू रमाउनुभएको थियो । “अनि हजुरकी आमाचाहिँ कस्ती हुनुहुन्थ्यो नि आमा ! अनि तपाईंले किन आमाहरू भनेको नि, तपाईंका दुइवटी आमा हुनुहुन्थ्यो कि क्या हो ?” पितागर्वमा रमाउनुभएकी मेरी सासूलाई मैले एकैपटक दुई प्रश्न गरेकी थिएँ । “मेरी आमा कौसल्या अत्यन्तै सीधासाधा हुनुहुन्थ्यो । आमा एकपटक निकै बिरामी पर्नुभयो रे, अनि बुवाले ज्योतिषी देखाउनुहुँदा ज्योतिषीले मेरी आमाको सौतेनी ग्रह रहेको र अर्को विहे गरेमा आमालाई निको हुने कुरा बताएछन् । अनि मेरा बुवाले छिमेकी गाउँ होडास्थित डिट्टा लक्ष्मीप्रसाद ओलीकी छोरी तिलरूपासँग विहे गर्नुभयो । नभन्दै सौता भित्रिने बित्तिकै मेरी आमा निको हुनुभएछ । हाम्री सानीमा पनि असल हुनुहुन्थ्यो । हाम्रा घरमा कहिल्यै सौतेनी व्यवहार भएन । दुवै आमाहरूबीच अत्यन्त मेल थियो । मेरी आमा पनि ओलीकी भान्जी हुनुहुन्थ्यो । मेरी आमाले मेरा बुवाका ससुरालाई डिट्टा मामा भन्नुहुन्थ्यो । अहिलेका जस्ता डिट्टा होइन, उहाँ त पक्का डिट्टा हुनुहुन्थ्यो ।”

“अनि आमा ! तपाईंले माइतीको त निकै बयान गर्नुभयो, घरपट्टिको पनि कुरा सुनाउनु न !” मैले मेरी सासूलाई थप कुरा सुनाउनका लागि आग्रह गरेकी थिएँ । “घर (प्रसाई परिवार) को पनि सम्पन्नताको निकै हल्ला थियो, म विहे गरेर जाँदा पनि त्यहाँ तामाका बढेबढे घ्याम्पामा ढ्याक् पैसा राखिएका हुन्थे । उस बेला हाम्रो घरमा पैसा गन्ने चलन थिएन, पाथीमा हालेर नापिन्थे । मेरा यिनै हात हुन्, ती घ्याम्पाबाट अँजुलीमा पैसा उबाएका ।” त्यति बेला उहाँ बोल्न छोडेर आफ्ना हात देखाउँदै हाँस्नुभएको थियो । “हाडपाडमा प्रसाईहरू त्यस बखतका धनीमानी कहलिएका थिए । त्यस गाँउमा छानामा च्यादर (जस्तापाता) हालेको घर पनि हाम्रो मात्रै थियो । त्यसताका च्यादरघरे मुखियाको घर भनेपछि हाम्रै घर चिनिन्थ्यो । तर त्यस घरको खानपानमा भने बेथिति रहेछ । घरमा ठूलो भाँडामा भात पकाएपछि या त दाल मात्रै पाक्थ्यो या त गुन्द्रुक मात्रै पाक्थ्यो, अरू तरकारी हत्तपत्त पाक्दो रहेनछ । माइतमा थरीथरी तरकारी खाएकी मलाई यो खानपानले अचम्ममा पारेको थियो । दिनदिनै दाल र भात अथवा गुन्द्रुकको भोल र भात खाएपछि अति भयो भनेर मैले नै एकदिन मुख फोरें, “यो घरको खानपान त कस्तो भोटे खान्कीजस्तो रहेछ !” मेरो यस्तो टिप्पणी सुनेपछि मेरी सासू शिवमाया मसँग निकै रिसाउनुभयो, तर मेरा जेठा जेठाजु खडानन्द प्रसाईले “क्यावात बल्ल यो घरमा भनेजस्तै बुहारी आइछ, अब मीठो खान पाइने भयो” भनेर मेरो प्रशंसा गर्नुभयो । अनि त्यस घरमा बिस्तारै मैले नै भात भान्सा पनि गर्न लागें ।” खुब मज्जाले हाँसेर मेरी सासूले मलाई आफ्ना पुरानो कथा सुनाउनुभएको थियो ।

मेरी सासूले नै भनेर मैले थाहा पाएका प्रसाई परिवारका कतिपय कथाहरू बडो रोचक छन् । त्यसमध्येको एउटा सत्यकथा पनि उहाँले नै भन्नुभएको छ –“मेरा हजुरससुरा नन्दमणि प्रसाई आफ्नो खेतीपातीका सन्दर्भमा खेतमा जाँदा स्थानीय चुवाँ खोलाको बाढीले मानिस बगाएको देख्नुभएछ । उहाँले

तुरुन्तै खोलामा पसेर ती बगाएको मानिसलाई आफ्नो पटुकाले बाँधेर तान्दै किनारामा ल्याउनुभएछ । त्यसमा ज्यान भएको थाहा पाएपछि बालुवामा घोप्टो पारेर तिनले निलेको सबै पानी ओकलाउनुभएछ । त्यसपछि ती किशोरी बाँचिछन् । तिनका प्रायः लुगाफाटा पनि खोलाले बगाएको र भएका लुगाफाटा पनि धुजाधुजा भएर च्यालिएकाले मेरा हजुरससुराले आफ्नो पटुका च्यातेर ती किशोरीको शरीरमा ओडाइदिनुभएछ । होस फिरेकी ती किशोरीले जँघार तर्ने क्रममा भरखरै विवाह भएका ती जोडीमध्ये उनका पतिलाई चाहिँ भड्गालोले हान्दै लगेको र उनी पनि भड्गालोमा नै हराउने क्रममा रहेको कुरा मेरा हजुर ससुरालाई सुनाइछन् । उनका पतिको लाससमेत फेला नपरेपछि अनकन्टार र अपरिचित ठाँउमा पुगेकी ती भण्डारीकी छोरी देवकलालाई मेरा हजुरससुराले आफ्ना घरमा ल्याउनुभएछ र आफ्नै संरक्षणमा राख्नुभएछ । अनि ती किशोरीले मेरै हजुरससूराका आडभरोसा र खर्चमा आफ्ना पतिको बरखी बारिछन् । बरखी सकेपछि मेरी हजुरसासूको सल्लाहमुताबिक देवकलालाई मेरा हजुरससुरासँग विहे गराउने मञ्जुर गराइएछ । त्यतिखेर मेरी जेठी हजुरसासू हरिमायाले हजुरससुरालाई भन्नुभएछ “तपाईंले नै देवकलालाई बचाउनुभयो । उनलाई बचाउने क्रममा उनको सर्वाङ्ग शरीरलाई तपाईंले आफ्नो पटुकाले ढाकिदिनुभयो । उनको इज्जत तपाईंले नै जोगाइदिनुभयो । तपाईंजस्तो धर्मात्माले अब देवकलालाई पत्नीका रूपमा वरण गर्नुहोस् ।” त्यसपछि मेरा हजुरससुरा नन्दमणि प्रसाईले देवकलालाई कान्छी पत्नीका रूपमा विहे गर्नुभएछ । त्यसैले मेरा हजुरससुराका दुई पत्नी र उनीहरू दुवैबाट नौभाइ छोराहरू पनि भएको कुरा मैले मेरी सासूबाट सुनेकी हुँ । मेरी हजुरसासू देवकला धार्मिक प्रवृत्तिकी भएको कुरा पनि मलाई मेरी सासू शिवमायाले भन्नुहुन्थ्यो । हाम्रो परिवार पूर्वीया र कुमाईका समिश्रण हुन् ।” मेरी सासू भागीरथा प्रसाईबाट प्रसाई परिवारको नालीवेली केलाउने क्रममा यस्ता कतिपय कथाहरू पनि मैले सुन्दै आएकी छु ।

“मेरो लोग्ने राणाकालीन समयमा धनकुटामा बैदार हुनुहुन्थ्यो । उहाँ पढालेखेका मान्छे हुनुहुन्थ्यो । उहाँ कहिले दौरासुरुवाल र कहिले कमिजसुरुवाल लगाउनुहुन्थ्यो । उहाँको बोलीचाली पनि मीठो थियो । त्यतिको ज्ञानी मान्छे मैले देखेको छैन । उहाँ त देउताजस्तै हुनुहुन्थ्यो । म उहाँलाई महात्मा भन्थेँ । हाम्रोजस्तो मायाप्रीति त कसैको पनि हुँदैन । हामी एउटै थालमा भात खान्थ्यौँ । म सुत्केरी हुँदा पनि मेरा पतिले घरपरिवारको आँखा छलेर मलाई तेल लगाइदिनुहुन्थ्यो । उहाँको मप्रतिको प्रेम अपरम्पार थियो । तर के गर्नु र उहाँलाई दैवले चटककै चुँडेर लग्यो । जे परे पनि सहनुपर्दो रहेछ । मेरा लालाबाला छोराछोरीलाई टुहुरो पारेर २०२० साल असार ४ गते मङ्गलवार असार कृष्णद्वादशीमा उहाँ बित्नुभयो । म भने अहिलेसम्म यो जिन्दगी धानिरहेकी छु ।” एक दिन मेरी सासूले गहभरि आँसु पारेर आफ्ना जीवनकथाका पाटा मलाई सुनाउनुभयो । त्यस बेला मलाई पनि कसोकसो उहाँको विरहले छोप्न खोज्यो । लोग्ने चाहिने बेलामा लोग्ने नभएपछि कस्तो भयो होला उहाँको जीवन ! अब त्यस बेलाको सामाजिक परिवेशमा एउटी निरक्षर विधवा आमाले पाँच छोरा र एउटी छोरीलाई यो निर्दयी समाजमा कसरी स्थापित गर्नुभयो होला ? यस्ता प्रश्नहरूले मलाई पनि बेलाबखत घोच्ने गर्छन् । तर मेरी सासूले आफ्नो सबै कर्तव्य पूरा गर्नुभयो । अनि मेरी सासूका छोराछोरीले उहाँप्रतिको कर्तव्य कति पूरा गरे त्यो उनीहरू नै जानून् । अथवा आमाको महत्ता कति बुझे त्यो पनि उनीहरूले महसुस गर्ने कुरा हो, तर आमाले गर्नुपर्ने कर्तव्यमा उहाँ अलिकति पनि चुक्नुभएको छैन । मेरा लागि आमा हुनुभन्दा कठिन काम अरू केही छैन तर मैले भेटेदेखेका सम्पूर्ण आमामा मेरी सासू पनि एक देखिनुहुन्छ । त्यसैले पनि म उहाँप्रति गाँसिएको नाताको फेरोभन्दा पनि बढी नतमस्तक छु ।

“तिम्ना ससुरा अत्यन्त सामाजिक भावना भएका मानिस हुनुहुन्थ्यो । उहाँले हाम्रा घरको गोदाममा स्कूल र घरमा निःशुल्क छात्रावास नै स्थापना गर्नुभएको थियो । उहाँ सानै उमेरमा प्रौढ विचारका धनी हुनुभएकाले जिजु भनेर उहाँलाई चिनिन्थ्यो । उहाँले बनाउनुभएको छात्रावासलाई ‘जिजुहाउस’ भनिन्थ्यो । त्यस छात्रावासमा बसेर धेरैले पढेका छन् । हाम्रै घर परिसरमा शिवालयको स्थापना पनि गरिएको थियो । तिम्ना ससुराले पशुपतिनाथको वर्णन सुन्नुभएको रहेछ । त्यसैले उहाँलाई पनि आफ्नै घर छेउमा शिवालय बनाउने इच्छा जाग्यो । पशुपतिनाथको भैँ चार ढोका भएको शिवालय बनाउन मेरा जेठाजुहरू खडानन्द प्रसाई र मानबहादुर प्रसाई पनि लागिपर्नुभयो । अनि काशीबाट सिङ्गमर्मरको चारमुखे शिवजीको मूर्ति ल्याएर त्यहाँ प्रतिष्ठा गरियो । त्यस मन्दिरका मुख्य पुजारी पं.पुष्पलाल आचार्य हुनुहुन्थ्यो र पछिपछि उहाँका छोराहरू गोविन्द र महेश्वरले पनि पालैपालो पूजा गरे । शिवालयको पूजा गरेबापत पं.आचार्यले वार्षिक पन्ध्र मुरी धान पाउँथे । २००० सालपूर्व बनेको त्यो मन्दिर आठराईमा नै चर्चित बन्यो ।” मेरी सासू आफ्ना पतिको कार्यको वर्णन गरेर कहिल्यै थाक्नुभएको मैले चाल पाएकी छैन ।

“आमा ! बुवाको प्रवृत्ति कस्तो थियो ? बुवा किन त्यति सानो उमेरमै स्वर्ग हुनुभयो ?” मभित्र भएको लेखक मेरी सासूरूपी पात्रको वेदनासँग खेल्न अभै उद्यत थियो । “खास गरेर शिक्षादीक्षा दिन र धर्मकर्ममा उहाँ धेरै खट्नुहुन्थ्यो । उहाँले ठूलो यज्ञ गरेर आठराई चाँगे, नेशम बस्ने पण्डित चिरञ्जिवी गौतमसँग मित लगाउनुभयो र त्यही अवसरमा श्रीमती गौतमसँग मैले पनि मित लगाएकी थिएँ । हाम्रा मितज्यूहरू समाजसेवी पनि हुनुहुन्थ्यो । उहाँहरूले स्थानीय समाजसेवी धनपति चुडाल (माइला मुखिया)सँग मिलेर नेशममा स्कूलको स्थापना पनि गर्नुभयो । त्यस भेकमा पहिलो अङ्ग्रेजी स्कूल त्यही नै थियो । मितज्यूहरू अहिले भ्नापाको विराटपोखरमा बस्नुभएको छ । हाम्रा मितज्यूहरूका सन्तान पनि सम्पन्न र विद्वान् छन् ।

हाम्रा मित छोरा देवेन्द्र गौतम अनारमनी भापाको हाइस्कूलमा हेडसर छन् । तिम्रो ससुराले हाम्रा घरभरि जोगीमहन्तको अखडा लगाउनुहुन्थ्यो । जोगीले जेजे मागे पनि उहाँ दिने गर्नुहुन्थ्यो । आफू नै जोगी भएर पनि उहाँ घरीघरी हराउनुभयो । पछि घर फर्किँदा उहाँलाई लट्टाधारी जोगीका रूपमा देखेर घरपरिवार सबैले सम्भाइबुझाइ गरेपछि बल्ल उहाँले दाहीकपाल काट्न मान्नुभयो । अनि उहाँ फेरि गृहस्थ आश्रममा फर्कनुभयो र पछि विरामी पर्नुभयो । पहाडको ठाउँ दबाइमूलो पनि राम्ररी गर्न सकिएन । अनि त उहाँ असमयमै बित्नुभयो ।” मेरी सासूको वेदनाले मौन सुस्केरा पस्केको थियो । “ईश्वरलाई नै मञ्जुर नभएपछि के लाग्दो रहेछ र ! उहाँले पैतालीसको सेरोफेरोमै विदा लिनुभयो ।” यसो भनिरहँदा मेरी सासूको ईश्वरप्रतिको गुनासो पनि मौन भएर आएको थियो । सायद यस प्रसङ्गले त्यस बखत मेरो लेखक पनि आवश्यकताभन्दा बढी नै आहत भइसकेको थियो, त्यसैले मैले यस प्रसङ्गलाई अरू अधि बढाउन चाहिनँ ।

“आमा, तपाईंले अक्षर चिन्नुभएको छ नि हैन ?” मेरी सासूका बारेमा जान्दाजान्दै पनि नजानेभै गरेर उहाँबाटै उहाँबारेका अरू थप कुरा जान्न चाहने मेरो अभीष्ट थियो यो । “काँ पढ्नु र सानैमा बिहे गरिदिएपछि माइतमा पढ्ने कुरै भएन । घरमा चाहिँ कान्छी नन्दलाई पढाउन थालिएको थियो, उनले प्रेम विवाह गरिन् र अरूले पनि त्यसै गर्लान् भनेर पढ्ने कुरै हरायो । त्यही पनि मेरा श्रीमान्ले मलाई अक्षर चिनाउन खुबै कोसिस गर्नुभएको हो । मेरा पति मलाई पढाउन खोज्नुहुन्थ्यो, म भने उहाँसँगै जिस्किएर पढ्न पटकै मन गर्दिनथेँ । “गिजे ! (मेरी सासूलाई उहाँका पतिले मायाले बोलाउने उपनाउँ) पछि चुक्चुकाउलिस्, अक्षर नचिनेपछि ठगिइन्छ ।” उहाँले त्यस बेला भनेजस्तै भएर अहिले मलाई कस्तो थक्थक् लाग्छ ।” म आमाका अगाडि बसेर पत्रिका किताब पढेका बेला उहाँ आफ्नो विगत सम्भेर मन दुखाउँदै मसँग भन्नुहुन्छ । “के गर्नु मेरा आँखा फुटिगए ! आज म पनि त यस्ता किताब पत्रिका पढ्न सक्थेँ नि ! त्यतिखेर उहाँले नै चिनाइदिएका सग्ला अक्षर त अहिले पनि चिन्छु पनि तर अक्षर जोडेर बोलाउन जान्दिनँ ।” त्यस बखत लोग्नेले देखाएको बाटोमा आफू हिँड्न नसकेकोमा अहिले मेरी सासूलाई आफैप्रतिको धुमधाम गुनासो छ ।

मेरी सासूका परिवार

मेरी सासूले भन्नुभएअनुसार मेरा ससुराबाजे नरध्वज (नरपति) प्रसाईका बुवा नन्दमणि प्रसाईका दुई पत्नी गरेर नौभाइ छोरा हुनुहुन्थ्यो । नन्दमणि प्रसाई आठराईका अत्यन्तै धनी मान्छेमा चिनिनुहुन्थ्यो । उहाँका छोरा नरध्वज (नरपति) प्रसाई नन्दमणि प्रसाईकी कान्छी पत्नीबाट जन्मेका माइला छोरा हुनुहुन्थ्यो । तिनै नौभाइका सन्तानले हाडपाडको सेरोफेरा ढाकेका थिए । मेरी सासूले मलाई आफ्ना पतिका पुर्खाको विवरण दिनुभएको थियो । “आमा, सबै नौभाइकै सन्तानका बारे भन्न सक्नुहुन्छ त ?” मैले पनि उहाँलाई अभ्र खोतल्न खोजेकी थिएँ । “काँ सक्छु र ? उहिले उमेरमै सोधेकी भए त तै आफ्ना देवरजेठाजूका छोराछोरीको र भान्जाभान्जीका बारेमा भन्न पनि सक्थेँ, अहिले त आफैले जन्माएका छोरानातिको हिसाब गर्न पनि गाह्रो हुने भइसकेको छ मलाई ।”

मेरी सासू अनुहारभरि उहाँको स्वभावजन्य हाँसो छर्दै आफूलाई यथार्थ रूपले प्रस्तुत गर्नुहुन्छ । कुनै छलछाम नभएको, एकदमै निष्कलङ्क शिशुजस्तै उहाँको वृद्धवयले मलाई भनै उहाँप्रति नतमस्तक पार्ने गर्छ ।

“मेरा ससुरा नरध्वजका दुई जना पत्नी थिए । जेठी पत्नी मेरी सासू शिवमाया र कान्छी पत्नीको नाउँ रुक्मिणी थियो । मेरी सासूपट्टिबाट चारभाइ छोरा खडानन्द, वेणुप्रसाद, जयप्रसाद, रूपनारायण जन्मनुभयो भने मेरी सौतेनी सासूबाट एउटै छोरा मानबहादुर हुनुहुन्थ्यो ।” मेरी सासूले मेरो प्रश्नको उत्तर दिने क्रममा नै फरर आफ्ना जेठाजु र देवरको नाउँ भन्नुभएको थियो । मैले उहाँबाट अभ्रै थप जानकारी लिने अपेक्षाले उहाँको अनुहार हेरिरहेँ । “जेठा जेठाजुले थपलियाकी छोरी बिहे गर्नुभएको थियो, उहाँको नाउँ कृष्णमाया हो । उहाँका तीनभाइ छोरा डिल्लीप्रसाद, कृष्णराज र विद्याराज अनि तीन जना छोरी जन्मे । माइला जेठाजुले दुई बिहे गर्नुभएको थियो, माइली जेठानी पाँडेकी छोरी तिलरूपापट्टिबाट रत्नप्रसाद, देवकृष्ण, रामकृष्ण र कुलप्रसाद जन्मिए र छोरीहरू योगमाया, शारदा र इन्दिरा भए । जेठो छोरो रत्न साहै मिलनसार र सहयोगी छ । रत्न मलाई भेट्न आँउदा पनि कहिल्यै रिक्तो हात आएन ।

“मेरी माइली जेठानी थपलियाकी छोरी सीतादेवीबाट परशुराम, गणेशकुमार, उदय र नरेन्द्र अनि छोरीहरू दरी, मैयाँ, पुष्पा र पुनम हुन् ।” त्यसपछि मेरी सासू चुप लाग्नुभएको थियो । “अनि तपाईंका देवरका परिवारका विषयमा पनि केही थाहा छ आमा ?” मैले अभ्रै उत्सुकता व्यक्त गरेकी थिएँ । उहाँ मेरो प्रश्न सुनेर निकैवेर मौन हुनुभयो । “देवरको नाउँ त रूपनारायण हो । उहाँले पहिलोपल्ट चुहानडाँडाका थपलियाकी छोरी धनमायालाई बिहे गर्नुभएको थियो । ती देउरानीले एघारओटा छोराछोरी जन्माएकी थिइन् । बिचरीका छजना छोराछोरी मात्र बाँचिवर्ति रहे । उनको जेठो छोरो विष्णु र कान्छो छोरो दीपक हो ।

छोरीहरू तुलसा, दुर्गा, मोहन र तारा हुन् । मेरा कान्छा देवर रूपनारायणले दोस्रोपल्ट तेह्रथुम, साब्लाका जयनारायण सुवेदीकी छोरी गौरालाई विहे गर्नुभयो । मेरी ती देउरानी मसँग साह्रै मिल्थिन् । उनी र म दुखसुख बाँड्थ्यौं । हाम्रा मनका कुरा हामी एकअर्कामा निर्धक्क खोल्ने गर्थ्यौं । मेरी देवरानी गौराका दुई छोरा र दुई छोरी छन् । उनका छोराहरू भरतप्रसाद र हरिप्रसाद हुन् भने भुवनेश्वरी र धर्मकला छोरीहरू हुन् । भुवनेश्वरी सानैदेखि मेरी प्यारी थिई । ऊ सानामा साह्रै राम्री थिई; उसलाई म पुतली भन्थेँ । उसका पति मोहन सिटौला पहाडमा पनि मलाई भेट्न आइरहनुहुन्थ्यो र म काठमाडौं आएपछि पनि मलाई भेट्न बराबर आइरहनुहुन्छ । मोहन ज्वाइँ आँखामा हाल्दा पनि बिभाउनुहुन्न । ज्वाइँ तिमीहरूजस्तै साहित्यकार हुनुभएको कुरा तिमीलाई पनि थाहा छ नि !”

“मेरा कान्छा देवर रूपनारायणले फेरि तेस्रोपल्ट पनि विहे गर्नुभयो । मेरी कान्छी देवरानी महेश्वरा (मैना) पनि चुहानडाँडाकै थपलियाकी छोरी हुन् । उनका पनि दुई छोरा र तीन छोरी छन् । उनको जेठो छोरो देवराज र कान्छो छोरो कृष्ण हुन् । महेश्वराकी जेठी छोरी मञ्जु मेरा नरेन्द्रकी बाल्यकालकी सहपाठी पनि हो । सानामा उनीहरू दुवैलाई मैले र मैनाले बराबर दूध खुवाउँथ्यौं । मैनाले उनीहरू दुवैको कपाल बाटेर चुल्ठो बनाइदिन्थिन् । मञ्जु भनेपछि नरेन्द्र अभै हुरुक्कै हुन्छ । मञ्जु त हिजोआज निकै ठूली मान्छे भएकी छ अरे । उसको नाउँ पनि गुरुमा मोहनमञ्जरी भएको छ रे । इन्दु र विन्दु नाउँ गरेका मञ्जुका दुईजना जम्त्याहा बहिनीहरू पनि छन् । मलाई मेरी कान्छी देउरानी महेश्वरा (मैना)को सम्झना आइरहन्छ, ऊ पनि मलाई सम्झेर कहिलेकाहीं भेट्न यहाँ आउँछिन् नि ।” कान्छी काकीका कुरा गर्दा पनि उहाँको अनुहारको भावमा निकै उज्यालोपन देखिएको थियो । उहाँ रमाएको देखेपछि मलाई पनि निकै रमाइलो लाग्छ । त्यस दिन यति कुरा गरेपछि मलाई मेरी सासू निकै थाक्नुभएजस्तै लागेको थियो । त्यसैले मेरी सासूलाई सम्झना भएसम्मका उहाँका सन्तानहरूका बारे अर्को दिन सोधुँला भनेर त्यस दिन मैले आफ्ना प्रश्न थाँती राखेँ । उहाँको अनुहारको उज्यालो यथावत् राख्ने मनसायले पनि मैले त्यस दिनको कुराकानी अधि बढाएकी थिइँन ।

केही दिन पछि मैले मेरी सासू प्रशन्न चित्त भएका बेला आफ्ना बक्यौता रहेका प्रश्न पुनः उहाँका अधि तेस्याएकी थिएँ । अर्थात् त्यस दिन मैले उहाँको मनका कुरा खोल्ने उपक्रम मिलाएकी थिएँ । “मेरा पतिका सौतेनी आमाका छोरा मानबहादुर जेठाजु र मेरा पति खुबै मिल्नुहुन्थ्यो । उहाँहरू कहिल्यै छुट्टिनुहुन्थ्यो । उहाँहरू दुवै जनालाई कसैले पनि एकलाएकलै भेट्दैनथे । मानबहादुर जेठाजुका पनि दुईवटी पत्नी रूपा र भागीरथा थिए । ती दुवै आठराई ह्वाक्का डाँगीका छोरी थिए । जेठीपट्टिबाट गङ्गा प्रसाई र कान्छी पट्टिबाट विष्णु र महेन्द्र प्रसाई जन्मेका थिए । एउटी छोरी रामप्यारी ताप्लेजुङ शहरमा कार्कीलाई दिइएको थियो । १९९८ सालको कात्तिक १ गते मेरा जेठा जेठाजु खडानन्दको निधन भएको थियो । त्यसको तेह्र दिनका दिन मानबहादुर जेठाजु हराउनुभयो । उहाँ कहाँ जानुभयो भन्ने कुरा कसैले भन्न सकेनन् । उहाँ हराएपछि मेरा पतिको मन पनि विग्रियो । त्यसपछि नै उहाँ पनि त्यति हिँडडुल गर्न छोडनुभएको हो ।” मेरी सासूले पुराना कुरा खोलेर चिसो सास फेर्दै भन्नुभएको थियो ।

“मेरा छवटी नन्द र आमाजू थिए । जेठी तुलसी आठराई तेह्रथुम ह्वाक्का भट्टराईलाई दिइएको थियो र माइली शान्ति पनि ह्वाक्का भट्टराईलाई नै दिइएको थियो । साइली हीमा हाडपाडकै मैनालीलाई, काइली लक्षिमा पनि हाडपाडकै माथ्लो गाउँका चुडाललाई, अन्तरी जमुनालाई पाँचथर सुवाडका सङ्ग्रौलालाई र कान्छी हरिमाया चुहानडाँडाका थपलियालाई दिइएको थियो । मलाई मेरा नन्द आमाजूहरूले धुमधाम माया गर्थे । खास गरेर साइली र काइली आमाजूका सन्तानहरूसँग म हाडपाड बसिन्जेलसम्म पनि ज्यादै घनिष्टता थियो । साइली आमाजू हीमाका छोरा मेरा भान्जा जयप्रसाद मैनालीले मलाई धेरै सघाउँथे । मेरी साइली आमाजूकी जेठी छोरी मेरी भान्जी अम्बिका पनि म भनेपछि हुरुक्कै हुन्थिन् । साइली आमाजूकी छोरी पम्फा भान्जीसँग अनि कान्छी नन्द हरिमाया र उनका छोराछोरीसँग उति बेला मेरो विशेष हिमचिम थियो । अनि कान्छी नन्दका छोरा विष्णुप्रसाद पनि त्यस बेला मसँग धुमधामै मिल्ये । मलाई त्यतिविधि माया गर्ने मेरा भान्जाले अहिले बुढेसकालमा मेरो वास्तै गर्दैनन् । उनकी जेठी पत्नी रमोलाले भने मलाई असाध्यै माया गर्छिन् । तिमीलाई थाहै छ नि, उनका घरमा पाकेको मीठो मसिनो पनि हुर्याएर मलाई खुवाउन कसरी ल्याइपुन्याउँछिन् ?” रमोला भाउजूका बारेका कुरा सम्झाउने क्रममा मेरी सासू मतिर प्रश्नात्मक दृष्टि दिनुहुन्छ । “हो, आमा रमोला भाउजू असल स्वास्नीमानिस हुनुहुन्छ ।” म पनि मेरी सासूसँगको स्वरमा आफ्नो स्वर मिसाउँछु । “तिमीलाई थाहा छ ? कान्छी नन्द हरिमायाको माइलो छोराको नाउँ बैजनाथ मैले नै राखिदिएको हो नि । उनी त अहिले कता कुन देशमा हो राजदूत भएर गए रे होइन ? मैले उनको नाउँ रेडियोमा सुनेकी थिएँ ।” मेरी सासू पुनः मेरो सहमति खोज्न मप्रति उन्मुख हुनुभएको थियो । वास्तवमा मेरी सासूलाई मुलुकको समसामयिक घटनादेखि लिएर प्रायः जसो धेरै समाचारहरू पनि कण्ठ हुने गर्छ । उहाँका सिरानमा जहिले पनि रेडियो रहन्छ । यहाँ काठमाडौंमा त उहाँको दिनभरि बस्ने बैठकमा र सुत्ने कोठामा छुट्टा छुट्टै रेडियोको व्यवस्था गरिएको छ । उहाँ भापामा बस्नुहुँदा पनि नरेन्द्रले आमाका लागि रेडियोको व्यवस्था गरिदिनुभएको कुरा मलाई थाहा थियो ।

“हो आमा ! आमाका भान्जा बैजनाथ थपलिया इजराइलका राजदूत हुनुभएको हो । बरु आमाले भान्जाको नाउँ किन बैजनाथ राख्नुभएको होला, केही सम्झना छ तपाईंलाई ?” मैले पनि मेरी सासूको

भान्जाको राजदूत पदभन्दा पनि मेरी सासूले राख्नुभएको उनको नाउँ प्रसङ्गलाई बढी महर्वा दिएकी थिएँ । “मेरो घरपट्टिको परिवारका बुहारी खालमा सबैभन्दा पहिले जुत्ताचप्पल लगाउने म नै थिएँ । त्यस बेला म तीजमा माइत गएकी थिएँ, मेरा माइतमा त्यस बेला धुलिखेले व्यापारी बसेका थिए । त्यहाँ तिनको निकै किसिमकिसिमका सामान पाइने दोकान थियो । “बाबै, जुत्ता लगाउने गर्नुपर्छ, यसले गर्दा चिसो पनि लाग्दैन, खुट्टामा ठेला पनि उठ्दैनन् ।” मेरी आमाले तिनै साहुको दोकानबाट जुत्ता किनेर मलाई दिँदै भन्नुभएको थियो । म पहिलोपटक जुत्ता लगाएर हाडपाड आएकी थिएँ । मेरा खुट्टामा जुत्ता देखेपछि त्यस बेला घरपट्टिका मानिसका नेत्र बलेका थिए । मैले जुत्ता लगाएँ भनेर त्यस बेला मलाई नानावली पनि भनियो । मेरा माइला जेठाजुले त मलाई “राँडी मेरा अगाडि जुत्ता लगाएर आउँछे” भन्नुभयो । उहाँका कुराले मलाई निकै विभे पनि त्यस बखत मेरा पतिको आडभरोसाका कारण मैले जेठाजुका कटुवचन एक कानबाट सुनेर अर्का कानबाट उडाइदिँ । तर बिस्तारै बिस्तारै त्यसपछि मेरा परिवारका अरू आइमाईले पनि जुत्ताचप्पल लगाउन थाले । हो त्यो धुलिखेले साहुको नाउँ बैजनाथ थियो । त्यसैले मैले त्यसै बखत जन्मेको आफ्नो भान्जाको नाउँ बैजनाथ राख्नुपर्छ भनेकी थिएँ । मैले राखेकै नाउँ नै उनको चल्यो पनि ।” बढो गर्वका साथ उहाँले आफ्नो पूर्वकथाको विस्तार गर्नुभएको थियो । “मेरी कान्छी नन्दका सन्तानहरू पहिला पनि हुनेखाने नै थिए । अहिले भन् ठूला मानिस भए नि उनीहरू त । तर उनीहरूकी आमाले भने बाँचुन्जेल उनीहरूबाट सुख पाइनु । मेरा जेठा भानिज जगन्नाथ थपलियाले त आमालाई हेला नै गरे । मेरी कान्छी नन्द मसँग भेट्ता जेठो छोरो जगन्नाथबाट पाएको पीडाले जहिले पनि रुन्थिन् । उनी मसँग धुमधाम मिल्थिन् पनि । तर उनी बितेपछि ती भान्जाहरू विराना भए । ठीकै छ, मलाई के चाहेको छ र उनीहरूको नाउँ चलेको सुन्दा मलाई खुसी लाग्छ ।” मैले कुनै प्रश्न सोध्नु अघि नै उहाँले यस प्रसङ्गलाई टुङ्ग्याउनुभएको थियो ।

मेरी सासूका सन्तान

मेरा ससुरा जयप्रसाद प्रसाई ‘जिजु’ धनी हुनाका साथै धेरै कुराको सौखिन पनि हुनुहुन्थ्यो । आफ्नो सोख पूरा गर्न उहाँले काशीबाट मइन्टोल (पेट्रोमेक्स), ग्रामोफोन, हार्मोनियम आदि हाडपाडमा ल्याउनुभएको थियो रे । त्यस बेला त्यस भेकमा त्यस्ता सामान हाम्रा घरमा मात्रै थिए रे । कसैको बिहे हुँदा राति बाल्नका लागि हाम्रै घरबाट मइन्टोल लगिन्थ्यो रे । त्यति बेला त्यस ठाउँमा पहिलो पल्ट मइन्टोल पुग्दा त्यस ठाउँका वरिपरिका गाउँलेहरू मइन्टोल बलेको हेर्न हाम्रा घरमा आउँथे रे । मेरी सासूले त्यस बेलाका सबै कुरा दोहोर्न्याईतेहर्न्याई मलाई भन्नुहुन्छ । साथै त्यति बेला आफ्ना पतिले नयाँनयाँ चीज ल्याएका विषयमा पनि मेरी सासू गर्व गर्नुहुन्छ । हर्षले रमाउँदै त्यसै बेला उहाँ फेरि बोल्नुहुन्छ, “बुभ्यौ ! मेरा यी छोराहरूले बुवा बाँचुन्जेल चैन गरेका थिए । मेरा छोराहरूले बोलिसक्ता तिम्रा ससुराले सबै माग पूरा गरिसक्नुहुन्थ्यो ।”

“आमा, अब तपाईँका आफ्ना छोराछोरीहरूका बारेमा भनिदिनु न ल ।” अर्को दिन मैले मेरी सासूसमक्ष थप प्रश्न राखेकी थिएँ । त्यसो त उहाँका छोराछोरी, नातिनातिना र पनातिपनातिनाका बारेमा मैले नै उल्लेख गरे पनि हुने हो; तर यही कुरा उहाँलाई सोध्नुको औचित्य चाहिँ त्यसरी आफ्ना सन्तानका बारेमा उल्लेख गरेका समयमा मेरी सासूका अनुहारमा व्याप्त हुने दीप्ति हेर्ने मेरो लालसा पनि हो । ती वृद्ध व्यक्तित्वहरू जसले आफ्नो जीवनको सम्पूर्ण उर्जा आफ्ना सन्तानको लालनपालनमा समाप्त गरेका हुन्छन्, उनीहरूका लागि सबैभन्दा ठूलो प्राप्ति पनि उनीहरूका सन्तान नै हुन्छन् । वास्तवमा सन्तान भनेको पनि एकप्रकारका लगानी नै हुन् । जसले जति लगानी गरेको हुन्छ, आफ्नो लगानीको त्यसलाई त्यति नै माया पनि हुन्छ । मेरी सासूका सन्दर्भमा पनि यही कुरा नै लागू हुन्छ । त्यस बेला पनि मैले उहाँका सन्तानका बारे कुरा गर्नासाथ उहाँको अनुहार निकै देदिप्यमान भएको थियो ।

“मेरा सन्तानले पनि डाँडाकाँडा ढाकिसकेका छन् ।” केही हास्यपुट पनि थियो उहाँको भावमा, “मेरो जेठो छोरो विष्णुभक्त १९९५ साल भदौको श्रीकृष्णाष्टमीमा जन्मेको हो । मेरी छोरी नीरा १९९७ साल पुस २२ गते जन्मेकी हो । अनि मेरो माइलो छोरो पद्मराज १९९८ चैत १४ गते, साइँलो छोरो दीर्घराज २००० साल बैशाख २० गते, काइँलो छोरो भरतराज २००८ साल मङ्सिर १० गते, अन्तरे छोरो नरेन्द्र २०११ साल चैत २९ गते र कान्छो छोरो गङ्गा २०१४ साल बैशाख १४ गते जन्मेका हुन् ।

मेरो जेठो छोरो विष्णुभक्त जन्मने दिन मेरा परिवारमा सबैको व्रत थियो । ‘लौ कृष्ण भगवान्को जन्म भयो’ भनेर ऊ जन्मँदा साराले हर्ष बढाउँ गरेका थिए । अहिले धेरै भनेजस्तो हुन्छ, बुभ्यौ उसको न्वारानमा खुसी भएर उसका बुवाले हाम्रो घरपूर्वको स्वयम्भू खेत नै वाहुनलाई दान गर्नुभएको थियो । त्यति बेला हाम्रा घरमा थुप्रै साधुहरू बस्थे । ती साधुहरूले मेरा छोरालाई ‘जयगोपाल कृष्ण’ भनेर बोलाउँथे । ती साधुहरूका लागि हाम्रो घर छेउमा भण्डारा नै खोलिएको थियो । मेरो जेठो छोरो जन्मेपछि नै मेरो बूढा, मेरा

जेठाजुहरू खडानन्द र मानबहादुर भएर हाम्रा घर पूर्व शिवालयको स्थापना गरेका थिए । मेरो जेठो छोरो जन्मेपछि हामीले हाम्रै गोदाममा पाठशाला खोलेका थियौं । त्यति बेलासम्म त्यता अरू पाठशाला खुलेका थिएनन् । त्यति बेला गाँउभरिका बालबच्चालाई बोकेर पढाउन ल्याउनुपर्थ्यो । सुरुसुरुमा त विद्यार्थी भेला पार्न पनि गाह्रो थियो तर मैले खाजा खुवाउन थालेपछि भुराहरू आफै पढ्न आउन थाले । हामीले स्कुल खोलेपछि फूलबारीदेखि मेरा नाति नगेन्द्र पाठक (फुलबारीका धनाढ्य रामप्रसाद पाठकका छोरा) पनि त्यस स्कुलमा पढ्न आउन थाले । त्यस बेलाको हाम्रो परिवारमा दुःख भनेको थिएन नि ! यिनै हात हुन् घ्याम्पामा राखेका डबलरुपियाँ अँजुलीले उवाउने । मेरो माइतीको खानदानका बारे परिचित मेरी सासूले मेरो आनीबानी जानेपछि मलाई विश्वास पनि धुमधाम नै गर्नुभएको थियो र मैले पनि कहिल्यै विश्वासघात गरिनँ । मैले पकाएको भात भान्सा पनि मेरी सासूलाई ज्यादै रुचिकर थियो ।” मेरी सासूसँग मैले उहाँका सन्तानका बारे कुरा गरेकी थिएँ, तर कुराको लहरो भने उकालो लागेको थियो ।

“अनि आमा ठूलो जेठाजुको बिहेबारी कहिले गरेको नि ?” मैले उकालो लाग्नुभएकी मेरी सासूलाई ओराल्ने उपक्रम गरेकी थिएँ । मेरो जेठो छोराको बिहे १० वर्षको उमेरमा आठराई चोप्पुरका मैनालीकी छोरी भागीरथासँग भएको थियो । बिहे गरेको अर्को साल २००७ को क्रान्तिमा मैनालीहरू आसाम गए । त्यति बेला मेरी जेठी बुहारी पनि आमाबाबुको पछि लागी । अनि उनीहरू धेरै वर्षसम्म नआएपछि मेरो जेठो छोराको दोस्रो बिहे गर्नुपऱ्यो ।

“मेरो जेठो छोरो विष्णुभक्तको तेहथुम साब्लाका जयनारायण सुवेदीकी छोरी भागीरथासँग दोस्रो बिहे २०१५ साल माघ १२ गते आइतवार भयो । त्यो बिहे भने उसलाई फाप्यो । मेरी बुहारीका दाजु ज्ञाननाथ सुवेदी तेहथुमका नामी मान्छे हुन् । मेरी जेठी बुहारी गतिली छे । म अहिले काठमाडौँ बस्ता पनि मलाई ठूली बुहारीकै मात्र याद आइरहन्छ । उसले पनि मलाई साह्रै माया गर्थी ।

मेरो जेठो छोराकी जेठी छोरी पुष्पाले भूपतिजड थापासँग बिहे गरेकी छे । पुष्पाका दुई छोरी छन् ईशा र एनिसा । माइली छोरी मुनाले मदन खरेलसँग बिहे गरेकी छे ,उसका छोरा अमन र छोरी मनाश्री छन् । साइँली छोरी रीताको बिहे रामप्रसाद फुँयालसँग भएको छ र कान्छी छोरी जुनाको बिहे कुमार सिटौलासँग भएको छ । मेरो विष्णुभक्तका जेठो सागर र कान्छो सन्देश गरी दुई छोरा छन् । सागरको बिहे सर्लाहीका विदूर खरेलकी छोरी विनीतासँग भएको छ । उनीहरूको एउटा छोरो सन्दीप र एउटी छोरी सन्ध्या छन् ।” मेरी सासू जेठो छोराको सन्तानको वर्णन गर्दागर्दै निकै थाकेजस्तो हुनुभएको थियो । त्यसैले त्यस दिन पनि मैले मेरी सासूसँग अरू कुरा गर्न खासै उचित ठानिनँ ।

“आमा ! माइला जेठाजुको त बिहा नै भएन, बालखैमा खस्नुभएको हैन ? अनि साइँला जेठाजुको नि ?” अर्को दिन मैले मेरी सासूसँग सोधेकी थिएँ । “हो, मेरो माइलो छोरो सानैमा बितेको हो । साइँलो छोरो दीर्घराजले ललितपुर सानेपाका कुलेन्द्रपुरुष ढकालकी छोरी सानुबाबासँग २०३१ सालमा बिहे गरेको हो । तर त्यो बुहारी धेरै घमण्डी छे । उनीहरूकी छोरी टिस्टाको बिहे देवराज जोशीसँग भयो र टिस्टाको पनि एउटा छोरो छ रे । मेरो साइँलो छोराको छोरो काङ्गडाले पनि ढकालकै छोरी दिव्यासँग बिहे गरेको छ रे । अब त बाबुछोरा दुई जनाकै ढकाल नै ससुराली भयो । छोराछोरी हुने मानिसले बहता कुरा गर्नु नै हुँदैन, अहङ्कारमा जानु नै हुँदैन ।” मेरी सासूले निकै लामो सास फेर्दै भन्नुभएको थियो । त्यस बेला उहाँ निकै उदास पनि हुनुभएको थियो ।

“मेरो त्यो काङ्गडा नाति असल पनि थियो । त्यसले मलाई कति माया गर्थ्यो ! एकदिन तिमी र म त्यसका घरको बाटोबाट हिँडेको बेला त्यसले मलाई सडकमै लम्पसार परेर ढोगेको सम्झन्छ्यौ ?” मेरी सासूले मलाई नै थप प्रश्न गर्नुभएको थियो । “हो आमा हजुरको छोरा नरेन्द्र र हाम्रो कञ्चनजङ्घाले पनि काङ्गडालाई त असल भनेकै सुनेकी छु । तर परिवारमा मिल्नु नै पऱ्यो उसले पनि, ऊ एकलैले के गरोस् र ?” अब निराश हुने पालो मेरो थियो । यति नजिकै घर भएर पनि दुई दाजुभाइबीचको वैमनस्य भएका कारण दोस्रो पुस्तासमेत पिरलोमा परेको कुरा मलाई मन नपरेको कुरा हो । दाजुभाइबीच त भैभगडा पनि हुन सक्छ तर परिवारकै पानी बाराबार हुनु राम्रो पटककै होइन । तर यो कुरा एकपक्षले मनन नगरेपछि आफन्त पनि परचक्री र वैरी नै हुँदा रहेछन् । विश्वबन्धुत्वको कुरा गरेर नथाक्ने हामी चेतनशील भनाउँदाको परिवेशमा आफ्नै परिवारबीचको वैमनस्यले पनि यस्तै लज्जास्पद उदाहरण प्रस्तुत गरेको छ । हुन त राष्ट्रवादी खेमाका निकै कहलिएका विद्वान्को नाउँ हो दीर्घराज प्रसाई । मैले बाल्यकालमै उहाँको प्रतिष्ठित नाउँ सुनेकी हुँ । विधिको लेखान्तका कारण आज आएर उहाँकै कुलमा म पनि गासिएँ । वास्तवमा दीर्घराज प्रसाईले लेख्नुभएको ‘पञ्चायत’को किताब पढेर प्रवेशिका पास भएकी मैले आज उहाँ र उहाँका परिवारका सन्दर्भमा यस्ता प्रसङ्ग लेख्दा मलाई पनि रमाइलो लागेको छैन, तर यो एउटा सत्य भएकाले नलेख्नु पनि त भएन ।

“आमा ! अनि काइँलो छोरोको नि ?” दीर्घराज जेठाजुका सन्दर्भका विविध कुराहरूको भँगालोलाई वलियो बाँधले बाँधेर मैले पुनः मेरी सासूसमक्ष अर्को प्रश्न राखेकी थिएँ । “मेरो काइँलो छोरो भरतराजले भापा धाइजनका अग्निप्रसाद शिवाकोटीकी छोरी रूपासँग २०३० सालमा बिहे गरेको हो । उसकी जेठी छोरी रेखा १६ वर्षको उमेरमा मुटुको बिमारले बिती । भरतले भापामा रेखाका नाउँमा रेखास्मृति पुरस्कार गुठी खोलेको छ । उनीहरूले वर्षेनी प्रवेशिका परीक्षामा भापा जिल्लामा सर्वप्रथम हुने विद्यार्थीलाई पुरस्कार

दिन्छन् । उनीहरूले एकदुई पटक त मेरा हातबाट पनि पुरस्कार बाँहन लगाएका थिए । भरतरूपाले मेरेकी छोरीलाई बँचाउने काम गरेका छन् । कठैबरी ! त्यो रेखा नातिनीले मलाई “माता” भनेर बोलाएको अहिले जस्तो लाग्छ ।” मेरी सासूको आवाज नातिनीका मायाले यसै बेला पनि भारी हुन खोजेको थियो । तर पनि उहाँ आफ्ना नातिनातिनीहरूमा नै केन्द्रित भइरहनुभएको थियो “भरतका तीन छोरीमध्ये दुइटी छोरी रोशन र रचनाले धेरै पढेका छन् । एम्.ए. पास गरेपछि रोशनको काठमाडौँ डल्लुका योगेश मैनालीसँग विहे पनि भयो । रचनाले पनि एम्.एस्सी. पास गरेकी छ । भरतको छोरो केशर (राजु) ले पनि एम्.एस्सी. पास गर्‍यो । राजु अहिले अमेरिकामा पीएच.डी. गर्दै छ । मेरो काइँलो छोरो भरतले भापाको विर्तामोडमा भएको घर जग्गा बेचेर काठमाडौँमा नै घर बनाएको छ । उसलाई मेरो भतिज नन्दकुमार प्रसाईले आफ्नै घर छेउ स्वयम्भू पुऱ्याएको छ । भरतको जग्गा किन्न र घर बनाउन पनि नन्दकुमारले धेरै सहयोग पुऱ्याएको छ । मेरो काइँलो छोरोको व्यवहार पनि साह्रै राम्रो छ । ऊ इमानी पनि छ । उसले कसैको रिस पनि गर्दैन ।”

“आमा ! अनि अन्तरे छोरो त मेरै श्रीमान् भइहाल्नुभयो, उहाँका बारेमा के सोध्नुं र ! कान्छा देवरका बारेमा चाहिँ भन्नु न है ?” मैले उहाँको भावलाई पुनः पोखाउन खोजेकी थिएँ । “मेरो कान्छो छोरो गङ्गाराजको विहे खरेलकी छोरी रामकुमारीसँग भएको हो । त्यस बखत सालवारीमा मैले नै भात भान्सा गरेको देखेपछि मेरी भदै कालीले मेरो दुख्ख हेर्न नसकेर मलाई भात पकाएर खुवाउने बुहारी खोजिदिएकी थिई । मेरो कान्छोको विहेपछि मैले पनि घरको सबै कामधन्धा कान्छी बुहारीलाई सिकाई सघाई गरेपछि भातभान्साको काम पनि उसैको जिम्मा छोडें । सुरुसुरुमा कान्छी बुहारी पनि असलै थिई । त्यसैले मेरो सम्पूर्ण गृहस्थी त्यही बुहारीलाई सुम्पें । अनि बिस्तारैबिस्तारै म पाखा हुन थालें । यी अहिले त म जोगी नै भइनं त ?” भक्कानु फुटाउँदै मेरी सासू बोल्नुभएको थियो । त्यस घडी उहाँको अव्यक्त पीडा भक्कानुका माध्यमले व्यक्तन खोजेको थियो । “आमा, किन यस्तो कुरा गर्नुहुन्छ, यो कस्को घर हो, आमाको होइन ? आमाले किन चित्त सानो पारेर कुरा गर्नुभएको ?” मैले केही सम्झाउन खोजे भँ गरी भनेकी थिएँ । तर त्यसपछि उहाँ केही पनि बोल्नुभएन । “आमा, कान्छा देवरका कतिजना छोराछोरी छन् ?” मैले नै पुनः कुराको मेसो समातेकी थिएँ । “गङ्गेका दुई छोरा शङ्कर, सङ्गम र एउटी छोरी शर्मिला जन्मेका हुन् । शङ्करको विहे सृजनासँग भएको थियो । तिनीहरूकी एउटी छोरी पाञ्चना पनि छे । तर कठैबरी ! अरबमा पैसा कमाउन गएको मेरो नाति शङ्करको लास पनि फेला परेन । एक महिनासम्म लास पर्खेपछि हामीले लासको सट्टा कुश जलाएर चित्त बुझायौँ । कान्छाकी छोरी शर्मिलाको विहे जीवन अधिकारीसँग भएको हो, उनीहरूको एउटा छोरो छ ।”

मेरी सासूका सन्तानको नालीबेली लेख्ने क्रममा उहाँले आफ्नी एकमात्र छोरीको कुरा भन्न बाँकी रहेछ । त्यसैले मैले एक दिन उहाँसँग सोधेकी थिएँ । “मेरी छोरीको न्वारनको नाउँ नरमाया हो, पछि उसको नाउँ नीरा भयो । उसको विहे तेह्रथुम मूलपानीका बालकृष्ण सिटौलाका जेठा छोरा नीलकृष्ण सिटौलासँग भयो । मेरा छोरीज्वाइँको शनिश्चरे बजारमा निकै ठूलो दोकान थियो । मेरा ज्वाइँ धेरै मनकारी र परोपकारी स्वभाव भएका र कुनै बखत भापा जिल्लामा नाम चलेका मानिस हुनुहुन्थ्यो । तर दिनदशाले गर्दा निकै दुख्ख पाएर उहाँ २०६१ साल कात्तिक २६ गते मर्नुभयो । मेरै काखमा उहाँको प्राण गयो ।” मेरी सासू ज्वाइँको असामयिक निधनले निकै परिनुभएको अभिव्यक्ति थियो यो । तर मलाई उहाँसँग अभै नीरा दिदीकै परिवारका विषयमा कुरा गर्नु थियो । “छोरीपट्टिका कतिजना नातिनातिना छन् नि आमा ?” त्यसैले केहीबेर चुपलागनुभएकी मेरी सासूसँग मैले पुनः सोधेकी थिएँ । “मेरी छोरीले दसवटी छोरी पाई । उसका चार जना छोरी स्वर्गीय भए । उसका छवटी छोरीमध्ये गुनाबाहेक चेतन, मुना, छुना, टीका र सरस्वतीको विहेदान पनि गरिसकी । थाहा छ तिमीलाई मैले दिएको आशिष पनि लाग्छ, सराप पनि लाग्छ पो त ! मेरी छोरी सानै हुँदा उसले एकपटक मलाई कचकच गरी “मलाई एकजोर राम्रा कपडा पनि दिन नसक्नेले किन मलाई जन्माएको होला !” त्यति बेला म लोग्ने मेरेपछिको व्यवहार भेल्नुपरेको तोडमा थिएँ । छोरीले व्यवहार बुझिन भनेर मलाई पनि भौँक चलेछ, “मैले तँलाई जन्माएर राम्रा लुगाकपडा दिन सकिनँ, तँले चाहिँ भविष्यमा छोरी नै छोरी पाउनु बुझिसु, अनि राम्राराम्रा लुगा दिनु” । त्यस बेला मैले सरापेको बुझ्ने उमेर उसको थिएन । मलाई पनि रिसको भौँकमा के बोलेँ भन्ने खासै हेक्का पनि रहेन तर पछि जब उसको विहे गरेपछि उसले एकपछि अर्की छोरी जन्माउन थाली । अनि उसले पनि मेरो सराप लागेको बुझी । मैले पनि आफूले सरापेको सम्भौँ तर त्यस बेला हामी दुवैको केही लाग्ने अवस्था थिएन । अनेकौँ व्रत र तपस्या गरेपछि उसले एघारौँ सन्तानका रूपमा छोरो अर्जुनलाई जन्माई । उसका सबै छोरीहरू ज्ञानी छन् । उसले ज्वाइँ पनि गतिलागतिला पाएकी छे । जीवनमा दुख्ख र सुख्ख निकै भोगेकी मेरी छोरीको मन साह्रै कमलो छ । कुनै बेला उसलाई पुगीसरि थियो । त्यस बेला मलाई दुख्खै थियो । ऊ बेला नीलकृष्ण ज्वाइँको व्यापार चलेको थियो । मलाई छोरी ज्वाइँले धुमधाम सघाएका थिए । मलाई दुख्ख भएका बेला मेरी छोरीले मलाई सकेसम्मको मद्दत गरेकी छे ।” मेरी सासूका अनुहारमा आनन्द र दुख्खका भाव एकैसाथ देखा परेको थियो । उहाँका यी कुरा सुनेका बेला मलाई पनि नरेन्द्रले लेखेको पुस्तक “अक्षरको प्रदर्शनी” भित्रको एउटा लेख “नीरादिदी र मेरो भाग्यरेखा”को सम्झना भयो । नरेन्द्रले पनि मसँग कुरा गर्दा सधैँजसो दिदीलाई उच्चासनमा राखेको व्यहोरा पनि भल्भली भयो । “बुभ्यौ, मेरा लागि आमा र दिदी एकै हुन् । मेरो भाग्यनिर्माणमा दुवैको बरोबरी भूमिका छ,” नरेन्द्रको कथन हुने गर्छ । यस्तो बेला म स्वयँचाहिँ जेठी छोरीका

रूपमा जन्मिएकाले आफ्नै दिदी नभएका कारण आफूले चाहिँ त्यसरी मायालु दिदी पनि नपाएको र आफू पनि त्यस्ती दिदी हुन नसकेको क्षोभले पनि गलित हुन्छ, बेलाबखत ।

••

“त्यतिका छोराछोरी हुर्काउन दुख्ख त निकै गर्नुभयो होला हैन ?” मैले मेरी सासूसँग विषय परिवर्तन गर्दै सोधेकी थिएँ । “हो नि एकलै छोराछोरी हुर्काउन मलाई निकै गाह्रो भएको थियो । तिम्रा ससुरा कि त विरामी हुनुभयो कि भने जोगीजस्तो भएर न्यासध्यानमा लाग्नुहुन्थ्यो । उहाँले हाम्रै घरमा जोगीको अखडा बनाउनुहुन्थ्यो । कतै गाउँमा लट्टाधारी जोगी आए भने तिनलाई हाम्रै घरमा सत्कार गरेर राख्नुपर्थ्यो । त्यसैले उहाँले खासै घर व्यवहार हेर्नुहुन्न थियो । अनि सम्पूर्ण घरव्यवहार मैले नै धान्नुपर्थ्यो । छोराछोरी पनि आफैले दुख्खसुख गरेर हुर्काएँ । छोराछोरीमध्ये पनि मेरो साइँलो छोरो दीर्घराजलाई हुर्काउँदा भने मैले धेरै दुख्ख गरेकी छु । त्यसलाई आठवर्षको हुन्जेलसम्म मैले बोकीबोकी सबै काम गर्थेँ, गाईभैँसी दुहुँदा पनि उसलाई काखमा तेर्साएँ दुहुन्थेँ । धामी र भाँक्री त कति लाएँ कति । उसका लागि कति खर्च गरेँ हिसाब पनि छैन ।” मेरी सासूले पुरानो आफ्नो दुख्ख सम्झँदै मलाई भन्नुभएको थियो ।

“त्यति दुःखले हुर्काएको छोरोले अहिले माया पनि त धुमधाम गर्नुहुन्छ होला नि हैन आमा ?” मैले आफूले जानेका कुरा लुकाउन खोजेर उहाँलाई नै फेरि उदाङ्गो पार्न खोजेकी थिएँ । “तिमीलाई थाहा छँदै छ नि !” मेरो कुरा सुनेर उहाँ मेरा मुखमा हेरेर हाँस्नुभयो । “मेरो ठूलो छोरो विष्णुभक्तले कमाउन थालेपछि मलाई मद्दत भइरह्यो । उसले आठराईको सङ्क्रान्तिमा फोटो स्टुडियोका साथै किरानापसल खोलेर बस्दा पनि मलाई खर्चबर्च, लुगाफाटा र खाने कुरा खेपिरह्यो । सङ्क्रान्तिमा बसेको बेला र भापापमा बसेका बेलामा उसले भाइहरूको पढाइलेखाइमा पनि मद्दत गर्‍यो । दीर्घराजलाई उसैले एम्.ए. पढाएको हो ।”

मैले मेरी सासूलाई फेरि अर्कै कुरा उधिन्न खोजे “किन माया नगरेको दीर्घराज जेठाजुले आमालाई ?” अझ प्रष्ट भएर आफूलाई उहाँसामु राखेँ । “तिमीहरूसँग म बसेँ भनेर मसँग ऊ रिसाएको हो नि !” आमाले हाँस्दै जवाफ फर्काउनुभएको थियो । “अनि के भो त, त्यसो हो भने तपाईंलाई उहाँले आफूसँगै राख्न खोज्नुभएको होला नि त ?” मैले जिज्ञासा राखेसरि सोधेर फेरि उहाँसामु सामान्य प्रश्न राखेकी थिएँ । उहाँले निकै आक्रोस पोख्दै जवाफ दिनुभएको थियो, “के को राख्थ्यो त्यस स्वास्नीको कमारोले मलाई ? एकपटक यही घट्टेकुलोको सडकमा दीर्घराज छोरोसँग मेरो भेट भएको थियो “कामीका घरमा के खान बसेकी ? खुरुक्क भापा जाऊ” भनेर मलाई हपाय्यो त्यसले । विहे गर्नुअघि त उसले मलाई माया पनि गर्थ्यो । ऊ मनकारी पनि थियो; तर हाम्रै दुर्भाग्य ! उसकी स्वास्नी सानुवावा प्रसाई म धेरै बुद्धि भएकी छु भन्छे । ऊ आफूलाई पढेलेखेकी, जागिर खाएकी हुँ भन्छे । त्यसले घरपट्टिका मान्छे त देख्नै सक्तिन, माइती भए उसलाई पुग्छ । उसले निर्धालाई पनि होच्याउँछे । मेरी छोरी नीरालाई पनि उसले देख्नै सक्तिन ।”

“मेरी जेठी बुहारीको नाउँ पनि भागीरथा हो । उसको लोग्नेले भुक्केर कसैको कुरा काट्ता पनि ऊ मन पराउँदिन । दाजुभाइबीच भगडा परिहाल्यो भने पनि मेरी ठूली बुहारीले आफैँ बीचमा बसेर दाजुभाइ मिलाउँछे । त्यस्ता पो हुन्छन त बुहारी भनेको त ! असलमा वीर छे, मेरी ठूली बुहारी । मेरो काइँलो छोरो भरतराजकी बेहुली रूपा पनि सबैको जय चिताउँछे । त्यो बुहारी पनि साह्रै असल छ ।” मेरी सासूले हाम्रो परिवारका बारे पनि रुँदै र हाँस्दै मलाई भन्नुभएको थियो ।

•

“आमा ! तपाईंलाई आमाका सन्तानमध्ये सबैभन्दा धेरै कसले माया गर्छ ?” मैले आमाको मनको भित्री तह उधिन्ने कोसिस गरेकी थिएँ । “मलाई सबैभन्दा माया गर्ने छोरो यही नरेन्द्रे नै हो ।” मेरी सासूले भन्नुभएको थियो । “मैले सोधेकीले उहाँको नाउँ भन्नुभएको होला नि ।” मैले उहाँलाई केही जिस्क्याउने पाराले सोधेकी थिएँ । “जसले सोधे पनि यो साँचो कुरा हो । छोरो त छोरो भइगयो नातिमध्ये पनि कञ्चनजङ्घाले जति मलाई कसैले माया गर्दैनन् । आफूले सेकेका तापेका नातिनातिनाले त फर्केर पनि हेर्दैनन् । कठैवरी ! बुढेसकालमा सबैको हँला होइँदो रहेछ ।” मेरी सासूका स्मृतिमा फेरि नरमाइला प्रसङ्गहरू खेल्न थालेको आभास मलाई भएको थियो । “अनि आमालाई हाम्रो चाहिँ माया लाग्दैन ?” म निरासिनुभएकी सासूको मन प्रफुल्ल पार्ने प्रयत्न गर्छु । “किन त्यसो भनेकी ? मलाई त संसारको माया लाग्छ, फूल विरुवा, रूखपात, वस्तुभाउ, गाँउछिमेकी सबैको माया गर्ने मान्छे हुँ म । उहिले पहाडमा गाउँमा हेला गरिएका बुहारीहरूलाई पनि म मेरा घरमा लुकाईलुकाई आफूले सकेको खानेकुरा खुवाउँथेँ ।” आमाले आफ्नो पूर्वकथा सुनाएपछि मलाई पनि भट्ट महेश्वर आचार्यकी पत्नी भीमादेवी आचार्यको सम्झना भयो । उहाँ काठमाडौँ आउँदा आमाको पूर्व गुन सम्भरेर एकरात भए पनि आमासँग नसुती घर फर्किनुहुन्न । “मेरा घरमा सासूले बुहार्तन गरेर खान नदिँदा मलाई साइँली आमाले पेटभरि भात खुवाउनुभएको छ,” भीमादेवी गुरुमाले गहभरि आँसु पारेर भन्नुभएको थियो ।

“त्यसो भए आमालाई सबैको माया लाग्छ आमा !” मैले पुनः प्रश्न दोहोऱ्याएकी थिएँ । “हिजोआज सबैभन्दा बढी माया मलाई यस केटीको लाग्छ । तिमीहरू सबैले पनि यस केटीलाई माया गर्नुपर्छ । कहाँकहाँ देशकी केटी कठैवरी ! हामी सबैले माया नगरे यसलाई कस्तो लाग्ला ?” कञ्चनजङ्घाकी पत्नी प्रियाका सन्दर्भमा आमाका अभिव्यक्तिले हामी सबैलाई आमाप्रति थप गर्वित पारेको थियो । जातजाति, भाषाभाषीभन्दा निकै माथि उठेको उहाँको मायाको स्वरूप निकै पूज्य पाएर मेरो लेखक मन पनि अभिभूत भएको थियो ।

मेरी सासूको सौताप्रसङ्ग

“आमा ! ससुराबाजेको त्यत्रो वयान गर्नुहुन्छ, अनि हजुर हुँदाहुँदै मेरा ससुराले किन अर्की बिहे गर्नुभएको त ?” उहाँको पति सम्मोहन तोड्न चाहन्छु म । मैले सोचेकी थिएँ, अब मेरी सासूको अनुहारमा खिन्नताका रङहरू छाउनेछन् र उहाँले आफ्ना पतिका विरोधमा केही शब्दहरू ओकल्नुहुनेछ । “काँ उहाँले आफै बिहे गर्नुभएको हो र ? त्यसको पनि कथा छ ।” उहाँले त मुसुमुसु हाँस्दै जवाफ दिएर ममा उहाँको सौताकथा सुन्ने उत्सुकतासमेत जगाउनुभयो ।

“बुभ्यौ मेरी सासू शिवमायाका माइती शिवाकोटीहरू र मेरा माइती उप्रेतीहरूबीच एउटा कुरामा टसल परेछ । कुरा के भने शिवाकोटी परिवारमा विवाह भएकी एउटी उप्रेतीकी छोरी विधवा भइछन् । उप्रेतीकी विधवा भएकी छोरीलाई शिवाकोटीहरूले खान नदिएको भौँकमा उप्रेतीहरूले धावा बोलेछन् । उनीहरूले शिवाकोटीहरूका धन्सारबाटै धान भिकेर आफ्नी चेलीको खानपानको व्यवस्था गरेर अबला चेलीलाई न्याय दिलाएछन् । यस घटनाले त्यस बखत शिवाकोटी परिवारमा उप्रेती परिवारप्रति वैमनस्य भएछ । त्यसैले यस घटनाबाट इखिएकी मेरी सासूले पनि म उप्रेतीकी चेली भएकीले मलाई सौता हालिदिएर उप्रेतीहरूको सेखी भार्न खोज्नुभएको रहेछ । तर मेरोचाहिँ सेखी भरेन ।” त्यस्तो कथामा आधारित मेरी सासूको सौताप्रसङ्ग मेरै सासूद्वारा प्रस्तुत भएको थियो ।

त्यस बखत मैले सोचे विपरीत मेरी सासूका अनुहारमा सौताप्रसङ्गमा पनि गर्वको भाव देखा पर्दा म अचम्मित भएकी थिएँ । मेरी सासू सौताजस्तो कुरामा पनि नपिरिनुभएको देख्दा ममा हुनसम्मको कौतुहल जागेको थियो ।

“मलाई दुःख दिन भनेर मेरी सासूले सौता त ल्याइदिनुभयो, “त्यो केटी मैले बिहे गरेकी होइन, आमाले बिहे गर्नुभएको हो, अब उहाँले नै यसलाई जे गर्नुपर्छ गर्नुहोस् । मलाई मतलब छैन” भनेर सौता भिक्षाएपछि मेरा पतिले भन्नुभयो । मेरी सौताका बारेमा मेरा पतिका यस्ता कुरा सुनेर मलाई पो पीर पयो । अब उहाँले बिहे गरेर ल्याइसकेपछि त्यसबाट जायजन्म भएनन् भने मेरो लोग्नेलाई नै पाप लाग्छ भनेर मैले नै उहाँलाई सम्झाएँ, बुझाएँ । मैले निकै सम्झाएपछि उहाँले मेरा लागि मेरी सौतालाई वरण गर्ने हुनुभयो । तर उहाँले मेरी सौतालाई स्वीकार गर्नुअघि त्यसलाई मेरा पाउमा भुकाएर भन्नुभयो, “हेर् ! म यसको लोग्ने हुँ, तेरो लोग्ने चाहिँ यो हो । तँले लोग्नेप्रति गर्ने सम्पूर्ण आदर सम्मानको व्यवहार यसलाई गर्नु ।” लोग्नेको यस्तो आदेशको पालना पनि मेरी सौताले मेरो लोग्ने र ऊ स्वयम्को जीवनकालभरि पनि गरिरही । जसले गर्दा मैले मेरी सौताप्रति सधैं आश्रितलाई जस्तै संरक्षकको व्यवहार गरें ।” सौताकथा पनि बढो दम्भ र पुरुषार्थका हिसाबले सुनाएर मेरी सासू चुप लाग्नुभएको थियो । त्यसो त आठराई हाडपाड निवासी दधिराम चुडालकी छोरी दिव्यरूपा अर्थात् मेरी सौतेनी सासू असल पनि हुनुहुन्थ्यो भन्ने कुरा मैले मेरी सासूबाट सुनेकी थिए । अनि मेरी सासूले पनि आफ्नी सौतालाई माया गर्नुहुन्थ्यो भन्ने पनि मैले थाहा पाइसकेकै कुरा थियो ।

हुन त त्यस बेला मेरी सासूको सौता सन्दर्भको पूर्णकथा सुनेर भने मलाई बडो सक्स भयो । म त त्यसरी पनि आफ्नो लोग्ने बाँड्न सक्तिनँ । कुनै पनि हिसाबले लोग्ने बाँड्ने कुरालाई म सहन सक्तिनँ । लोग्ने बाँड्नुपर्ने परिस्थितिमा वरु त्याग्नु मेरा लागि सुखद हुनसक्छ र मेरो जीवनमा त्यो घटना घटेको पनि छ । मेरो मनोवृत्तिभन्दा ज्यादै फरक मनस्थितिकी मेरी सासूको सौताकथाले मेरो मानस किल्लामा नै आक्रमण गर्न खोजेको थियो । पितृसत्तात्मक उपज मेरी सासूजन्य महिलाहरूका कथाले मलाई निकै पिरोल्ने पनि गर्छ । “अनि सौतेनी आमाबाट पनि जायजन्म भयो हैन आमा ।” मैले यसै प्रसङ्गमा अभै उहाँका भावना उधिन्न खोजें । “मैले नै मेरो लोग्नेलाई बिहे गरिसकेकी स्वास्तीबाट जायजन्म नगराइएमा लोग्ने मानिसले भोग्नुपर्ने पाप देखाएर मेरी सौताबाट पनि जायजन्म गराएकी हुँ । उहाँ त त्यस आइमाईको छायाँ पनि मनपराउनुहुन्न थियो ।” यसो भनिरहँदा पनि उहाँको गर्व नचोटिएको देख्दा मलाई थप आश्चर्य लागेको थियो । परम्पराप्रति मेरी सासूको के विधि आस्था ! लोग्नेप्रतिको कत्रो निष्ठा र कस्तो प्रेम ! अनि

लोगने पनि कति कटुनीतिज्ञ ! हिजोआजका लोगने मानिसले एउटी स्वास्नीलाई पनि रिभाउन सक्तैनन्, त्यस बखत मेरा ससुराले दुईदुईवटी स्वास्नीलाई पनि आफ्नो भक्त बनाएर राख्न सक्नुभएको घटना पितृसत्ताका रक्षकहरूका लागि उदाहरणीय र अनुकरणीय पनि भएको छ भन्ने मलाई लाग्यो ।

मेरी सासूले हाम्री सौतेनी सासूलाई कहिल्यै हेला गर्नुभएन । त्यही कारण मेरा देवर जेठाजुहरूका मनमा पनि कहिल्यै सौतेनी भावनाले जरा समातेन । नरेन्द्रले पनि आफ्नी कान्छी आमापट्टिबाट जन्मेका दिदीबहिनी र दाजुलाई पनि सधैं आदर गरिरहनुभयो । नरेन्द्रले नै कान्छी आमापट्टिबाट जन्मेका छोरा लक्ष्मी जेठाजुलाई पनि काठमाडौं ल्याउनुभएको रहेछ । वास्तवमा नरेन्द्रको चाहिँ सबै दाजुभाइ र दिदीबहिनीहरूसँग बराबरी नै हुरुकै हुने प्रवृत्ति मैले सधैं देख्दै आएकी छु । नरेन्द्र आफ्नी कान्छी आमासँग पनि समर्पित हुनुहुन्थ्यो । उहाँ आफ्नी कान्छी आमा हाम्रा घरमा आँउदा काशी (तीर्थ) नै घरमा आए जस्तो ठान्नुहुन्थ्यो । वास्तवमा कान्छी आमाप्रति नरेन्द्रको भावना साह्रै उच्च भएको मैले प्रत्यक्ष देखेकी छु । चन्द्रावती दिदी र गौरी बहिनीप्रति पनि नरेन्द्रको त्यतिकै लगाव छ । त्यति मात्र होइन भन्नै अढाईदशकपूर्व स्वर्गीय भएकी रामकुमारी बहिनीको पनि नरेन्द्रले प्रायः कुरा भिकिरहनुहुन्छ । उहाँका लागि कान्छी आमाका छोराछोरी पनि आफ्नै आमाले नै जन्माए जस्ता मानिन्छन् ।

मेरी सासूले आफ्ना पतिको देहवसानपछि पनि आफ्नी सौताको कदर गरिरहनुभयो । आफ्नी सौतालाई भौतिक सहयोग गर्न पनि उहाँ कहिल्यै पछि पर्नुभएन । यसै परिवेशमा मेरी सासूले मलाई भन्नुभयो “म भ्राता भर्दा मेरो सम्पूर्ण घरजग्गालगायत घरबारका सबै सामग्रीहरू पनि दिव्यरूपालाई नै दिएर आएकी थिएँ । धेरै वर्ष ऊ हाडपाड मै बसी । पछि ऊ पनि काठमाडौंमै आएर डेढदुई वर्ष जति कालेसँग बसेकी थिएँ । स्वर्ग हुनुभन्दा अघि पनि ऊ मलाई भेट्न हाम्रो घर आइरहन्थी । ऊ मलाई ‘मेरी दिदी’ भन्थी । उसले हरेक भेटमा मेरा खुट्टा ढोग्थी । उसको प्राण जानुअगाडि पनि उसले मलाई भेट्न खोजेकी थिएँ रे । तर मेरो छोरो दीर्घराजले हामीमाभ्र अपराध गरिदियो । उसले मेरी कान्छीसँगको भेटघाटमा बार लगाइदियो । दीर्घराजको मुखै कालो, पेटै कालो भएको छ । उसले कालेकी आमाको सास जाने बेलामा उसँग मलाई भेट्नै दिएन । मेरी कान्छीसँगको मेरो अन्तिम भेट्ने इच्छा अधुरो भयो । कठैवरी ! कालेकी आमा स्वर्ग जाओस् ।”

मेरी सासूको घरव्यवहार

“बुभ्यौ इन्दिरा ! कठैवरी ! मैले जति त कालो बादलले पनि दुख्ख भोगेको छैन होला, तर मैले सधैं सकेको सबैको भलो नै गरें, भलो नै सोचें । मेरा लागि त भगवान् मात्रै सहारा भए; अरू कसैले पनि मलाई आपत विपत्तमा सहयोग गरेका छैनन् । त्यत्रो धनी परिवारभित्र मेरो बिहे भए तापनि तिम्रा ससुराको निधन भएपछि मैले कालो दिनसँग आफूलाई हिँडाउँदै लानुपप्यो ।” कुराकानीकै प्रसङ्गमा एक दिन अमिलो मुख पारेर मेरी सासूले मलाई भन्नुभयो ।

“मैले जेठो छोरो अठार वर्षको उमेरमा जन्माएँ” मेरी सासूले भन्नुभएको थियो । अनि मैले सोधेकी थिएँ, “तेह्रवर्षको उमेरदेखि पतिसँगको उठबसमा पनि किन अठार वर्षमा मात्र सन्तान भए आमा ?” उहाँ केहीबेर गम्भीर हुनुभयो, “जेठो छोरोअघिका दुइटा मेरा सन्तान त अधिग्रो गए नी ।” लामो सास फेरेर उहाँले भन्नुभयो । “मैले धेरै दुख्ख गरेकी छु, तेह्र वर्षको उमेरमा घरमा आउँदा परिवारमा नोकर, हली, खेताला, कमाराकमारीसमेत गरेर तीस जनाको परिवार थियो । त्यसो त लोगने मानिसको गोडामा तेल लगाउने मिच्ने काम कमाराले गर्थे । हामी आइमाईलाई पनि तेल लगाउने कमारी हुन्थे । तर मेरी माइली जेठानी तिलरूपा र मैले चाहिँ कमारीलाई आफ्ना खुट्टा मिचाएँनौं ।”

“म र मेरी माइली जेठानी तिलरूपा घरका काममा पनि तगडा थियौं । त्यसैले मेरी सासूले पनि हामी दुई जनालाई सकेसम्म काममा लगाउनुहुन्थ्यो । हामी दिनभरि काम गरेर राति एकअर्काका गोडा मिच्ने गर्थ्यौं । त्यति बेला भातभान्सा र घरको ढिकीजाँतोका साथै खेतबारीको काम पनि सबै हामी बुहारीले नै गर्नुपर्थ्यो । मेरी माइली जेठानी तिलरूपा साह्रै सोभी थिइन् । त्यसैले घरको सबैभन्दा धेरै काम उनैलाई लगाइन्थ्यो ।” मेरी सासूले पहिलेकै समयमा पुगे जसरी मलाई भनिरहनुभएको थियो ।

“लोगनेको जीउ छउन्जेल त जस्तै दुख्ख पनि खेपियो । एउटा माया गर्ने मानिसको आडमा दुख्ख पनि थोरै लाग्दो रहेछ, तर उहाँ खसेपछि लालाबाला स्याहार्न मलाई साह्रै हम्मे परेको थियो” । मेरी सासू विगतको सङ्घर्षको स्मृतिमा पुगेर मलाई आफ्नो कथाका प्रसङ्ग भनिरहनुभएको थियो । “किन र आमा, धनसम्पत्ति त थियो नि, सन्तानको लालनपालन गर्न खर्चको त कमी थिएन होला ?” उहाँको अनुहारमा देखिएको वेदनाले मात्र म चित्त बुझाउँदिन, मलाई उहाँको पीडा अझ खोतल्ल मन लाग्छ । यस्तो बेला मलाई आफू लेखक भएकोमा पनि ग्लानी हुन्छ । साँच्चै लेखक कति स्वार्थी हुन्छ ! अर्काको पीडालाई आफ्नो लेखनको विषय बनाएर रमाउँछ । पात्रलाई जति पीडा हुन्छ, जति छटपटी हुन्छ, लेखक त्यति उत्साही भएर

आफ्नो लेखनमा अग्रसर हुन्छ। अहिले म पनि त्यस्तै भएर आफ्नै सासूका पीडाजन्य भोगाइहरू खोतल्ने उपक्रममा लागेकी छु।

“मेरा ससुराले किनेका केही खेतहरू लिम्बूका किपट रहेछन्, हामी दाजुभाइको अंशवण्डा हुँदा हामीलाई चाहिँ धेरैजसो सोही किपट खेत पारिएको रहेछ। तिम्रा ससुरालाई धनसम्पत्तिको मोह थिएन। त्यसैले टाठाबाढाले छलछाम पनि गरेका रहेछन्। सात सालको जनक्रान्तिपछि लिम्बूले ती खेतहरूको धान दिन छोडे। तिम्रा ससुरा विमारी भएपछि नै उनीहरूसँग गएर कुराकानी गरेर धान उकास्ने काम गर्ने पनि मेरो परिवारमा कोही भएनन्। जेठाजु र देवरबाट मद्दत पनि भएन। तिम्रीलाई के भन्नुं म, लोग्ने मरेपछि मैले ठूलो भाँडामा थोरै चामल हालेर भाँडाभरि पानी हाल्थेँ र माड पकाएर बाक्लोबाक्लो छोराछोरीलाई खुवाउँथेँ र पातलो जति आफूले पिएर पनि निर्वाह गरेकी थिएँ।” आफ्ना बेलीविस्तारमा लामो खुइय काड्दै उहाँले मेरा प्रश्नको उत्तर दिइरहनुभएको थियो।

“कठैबरी ! मैले पाएको दुखको हिसाबकिताब निकै मोटो छ, मलाई त जातबाट काड्न पनि बाँकी राखेका छैनन् नि !” एक दिन मेरी सासूले उहाँको जीवनमा घटेको अर्को मार्मिक प्रसङ्ग पनि मेरा सामुन्ने भिक्नुभएको थियो। मैले उहाँको कुरा सुन्ने उत्सुकता राखेपछि उहाँले पुनः आफ्नो कहानी लाग्दो विगत मलाई सुनाउन थाल्नुभयो। “तिम्रा ससुरा विरामी हुनुभएको थियो। उहाँ विरामी भएपछि मैले उहाँलाई भान्साबाट भात लगेर ओच्छ्यानमै खुवाउनुपयो। यसरी विरामी भएको लोग्नेलाई भात बोकेर खुवाएँ भनेर मेरा परिवारले मलाई जातबाट काढे। मैले पनि लौ त काढ भनेर वास्तै गरिनेँ र छोराछोरीलाई पनि भोजभतेर कतै पनि जान दिइनेँ। मेरो लोग्ने विरामी परेका बेला परिवारले सहयोग गर्नुको साटो त्यस्तो बेलामा मलाई भन् सास्ती दिन पनि पछि परेनन्। अनेक किसिमका हुँदै नभएका बात लगाउन पनि उनीहरू अधि सरेका थिए। “साइँली भाउजूको भातभान्सा नचलाउनु” भनेर त्यस बेला ताप्लेजुडबाट मेरा देवर रूपनारायणको चिठी पनि हाम्रा घरमा आयो। विरामी लोग्नेको सहारा मेरा लागि पर्याप्त थिएन। मेरा कान्छा देवरले नभएको भुठो, अशिलल र अशिष्ट बात लगाउन पनि खोजे तर त्यस बेला भने माइला जेठाजु वेणुप्रसादले सत्य र भुठोको फैसला गरेर मलाई फजुलको बातबाट जोगाउनुभएको थियो। हुन त मेरा माइला जेठाजु पनि अपराधी नै हुनुहुन्थ्यो। माइला जेठाजुले पनि म अबला र मेरा टुहुरा लालाबालालाई सकेसम्म ठग्न र भुक्काउन नै खोज्नुभयो। त्यति बेला हाम्रो पक्षमा लागेर हामीलाई शोषण गर्नेसँग जेठाजु रविलाल प्रसाई (नन्दकुमार प्रसाईका बुबा) पनि जुध्नुभएको थियो। हुन त उति बेला मलाई बात लगाउने र हामीलाई शोषण गर्ने मेरा परिवारका मानिसहरूको अहिले हविगत भएको मैले सुनिरहेकी छु। त्यसैले मलाई लाग्छ मान्छेले चुपचाप सहनुपर्दो रहेछ। ढिलोछिटो ईश्वरले दण्ड दिएको हेर्न पाइँदो रहेछ।” विगतका पाटा उघादै जाँदा मेरी सासूका जीवनको अर्को दर्दनाक कथा पनि अधिलिस्तर सरेर मेरा सामु पोखेपछि मेरी सासूको अनुहारमा छाइरहेका पीडाका भावलाई अभिव्यक्तिपछिको सन्तुष्टिका लहरले छोपेको मैले अनुभूति गरेकी थिएँ। पीडाको अथाह भार पोख्न मात्रै पाउँदा पनि पीडितले राहतको अनुभूति गर्दो रहेछ, भन्ने कुरा मलाई त्यस क्षण सत्य लागेको थियो।

आफ्ना माइला जेठाजु वेणुप्रसाद प्रसाई र कान्छा देवर रूपनारायण प्रसाईका बारे मेरी सासूले फेरि आफ्नो दुखेको मन खोल्नुभएको थियो “बुभ्यौ इन्द्रा ! उहित्यै म लालाबाला स्याहारेर पहाडमै भएका बेला मेरा माइला जेठाजु र कान्छा देवरको कमाइधमाइ विराटनगरमा थियो। त्यसैले उहाँहरू हरेक दशैँमा घर आउँदा खाने कुरादेखि लाउने लुगाफाटासम्म आठदस जना भरियालाई बोकाएर ल्याउनुहुन्थ्यो। देवर जेठाजुका घरमा जाने बाटो हाम्रै आँगन थियो। हाम्रै आँगनबाट देवर जेठाजुका भरिया हिँड्थे। आफ्ना काका बडाबाउ र भरिया देखेपछि मेरा छोराहरू खुसीले उफ्रँदै पछिपछि लाग्दै उहाँहरूका घर पुग्थे। भरियाहरूका ढाकर खोलिसकेपछि पनि मेरा छोराहरू घर आएर रमाउँदै मसँग घटना सुनाउँथे। त्यति बेला यी टुहुरा केटाहरूलाई उहाँहरूले एउटा मिठाईको गेडा पनि दिनुभएको मलाई थाहा छैन। तर पनि आफ्ना बुबाको न्यासो मेट्न मेरा छोराहरू दिनहुँ त्यहाँ पुग्थे र अन्ततः निन्याउरो अनुहार लगाई घर फर्कन्थे। मेरा देवरजेठाजुले मेरा छोराछोरीप्रति एक कञ्ची पनि माया देखाउनुभएन। त्यस बेला खासगरेर मेरा छोराहरू भरत, नरेन्द्र र गङ्गाले फाटेका र टालेकै लुगा लगाएरै पनि हिँडे। तर भगवान्को कृपाले मेरा छोराहरूले पनि विस्तारै खुट्टा टेके।”

मेरी सासू खुलस्त विचारकी धनी भए तापनि उहाँका जेठाजुजेठानी र देवरदेउरानीले आफूप्रति गरेका अनेक अत्याचार लुकाउन खोज्नुहुन्छ। यति हुँदाहुँदै पनि एक दिन उहाँले मलाई भन्नुभएको थियो “तिम्रा ससुरा खसेको तीन वर्षपछिको साउन महिनामा मेरी माइली जेठानी सीता प्रसाईले मेरा घरमा आएर “मसँग बीस रुपियाँको साह्रै खाँचो भयो साइँली !” भनेर ऋण माग्नुभयो। हुन त मसँग नै पनि कति पैसा हुन्थ्यो र ! तर दुईचार पैसा पनि जोहो गरेर मैले अभरपभरका लागि काम लाग्छ भनेर राखेकी थिएँ। जेठानीले त्यसरी पैसा माग्नु आउँदा मैले छैन भन्न सकिनँ। “दिदी ! तपाईँले मलाई यो पैसा नफर्काउनुहोला। यसपालि पनि लिम्बूले धान तिरेका छैनन्, दशैँमा छोराछोरीले धानको भात खान पाउने छैनन् जस्तो लागिरहेको छ। त्यसैले तपाईँले यो पैसाबापत मलाई दशैँमा दुई मुरी धान नै दिनु है।” यसरी मैले पनि अफ्ठ्यारो बेलामा काम लाग्ला भनेर जतन गरेर राखेको बीस रुपियाँ उहाँलाई दिँदै भनेकी थिएँ। त्यति बेला दस रुपियाँ मुरीमा धान पाइन्थ्यो। पैसा लाने बेलामा उहाँले मेरा कुरालाई सहर्ष स्वीकार पनि

गर्नुभयो, तर दशैंका मुखमा आएर मलाई पैसा फर्काउँदै मेरी माइली जेठानी सीता प्रसाईले भन्नुभयो “साइली ! यो दशैंमा धानको भाउ बढ्यो, त्यसैले मैले धान बेचिसकेँ । मैले तिमीलाई धान दिन सकिनँ । वरु अर्को दशैंमा दिउँला ।” उहाँको त्यस्तो व्यवहारले म रोएँ । खोइ अरू जेठानी र देउरानीको के भन्नु ! कान्छी देउरानी धनमायाले चाहिँ मलाई प्रायः मुटु छेड्ने वचनले हान्थिन् । उनले मलाई मात्र होइन, मेरा छोराछोरीलाई पनि सक्तो सराथिन् । उनका वचन सम्झिने हो भने मलाई अबै पनि डाँको छोडेर रुन मन लाग्छ ।”

“बुभ्यौ त्यस बेला आइमाईका लागि जीवन ज्यादै कष्टकर थियो । अहिलेका तिमीहरूले त्यस बेला हामीले भोगेको जीवनको कल्पना पनि गर्न सक्दैनौ ।” मेरी सासूले आफ्ना यथार्थ कुराको पुनः उपसंहार गर्नुभएको थियो । हो, सासूका कुरा सतप्रतिशत सत्य हुन् । उहाँका कुरा सुन्दै मलाई कहाली लागेर आएको थियो । मेरी सासूले बिताउनुभएका ती दिन र उहाँप्रति उहाँका आफन्तले गरेका व्यवहारलाई म स्वयम्मा आत्मसात् गर्दाको काल्पनिक अनुभूतिले नै मलाई कष्टबोध भइरह्यो । मेरी आफ्नै आमा, सासू र अन्य त्यस समयका नारीजातिले भोगेका कष्टपूर्णका जीवनकथा सुनेर र गमेर मलाई लाग्छ, परम्परा थाम्ने नाउँमा पितृसत्ताका रक्षाखातिर नारीजातिले युगयुगदेखि आफ्नो जीवनको आहुति गरिरहे । नारीजातिको बलिदानको आहुतिले दन्केको ज्वालाबाट प्राप्त रापले पुरुषसत्ताले न्यायो तापिरह्यो र शक्ति प्राप्त पनि गरिरह्यो । त्यसै शक्तिको मदले नै पुरुषसत्ताले नारीजातिमाथि अनवरत शासन गरिरह्यो । अहिलेका हामी नारीले प्राप्त गरेको जति पनि स्वतन्त्रता र सुख छ, त्यो नारीले सहजै प्राप्त गरेको कदापि होइन, त्यसका लागि कैयौं जन्मदेखि नारीले आफ्नो बलिदानी योगदान दिएका छन् । यस परिप्रेक्ष्यमा मलाई यस बेलाका हामी समग्र नारी जातिको जीवन तत्कालीन सामाजिक असमानताको यज्ञवेदीमा खरानी भएका पशुतुल्य जीवन भोग्न बाध्य ती समग्र जातीय नारीहरूको धरोहर हो जस्तो लाग्छ ।

“आमा ! पहाडमा आमाका सहयोगीहरू कोको थिए” भन्दै मैले मेरी सासूसँग फेरि अर्को जिज्ञासा राखेकी थिएँ । मेरा प्रश्न खस्ने बितिकै मेरी सासू उत्साहित भएर बोल्नुभएको थियो— “मलाई हाडपाडमा हाम्रा पुरोहित रङ्गलाल आचार्यले निकै सहयोग गरेका थिए । रङ्गलाल गुरुले मेरा घरमा धेरै गरे । मेरा घरमा दुहुना गाई भैंसी नहुँदासमेत पुरेतले दुहुना गाईभैंसी ल्याएर गोठमा बाँधिदिन्थे । मेरा भानिज जयप्रसाद मैनाली, कान्छा भानिज (दिलबहादुर विष्ट), जेठा भानिजका छोरा कर्णबहादुर विष्टले पनि मलाई धेरै सघाएका थिए । मेरो भतिजो नन्दकुमार प्रसाई पनि प्रायः मेरो खोजी गरिरहन्थ्यो । मेरो भतिजोले मेरो भक्तिभाव गरेको देखेरै मेरो छोरो नरेन्द्र पनि उसैलाई पछ्याएर बालखैमा कम्युनिस्टमा लाग्यो । नरे बाह्र वर्षमा तगडा कम्युनिस्ट थियो । त्यस बेला नरे माओको विल्ला भिरेर स्कुल जान्थ्यो । उसले माओको रङ्गिन फोटा ल्याएर घरका भित्ताभरि गोबरले टाँसेर हैरान पार्थ्यो । त्यस्ता चिन्नु न जान्नुका मानिसका फोटा छोरोले टाँसेपछि मचाहिँ उसलाई लघादै ती फोटा उप्काउँथेँ । मलाई मेरो भतिजो कृष्णराज प्रसाई (जेठा जेठाजु खडानन्द प्रसाईको माइलो छोरो) ले मेरा सारा दुखसुखमा साथ दियो । कृष्णराज नभएको भए मलाई पहाडको जीवन बिताउन साह्रै कठिन थियो । कृष्णराज हाडपाड हाडस्कुलको सेक्रेटरी पनि थियो । उसैले नै मेरा छोराहरूको पढाइमा पनि मद्दत गर्थ्यो । कृष्णराजले गर्दा नै काले (लक्ष्मी)ले पनि पढ्न पायो । मेरो काइँलो छोरो भरतको नौ वर्षको उमेरसम्म बोली फुटेको थिएन । पाथिभरा देवीथानमा पुऱ्याउन सके बोली फुट्छ भनेर सबैले भनेका थिए । तर त्यतिखेर मेरो छोरो लिएर पाथिभरा देवी गइदिने कोही थिएन । मेरो त्यही कृष्ण छोरोले भरतलाई बोकेर पाथिभरा पुऱ्याएको थियो । त्यसपछि नभन्दै मेरो भरत छोरोको वाक्य फुट्यो । त्यसैले मैले मेरो कृष्णराज छोरोको गुन कहिल्यै बिसन सक्तिनँ । हाडपाडमा मेरा हरेक पीरमर्का धोइदिने नै कृष्णराज छोरो थियो । मेरो कृष्ण छोरो साँच्चैको कृष्ण भगवान् जस्तो थियो । त्यति असल मान्छे पछि त्यति फस्टाउन सकेन । कृष्णराज राष्ट्रिय पञ्चायत सदस्यमा थोरै भोटले हारेछ । त्यसपछि उसले सामाजिक कामबाट पनि हात धोयो ।” मेरो प्रश्नमा मेरी सासू आफ्नो स्मृतिको पछिल्लो किनारामा नै पुऱ्नुभएको थियो । मेरी सासूको कृतज्ञताको यो स्वरूप पनि मलाई निकै मन पर्‍यो ।

हाडपाडे जीवनमा मेरी सासूले मन पराउनेहरूमध्ये आफ्ना जेठा जेठाजु खडानन्द प्रसाईकी माइली बुहारी अम्बिका प्रसाई (कृष्णराज प्रसाईकी जेठी पत्नी) पनि एक हुनुहुन्थ्यो । मेरी सासूले जानकारी दिएअनुसार मेरी सासूको प्रायः मन मेरी जेठानी अम्बिकासँग धेरै खोलिने गर्थ्यो ।

“आमा, दुख पदा माइतीले हेर्ने होलान् नि ? आमाका माइती त सम्पन्न थिए हैन ?” मैले उहाँको नालीबेली केलाउने उपक्रममा थप प्रश्न गरेकी थिएँ । “उति बेला माइतीले पनि छोरीलाई सहयोग गर्ने चलन थिएन । छोरीको विहे गरेपछि यसो कहिलेकाहीँ कोसेलीपात र तीजको गाल टार्नेसिवाय माइतीबाट अरू थोक केही हुँदैनथ्यो । जस्तै दुख परे पनि संहर घर खाने शिक्षा हामीलाई दिइएको हुन्थ्यो । दुख पर्‍यो भनेर माइत जाने कल्पना पनि हामीले गर्दैनथ्यौँ । “कि घर गरेर खानू नसके तमोर खोलामा फाल हानेर मर्नु” हामीलाई माइतीले भनेका हुन्थे । तर पनि मलाई अभ्रपभ्र परेको बेला मेरी आमाले धेरै सहयोग

गर्नुभएको थियो । आफू पढेलेखेको नभएपछि, हातमा केही सीप नभएपछि अरू कतै केही आम्दानी हुने कुरा पनि भएन । लोग्ने बितेपछि मेरो परिवारमा गरिबीको भुइँचालोले थिच्यो । त्यसपछि मैले पनि कैयौँ वर्षसम्म खाँडीको सारी मात्रै लाएकी छु । भुनाको किन्यो भने छिट्टै फाट्छ भनेर म बाक्लो खाँडीको लुगा लाउँथेँ । छोराहरू कमाउने भए पछि मात्र मैले सिफन र भुनाका सारी लाएकी हुँ ।” मेरी सासूले व्यक्त गरेका वाक्य सँगसँगै उहाँको गह भरिएको आवाज पनि आएको थियो । सासूका मुखबाट त्यो कालरात्रीको विवरण सुनेर मलाई नै निकै सकस भएको थियो । “छोरीको जन्म हारेको कर्म” भन्ने उखान बनेको पनि त्यसै कालखण्डमा हो भैँ मलाई लाग्यो ।

मेरी सासू र २००७ साल

२००७ सालमा नेपालका विभिन्न भूभागमा छुट्टाछुट्टै किसिमका आन्दोलन भएका थिए । यसै क्रममा नेपालको पूर्वी पहाड पनि त्यस बखत निकै आन्दोलित थियो । राष्ट्रिय एकता खल्बलिएर विचलन आएका कारण त्यति खेर पहाडका मानिसहरूमध्ये खास गरेर आर्यहरूले आफ्नो वासस्थान छोडेर मदेसतिर भाग्नुपरेको थियो । त्यही परिवेशको सिकार मेरी सासू पनि हुनुभएको थियो । त्यस घटनाको प्रत्यक्ष जानकारी लिने हेतुले मैले मेरी सासूलाई प्रश्न गरेकी थिएँ, “आमा ! सात सालमा पहाडबाट भागेर मदेस पसेको भन्नुहुन्थ्यो नि ?” “हो त, लिम्बूबाट ज्यान जोगाउन गाउँबाट सबैजना भागाभाग भयो । अनि म पनि हाडपाडबाट भागेँ । त्यतिखेर मेरा बूढा विरामी हुनुभएकाले हिँड्न अशक्त हुनुहुन्थ्यो, त्यसैले उहाँ घरै बस्नुभयो ।”

“अनि ससुराबुवालाई छोडेर तपाईँ कसरी हिँड्न सक्नुभयो नि ? विरामी ससुराबुवाको माया लागेन आमा ?” मैले केही ठट्टा गरेको भाकामा उहाँलाई थप प्रश्न गरेकी थिएँ । “माया लागेर के गर्नु ? त्यस बखत लिम्बूहरूले आइमाई र धनको लुटपाट मच्चाएको हल्ला सुनेपछि मेरा बूढाले नै डरले मलाई पनि सम्झाइबुझाइ गरेर बाटो लाउनुभएको थियो । मलाई त पछि घर फर्केर उहाँलाई नभेटुन्जेल उहाँकै चिन्ताले सताएको थियो ।” मेरी सासूले त्यस बखतको आफ्नो यथार्थ विवरण मलाई सुनाउनुभएको थियो ।

मेरी सासूसमक्ष मैले सात सालको घटनाको प्रसङ्ग कोट्याउँदा उहाँ धेरै बेरसम्म त्यसैमा नै घोरिनुभएको थियो । उहाँलाई त्यस बेलाको घटनाको प्रसङ्गले निकै छोएको पनि थियो । त्यसैले मेरी सासूले २००७ सालको घटनाबारे मलाई फेरी अर्को दिन भन्नुभएको थियो “सात सालमा पहाडबाट ज्यान जोगाउन मदेस भाग्दा मेरी जेठी जेठानी कृष्णमाया (मेरा जेठा जेठाजु खडानन्द प्रसाईकी पत्नी), मेरी माइली जेठानी तिलरूपा (मेरा माइला जेठाजु वेणुप्रसाद प्रसाईकी जेठी पत्नी), श्रीप्रसाद विष्ट, मनमाया विष्ट (जन्तरे भानिज र जन्तरी बुहारी), विष्टेनी बुहारी भीमकुमारी विष्ट (कान्छा भानिज दिलबहादुर विष्टकी जेठी पत्नी) र मलगायत हामी सबैका छोराछोरीको निकै ठूलो हुद्दा नै भापातिर लागेका थियौँ । त्यति बेला हामीलाई हाडपाडबाट हिँडेर भापा पुग्न छ दिन लागेको थियो । बाटामा पनि त्यस बेला निकै हन्डर खाइयो । त्यस बेलाको बाटोघाटो जड्गली जनावरको त त्रास नै हुन्थ्यो । त्यसमाथि आन्दोलनकारीले भेट्लान् अथवा डाँकुको निसाना बनिने हो भन्ने पनि हाम्रा मनमा आतङ्क त्यति नै हुन्थ्यो । त्यसैले त्यस बेला दुखकष्टभन्दा पनि आफ्नो र आफ्ना लालाबालाको कसरी ज्यान जोगाउने ? भन्ने नै हामीलाई चिन्ता थियो । त्यस घडी हामी भोकभोकैजसो भापा पुगेका थियौँ ।”

मेरी सासूले सातसाले घटनाको बेलीविस्तार लगाइरहेको प्रसङ्गमा मैले उहाँलाई फेरि पनि अर्को प्रश्न तेर्स्याएकी थिएँ “अनि त्यसपछि के भयो आमा, तपाईँहरू त्यसै बेलादेखि मदेस मै बस्नुभयो हैन ?” मैले उहाँका समीपमा आफ्नो उत्सुकता व्यक्त गरेकी थिएँ । “आन्दोलनमा लागेका लिम्बूहरूले पनि मलाई मदेसमै लिन पठाए । मेरा भानिजहरू मोहनप्रसाद मैनाली र वलभद्र चुडाल(डल्ले भान्जा) मलाई लिन भापा आए । विरामी स्याहार्न साइँली आमालाई लिएर आउनु । यहाँ विरामीको विस्थापन भयो । साइँलाउ र साइँली आमाले हामीलाई सधैं माया पनि गर्नु भएको छ । हामी उहाँलाई केही गर्दैनौँ, नडराइकन आफ्ना घरमा आएर व्यवहार गर्नु” भन्ने लिम्बूका खबरका साथ मेरा भान्जाहरू भापामै आए । त्यसपछि म डराउँदै उनीहरूसँगै हाडपाड फर्केँ । नभन्दै लिम्बूहरूले मलाई केही नराम्रो पनि गरेनन् । त्यसैले मदेसमा सधैं पाहुना लागेर मैले बस्नु पनि परेन । त्यस बखत मदेसमा हाम्रो घरखेत कहाँ थियो र ? हाम्रा जेठाजु लप्टन देवीप्रसाद प्रसाई (खनुपुरुदे रामबाबू तथा सीके प्रसाईका बुवा) को मदेसमा रासोबासो थियो । पहाडबाट भापा पुग्दा हामी उहाँकै कामत घरमा बसेका थियौँ । “यिनी सम्पन्न परिवारकी हाम्री बुहारी हुनु, यिनलाई दुख नहोस्, यिनलाई मसिनो चामलको भात र गाईको दूध नटुटाउनु” मप्रति त उहाँले बढो स्नेह गरेर आफ्नो कारबारीलाई यस्तो आदेश दिनुभएको थियो । त्यस बेला लप्टन जेठाजुका कारबारीमा प्रमुखचाहिँ वृहस्पति प्रसाई थिए । लप्टन जेठाजुका अरू पनि कारबारी थिए । खोइ किन हो कुन्नि कारबारीहरूले हाम्रो विषयमा त्यस बेला लप्टन जेठाजुको आदेश पालना गरेनन् । त्यसैले सधैं भैँ त्यहाँ जुरेको उही बासीभात

जस्तो हुने मोटा चामलको भात पनि हाम्रा लागि अहोभाग्य भैँ भएको थियो । आफ्ना घरमा खाई नखाई दूधदही र मीठोमसिनोको सम्झना गर्दै त्यहाँ रगतका आँसु भारेर हामी भात खान्थ्यौँ । “ढामा ! (मेरी सासूलाई उहाँका छोराछोरीले गर्ने सम्बोधन) हामीलाई किन यस्तो भात दिएको, हाम्रा घरमा त हामीले यस्तो भात कहिल्यै खाएका थिएनौँ ?” मेरो माइलो छोरो पद्मराजले उसको थालमा पस्केएको मोटो चामलको भात निल्न नसकेर त्यस बेला भनेको अहिले पनि म सम्झन्छु । माइलाका ती कुरा भरखरैको जस्तो लागेर मेरो यो मुटुभित्र दुख्छ, त्यही छोरोलाई त्यसै बखत औलोले पनि छोएछ र पहाड फर्केपछि २००९ सालमा भदौको तीजको दरखाने दिनमै ऊ बित्यो । त्यसपछि मलाई कहिल्यै तीज आएन ।”

मेरी सासूले त्यस बेलाको घटनालाई निकै प्राथमिकता दिइरहनुभयो । यसै क्रममा उहाँले फेरि भन्नुभयो “बुभ्यौ ! मानिसलाई दिन लाग्न कति बेर लाग्दो रहेनछ ! त्यस बखत लिम्बू आतङ्कले हामी मदेस बैता लागिहाल्यौँ । हामीले हाम्रा भएका सुन र पैसा मेरी साइँली आमाजू हीमा मैनाली र काइँली आमाजू लक्ष्मा चुडालले मात्र देख्ने ठाउँमा खाडल खनेर पुरेर उनीहरूकै जिम्मा दियौँ । पछि मदेसबाट पहाड पुग्दा हाम्रा अरू धनमाल सबै लुटपाटमा परेको थियो । हाम्रा दुईवटा घरमध्ये काठैकाठले बनाएको एउटा घरको खाँबाहरूचाहिँ काटिएका पनि थिए । तर हामीले आमाजूहरूका जिम्मा लगाएका सम्पत्तिचाहिँ जस्ताको तस्तै थियो । त्यतिखेर मेरा आमाजूहरूले ती रुपियाँ पैसा र सुनचाँदीको कसैलाई सुइँकोसम्म पनि नदिएकाले हामीले पहाड पुगेर जोगी हुनुपरेन । त्यो जेथा बाँचेकाले हामीलाई त्यसपछिको व्यवहार चलाउन धौधौ परेन । मेरा देवरजेठाजु सबैको सुनचाँदी र पैसा पनि मेरा तिनै आमाजूहरूले नै संरक्षण गरिदिएका थिए । साह्रै नपाउनाका नन्द आमाजू मैले पाएकी थिएँ । उनीहरूले मलाई साह्रै माया गर्थे, कठैवरी ! अब त नन्दआमाजूको दबाइ पनि बाँकी छैन । सबै परमेश्वरका प्यारा भइसके ।” विगतको कहाली लाग्दो समय स्मृतिमा सँगाल्नु भएकी मेरी सासूले त्यस बेलाका अरू थुप्रै कुरा पनि मलाई भन्नुभयो ।

मेरी सासूको धर्मकर्म

“मेरा हजुरससुरा नन्दमणि प्रसाई अत्यन्त धार्मिक भावना भएका मानिस हुनुहुन्थ्यो । मेरी सासूले भन्नुहुन्थ्यो उहाँले नलगाएका कुनै यज्ञ नै थिएनन् रे । हाडपाडको हाम्रो घरबारीको वल्लो छेउदेखि पल्लो छेउसम्म जहाँ खने पनि खरानी र तामाका पैसा मात्रै भेटिन्थ्यो ।” मेरी सासू तीर्थव्रतका कुरा चल्दा बढो तिलस्मी पाराले आफ्ना पतिका पुर्खाको धार्मिक आस्था र कर्मप्रतिको गौरवगाथा सुनाउनुहुन्छ । “हो आमाले भन्नुभएको कुरा साँचो हो, मैले पनि मेरा बुवाआमाबाट यो कुरा सुनेको छु” गणेशबहादुर प्रसाईले पनि यस कुरामा मेरी सासूसँगै सहमति जनाउनुभएको थियो । “अनि कस्ताकस्ता पुराण लगाउनुभएको थियो त आमा हजुरका हजुरससुराले ?” म पनि अब ती गाथामा डुब्ने मनसायमा पुग्छु ।

“मेरा हजुरससुरा नन्दमणि प्रसाईले सानातिना पुराण र यज्ञ त कति र कुनकुन लगाउनुभयो मेरी सासूले कतिपय मलाई सुनाउनुभएको भए पनि अहिले मलाई हेक्का रहने कुरा पनि भएन । उहाँले एक सय आठओटा गाई दान गर्नुभएको थियो रे । अतिरुद्रयाग भन्ने जसतसले लगाउन नसक्ने यज्ञ पनि उहाँले नै लगाउनुभएको थियो रे । पहाडी भेगमा कि त त्यो पुराण लगाउनेमा नन्दमणि प्रसाई कै नाउँ चलेको थियो कि त बलभद्र रिजाल कै नाउँ चलेको थियो रे ।” मेरी सासूका थप कुरा सुनेर म पनि जागरुक हुन्छु । बलभद्र रिजालले अतिरुद्रयाग लगाएको प्रसङ्ग मैले मेरी आमा दुर्गादेवी नेपालका मुखबाट थाहापाइसकेको कुरा थियो । “ती बलभद्र रिजाल भनेका त मेरी आमाका हजुरबुवा हुनुहुन्थ्यो नि आमा !” मैले पनि मेरी सासूका गर्वमा आफ्नो माइतीगर्व मिसाउन खोजेकी थिएँ । “ए हो ! विराटनगरका नाउँ चलेका नारायणप्रसाद रिजाल र पछि प्रधानमन्त्री हुने नगेन्द्रप्रसाद रिजाल बलभद्रकै सन्तान हुन् होइन ?” मेरी सासूले आफ्नो जानकारी प्रस्तुत गर्नुभएको थियो । “हो, मेरी आमाका मावली हुन् नि रिजालहरू ।” मैले पनि यति भनेर यो प्रसङ्ग छोड्न खोजेकी थिएँ ।

नन्दमणि प्रसाई आठराईका निकै धनीमानी मानिस हुनुहुन्थ्यो भन्ने कुरा मेरी सासूलाई भेट्न आउने वृद्धजनहरूका मुखबाट पनि मैले सुनिआएको कुरा थियो । “आमा, तपाईंले पनि खुबै पुराण लगाउनुभएको कुरा तपाईंका छोेराले भन्नुहुन्छ नि ?” मैले नरेन्द्रबाट सुनेका कुराको पुष्टि मेरी सासूबाट चाहेकी थिएँ । “हो, मेरा सासू ससुराले पनि पुराणहरू लगाइरहन्थे र मैले पनि निकै पुराण लगाएकी छु, मैले हाडपाडमा हुँदा पनि पुराण लगाएकी थिएँ । यता सालवारीमा आएपछि पनि पुराण लगाएकी छु । मैले चौमासा पुराण पनि लगाएकी छु । छोराहरूले कमाउन थालेपछि मेरा हातमा केही पैसा हाल्दिदा पनि म त्यसबाट पूजा अर्चना नै गर्थे । धर्मका नाउँमा अब मैले यति गर्न बाँकी छ भन्ने पनि छैन । महिनादिनसम्म अन्न नखाएर पनि म व्रत बसेकी छु । मैले आफ्नो गच्छेको तीर्थव्रत सबै गरिसकेकी छु । कठैवरी ! मेरो दीर्घराज छोरो ! ऊ अहिले पो विपरीत भयो त । तर त्यसले मलाई गयाजी र बनारस पनि पुऱ्याएको छ । म बाहिरफेर

होटलको भात खान्न भनेर मेरी साइली बहारीले त्यस बेला गुन गरेकी छे, स्टोभ र भाँडाकुँडा बोकीबोकी ठाउँठाउँमा आफै भात पकाएर पनि मलाई खुवाएकी छ। अहिले विधिले त्यस्तै पाच्यो, मानिसको मतिको टुङ्गो हुँदो रहेनछ।” मेरी सासूले पूर्वस्मृतिमा पुग्दै यो व्यहोरा पनि मलाई सुनाउनुभएको थियो।

“हामीले हाम्रै घर छेउमा शिवालयको मन्दिर पनि बनायौं। त्यहाँ बनाएको शिवालयमा दिनहुँ विहानबेलुका पूजा गराउने परिपाटी गरेका थियौं। त्यसबापत हामी तीन परिवारले आचार्य पण्डितलाई जनही वार्षिक पाँचपाँच मुरी धान दिने गर्थ्यौं। म हाडपाड बसुन्जेल त जसरी पनि शिवालयको पूजा अर्चना गराइरहें। तर मैले हाडपाड छोड्ने निधो गर्नासाथ मेरा जेठानीहरू तल्लाघरे कृष्णमाया र माथ्लाघरे भागीरथासँग सल्लाह गरेर काबेलीको जोगीलाई शिवजीको मूर्ति नै दान गरिदियौं। हामीले शिवको मूर्ति दान गरेको व्यहोराले मलाई चिन्ताले सतायो, त्योभन्दा ठूलो कुरा हामीले पूजारीलाई हरेक वर्ष पन्ध्र मुरी धान दिन्थ्यौं। बाहुनले पनि त्यो अन्न लिनबाट वञ्चित हुनुपरेको ममा बेग्लै पीडा भयो।”

अर्को एक दिनको भलाकुसारीमा मेरी सासूका गह भरिएको आवाज आएको थियो। मेरी सासूका अरू मर्मका कुरालाई थाँती राखेर त्यस बेला मेरा मनमा शिवालयको प्रसङ्गले उथलपुथल मच्चाएको थियो। मेरा ससुराहरूले कुन उमङ्ग र उत्साहका साथ उक्त शिवालयको स्थापना गर्नुभएको थियो होला। तर दोस्रो पुस्तामै उक्त शिवालय बेवारिसे भै हुन पुग्यो। मेरी सासूले शिवालयको कुरा गरेपछि मलाई हाम्रो काठमाडौं, पाटन, भक्तपुरमा जहाँतहाँ बेवास्ता गरिएका थुप्रै मन्दिरहरूको सम्भना भयो। अबका दिनमा मन्दिर बनाउनको साटो बनेका मन्दिरको जिर्णोद्धारमा लाग्नु नै विवेकी कार्य हुन्छ जस्तो मलाई लाग्यो।

त्यति बेला वातावरण निकै भारीजस्तो भएको थियो। म पनि मेरी सासूसँग अब प्रसङ्ग परिवर्तन गर्ने सोचमा पुगेकी थिएँ। तर मैले प्रश्न नसोध्दा उहाँले एउटा मार्मिक प्रसङ्ग प्रस्तुत गर्नुभएको थियो “मेरा पति विरामी भएका बेला उहाँले भन्नुभएको थियो म त अब उठ्तिन होला, दाजुभाइका पेटमा धर्म हुँदैन, तैले राम्रो व्यवहार गर्नु।” उहाँलाई आफ्नो अन्तिम बेला आएजस्तो लागेछ क्यार त्यसैले उहाँले मलाई त्यस बेला भन्नुभएको थियो, “गिजे ! तैले मति विगाछेँस् होला, राम्री छेस्, बाठी छेस्, उमेरदारै पनि छेस्, मानिसले फकाउँछन् होला। मेरा छोराछोरीले दुख पाउँछन् होला।” “छि... तपाईंले किन त्यस्तो नराम्रो कुरा सोच्नुभएको महात्मा ! तपाईंलाई निको हुन्छ, केही गरी कुनै तलबितल परिहाल्यो भने पनि मबाट त्यस्तो भूल कदापि हुने छैन” भनेर मैले मेरा पतिसमक्ष वाचा नै गरेकी थिएँ। मेरा पतिले सास जाने बेलामा पनि मेरा मुखमा टुलुटुलु हेरेर वरर आँसु खसाल्नुभयो। “तपाईंले केही कुराको पनि पीर नगर्नुहोस्, म सबै व्यवहार राम्ररी गर्छु, म छोराछोरी हुर्काउँछु, सम्पत्ति अर्काले खाए भने पनि म पानी खाएर भए पनि घरव्यवहार गर्छु, मबाट विश्वासघात हुनेछैन, भूल हुनेछैन, महात्मा तपाईं स्वर्ग जानुहोस्।” कठैवरी ! मैले यति भनेर उहाँलाई बिदा दिँदा नदिँदै उहाँको सास गयो।” मैले चाहँदा नचाहँदै पनि मेरी सासूले भरिएका गहले पुनः आफ्नो मर्म खोल्नुभएको थियो। मेरी सासूका वेदनाले मलाई पनि छोपिसकेको थियो, उहाँले आँसु पुछ्न थालेपछि मेरो मन पनि निकै भारी भएको थियो। त्यसपछि हामीबीचको समय मौन मै बितेको थियो। त्यस बेला मलाई मेरी सासूसँग अरू कुरा गर्न मन लागेन। अर्को दिनका लागि थप केही प्रश्न थाँती राखेर म पनि चुप लागेकी थिएँ।

“आमा ! हरिमाया (नङ्ग्री दिदी) पनि हाम्रै दिदी होइन ?” मैले आफूले थाहा पाइसकेको प्रसङ्ग पनि उहाँकै मुखराविन्दबाट जीवन्त पार्न खोजेकी थिएँ। “हुनत मेरी छोरी नै हो ऊ पनि, मैले नै जन्माएकी भने होइन, पालेकी छोरी हो। खासमा ऊ लटौलाकी छोरी हो। उसलाई मैले नै मायाले नङ्ग्री नाउँ राखेकी हुँ। अरूले अहिले नङ्ग्री भन्यो भने रिसाउँछे। त्यसका हातगोडा नङ्ग्राजस्ता थिए। मेरो अलिपरकी नाताकुटुम्बकै छोरी हो त्यो। आमाबाबु बालखैमा मरेपछि अनाथ भएकी त्यसले निकै दुख पाएको थाहा पाएपछि म आफै मेरो माइती गाँउमा गएर त्यसलाई लिएर आएकी हुँ। मैले लिएर आँउदा त्यसको अवस्था बेहाल थियो। महिनौँदेखि ननुहाएको कारण उसका टाउकामा जुम्रैजुम्रा, शरीरभरि मैलाको कत्लैकत्ला थियो। त्यति बेला नङ्ग्री जिङ्गिङ्गै परेकी थिई। मैले मेरा घरमा ल्याएर तातोपानी तताएर नुवाईधुवाई गरेपछि उसलाई आफैसँग गोडामुनि सुताउँन थालें। अन्न पनि भनेजति खान नपाएकी नङ्ग्री पहिले बोल्ल पनि सक्तिनथी। अनि आँत हरहर भएकी त्यस केटीलाई मैले पनि पेटभरि खुवाउन थालें। उभिन पनि नसक्ने नङ्ग्री पछि त बलिइ पनि भई र मलाई नै मनगो काम पनि सघाउन थाली। मेरो नरेन्द्रे र कान्छो छोरोलाई त्यसैले हुर्काएकी हो। मैले पनि आफूले जन्माएकी छोरीलाई भन्दा पनि त्यसलाई बढी माया गर्थेँ। मैले नङ्ग्रीलाई बढी माया गरेँ भनेर मेरी छोरीले नङ्ग्रीलाई मन पनि पराउँदिनथी। नङ्ग्री १५ वर्ष पुगेपछि मैले नै मेरी आमाजूको छोरोसँग उसको कन्यादान गरिदिएँ। उहिले त उसकी सासूले उसलाई निकै दुख दिएकी थिइन्। ऊ ३०-३५ वर्ष पुग्दानपुग्दै उसका पतिको पनि निधन भयो। त्यसपछि उसले भन्ने दुख पाई। तर अहिले त उसलाई दुइटै छोराहरूले राम्रो गरेका छन् भन्छे। कहिलेकाहीं मलाई भेट्न यहाँ पनि आउँछे।”

वास्तवमा मेरी सासू स्वयम्मा एउटा तीर्थ नै हुनुहुन्छ। उदारता उहाँको प्रमुख गुण हो भने स्नेहशीलतामा पनि उहाँ अग्रणी हुनुहुन्छ।

मेरी सासूको सोख र सीप

मेरी सासू एउटी सकारात्मक चेतकी धनी हुनुहुन्छ। कसैप्रतिको ईर्ष्या, रिस र डाहा गर्ने प्रवृत्तिको उहाँ विरोधी हुनुहुन्छ। कसैलाई केही दिन पाउँदा उहाँ मख्ख पर्नुहुन्छ। साथै घरमा पाहुना आउँदा पनि उहाँलाई रमाइलो लाग्छ। हाँसखेल गर्ने, जनसम्पर्क गर्न रुचाउने, गीत गाउने र नाच्ने उहाँका विशेष सोख मानिन्छन्। उहाँद्वारा प्रायः गीत गाइरहने गरेको पनि मैले सुनेकी छु। उहाँ मीठो स्वर लहरीमा गीत गाउने गर्नुहुन्छ। उहाँले गाउने गरेका केही नमुना गीत पनि मलाई भन्ने कण्ठ भैँ भएका छन्। टुक्रे मर्मभेदी गीत उहाँलाई कति आँउछन् यसै भन्न सकिन्छ। तर गीतका गेडामात्रै होइन भाखासमेत हालेर गाउने उहाँको सोख हो। उहाँलाई उहाँका समयको मारुनी, साँगीनी गीत बजाइदिने हो भने एकठाँउमा बसाउन सकिन्छ, किनभने ती गीतको भाकामा उहाँ नाच्न थालिहाल्नुहुन्छ। छोरा कञ्चनजङ्घाको बिहेमा पनि उहाँ धुमधामै नाच्नुभयो। उहाँले कस्तो नाच्न सकेको ! नब्बे वर्ष नाघिसकेकी वृद्धाको नाच्ने जोस, जाँगर, उमङ्ग र उत्साह देखेर सबै जना अचम्म मान्छन्। खास गरेर उहाँले गुनगुनाइरहने प्रमुख गीतहरू यी हुन्:

पटुकी फुक्यो जिउ मेरो सुक्यो मायाले गरदा
हे आमा ! मलाई जन्मायौ किन सुखैमा परदा ?

मौरी है घुम्छ रसैका लागि म घुम्छु मायाले
एकोहोरो माया के मलाई मात्रै दोहोरो भएन ।

हे नानी ! तिमी त पहेंली पातली दन्तैमा लाउने विरी
आफना र जीउको सम्हार गरे है ! आउँदैन जोवन फेरि ।

हे सीते ! जसरी बिछोड गराइदियो हामी दुवैको पनि
तस्तै राम तिमीलाई गर्भिणी छँदा त्यागलान् अवश्यै पनि ।

उकालीमा जाँदा जाँदा देउरालीमा पुग्छ
नरोऊ नरोऊ कान्छी नानी कपाल तिम्रै दुख्छ ।

दौरा फाटिगयो त छैन पटुकी, टोपी पुरानो भयो
बाहुनका छोरोलाई त छोरी दिनुभयो शाखा तपाईंकै रथ्यो ।

उकालीको रातो माटो तरुलैको थुम्को
माया लाग्छ नन्दे भाइको भल्को लाग्छ उन्को ।

वारुला जत्रो कम्मर छैन फर्सी जत्रो चाक छ
आमाबाबु जे सुकै भनून् पोइको माया लाग्छ ।

आकासैको घैलो मैलो बादलुले हो कि
जेठीभन्दा कान्छी राम्री गाजलुले हो कि !

साह्रै प्रेम गरी बसुँला भनेथेँ बैगुनी छन् ती राम पनि
हे राक्षस ! तँ त कति बोल्दछस् दुर्वाच्य बक्बक् गरी ।

इलामको सिलाम पाकपुके तोरी तेल आउँछ तुरु
साँगेको साथी देशकाटी गयो मन रुन्छ धुरु ।

मेरी सासूलाई धेरै श्लोक र गीतका टुक्राहरू कण्ठाग्र छन्। निरक्षर उहाँले यी सबैजसो गीतका गेडाहरू उहाँका पति जयप्रसाद प्रसाईले गाउनुभएका बेला सुनेर, कतिपय चाहिँ साँगसाँगे गाएर जान्नुभएको हो। “उहाँलाई त कति आउँथ्यो कति, हामी दुई कहिलेकाहीं त रातभर नै जागा हुन्थ्यौं। उहाँ हार्मोनियम बजाएर गीत गाउनुहुन्थ्यो। उहाँ कहिले मुरली बजाउनुहुन्थ्यो र म त्यही मुरलीको भाकामा गाउँथेँ। ...म

स्वस्थानीको व्रत बस्थे र उहाँचाहिँ स्वस्थानीको कथा भन्नुहुन्थ्यो । उहाँले जस्तो मिलाएर स्वस्थानीको कथा कसैले भन्छन् जस्तो मलाई लाग्दैन । उहाँलाई गीतसङ्गीतको चाहिँ ठूलो सोख थियो । मेरा छोराहरू पनि गीत गाउँन खोज्छन् तर बुवाचाहिँको जस्तो गला कसैको छैन” उहाँका छोरा नरेन्द्रले गीत गाउँन खोज्दा ओठ लेब्याएर मेरी सासू हाँस्यै भन्नुहुन्छ । मेरी सासू आफूले पतिसँग बिताएको विगतको पूर्वस्मृति मेरा अगाडि प्रस्तुत गर्नुहुन्छ ।

गीत र नाचकै प्रसङ्गमा एकदिन मेरी सासूले मलाई भन्नुभएको थियो, “कहिलेकाहीँ मेरा बूढाले ‘आइज न तँ पनि स्वर मिसा’ भनेर मलाई बोलाउनुहुन्थ्यो र म पनि गाउँथेँ । हाम्रो जस्तो मायाप्रीति ... के गर्नु ईश्वरले नै सहेनन् , कति चाँडै जानुभयो । ‘म पहिले मरें भने तँलाई बोलाउँछु, तँ पहिले मरिस् भने मलाई बोला है’ भनेर हामीले वाचा पनि गरेका थियौँ । आफूले भनेर हुँदो रहेनछ । उहाँ बितेको पनि पचास वर्ष पुग्न लागिसक्यो ।” प्रियतमको विरह वेदनाको लामो खुइय काढ्दै उहाँले भनेका कथनमा मेरो भावना पनि विट्वलित हुने गर्थ्यो । “यो मनै बाँच्ने भनेको पनि दैवको लीला मात्रै रहेछ । मर्छु भनेर मरिँदैन रहेछ, सास भनेको पनि डोरी होइन रहेछ, जतिखेर मन लाग्यो चट्ट चुँडाउन पाइने” फेरि पनि मेरी सासू मर्मभेदी जीवनगाथा सुनाउँदै जानुहुन्छ ।

मलाई लाग्छ, मानिसले जीवन बुझ्न एकल वृद्धवृद्धाको सङ्गत गर्ने पर्ने रहेछ । मेरी सासूसँग म यसरी सँगै नबसेको भए मैले सायद जीवनको सास्वतता नै बुझ्ने थिइनँ । यस अर्थमा मलाई मेरी सासू मेरा लागि जीवनज्ञानको महत्त्वपूर्ण पुस्तक हुनुहुन्छ जस्तो लाग्छ । सहयोगी, उपकारी र धार्मिक भावनाले ओतप्रोत मेरी सासूका हरेक क्रियाकलापको व्यावहारिक र सैद्धान्तिक पक्षसँग मैले पनि प्रत्यक्ष सरोकार गाँस्ते आएकी छु । उहाँका हरेक खुसीमा मैले मेरो पनि खुसी जोड्न प्रयास गरेकी छु । मेरी सासूलाई अभै पनि जीवनप्रतिको उत्साह अपरम्पार छ । त्यसैले उहाँका अगाडि गीत बजाइदियो भने उहाँ नाच थालिहाल्नुहुन्छ:

कालो ठेकी नारान काली काठको
रातो ठेकी दारको
जीवन आउँछ घुम्दै फिर्दै
जीवन एक वारको...!

मेरी सासू एकैछिन पनि त्यसै विनाकाम बस्न नसक्ने प्रवृत्तिकी हुनुहुन्छ । यस उमेरमा पनि उहाँ भान्सामा समेत पसेर “मैले के काम सघाउनुपर्छ” भनेर अधि सर्नुहुन्छ । फर्सीका मुन्टा अथवा सागजन्थ कुनै हातैले मात्र केलाउन मिल्ने हरियो तरकारी उहाँका अधि राखिदियो भने उहाँ केलाउन उद्यत हुनुहुन्छ । साथै प्रायः उहाँ बाती कातिरहने गर्नुहुन्छ ।

हाम्रो घरको तेस्रो तलामा मेरी सासूको बैठक छ । उहाँ आफ्नो बैठकमा बसिरहुनुभएका बेला हाम्रो घर बाहिरी ढोकाको घण्टी बज्यो भने उहाँ चनाखो भएर बाहिरतिर आँखा पुऱ्याउनुहुन्छ । त्यति बेला मूलदेलो खोल्ने कोही त्यहाँ पुग्न अवेर गरे भने उहाँ आफै भन्थ्याइ ओर्लेर आँगन नाघेर सरासर दैलो उघार्न पुग्नुहुन्छ । यस उमेरमा उहाँमा भएको त्यो जोसजाँगर देख्दा घरमा आएका पाहुना पनि छक्क पर्छन् । “यस्ती फुर्तिली मानिस आफ्नो उमेरमा कस्ती हुनुहुन्थ्यो होला ?” स्रष्टा शान्ता श्रेष्ठ (सांसद)ले हाम्रा घरमा आएपिच्छे बोल्ने वाक्य हो यो । साथै सबैको मनमा उब्जने प्रश्न पनि हो यो । “म त एकैछिन पनि हात खाली राखेर बस्दिनथेँ, मेरी सासू र जेठाजुले पनि मेरो कामधन्धा र सीप देखेर मलाई असाध्यै सहाहना गर्थे । जतिसुकै पाहुना आए पनि तिनलाई पकाई खुवाउन म आत्तिन्नथेँ । त्यसैले छुट्टिसकेका माइला जेठाजुका घरमा पनि धेरै पाहुना आए भने जेठाजु आफै मलाई बोलाउन मेरा घरमा आउनुहुन्थ्यो, “साइली, हिँडहिँड, तिमीले जस्तो परिपाठ गर्न मेरा घरकाले सक्तैनन्, इज्जत राखिदेऊ” भन्नुहुन्थ्यो । अनि म पनि आफ्ना घरको कामै छोडेर उहाँका घरको काम सघाउन पुग्येँ ।” मेरी सासू गर्विलो भाकामा आफ्ना कुरा सुनाउनुहुन्थ्यो ।

“हाम्री आमालाई कहिल्यै खाली हात मैले देखेकै छैन, पहाडमा पनि उहाँ अरू सबै काम धन्धा सकेर दिनभरि गुन्द्री, गजरा र चकेटी बुन्नुहुन्थ्यो । उहाँ भ्रापामा पनि साढै खट्नुहुन्थ्यो । घरभित्र र खेतीपाती हेर्ने काम मेरी आमाको नै हुन्थ्यो ।” नरेन्द्रले बारम्बार आफ्नी आमाको सीपको पूर्वस्मृति मलाई सुनाउनुहुन्थ्यो । मेरी सासूसँग मेरो सम्पर्क नहुन्जेल मलाई नरेन्द्रले आफ्नी आमाको अतिशयोक्ति गरेभैँ लाग्थ्यो । तर जहिलेदेखि मेरी सासूको मसँग साहचर्य भयो मलाई नरेन्द्रद्वारा आमाको वर्णन गरिएको थोरैजस्तो लाग्यो ।

“आमा, उमेरमा केके काम गर्नुहुन्थ्यो ? अझ कन काम गर्न आमालाई धेरै मन पर्थ्यो ?” मैले मेरी सासूसँग एकदिन उहाँको सीप र सोखका बारे जान्ने उद्देश्यले यो प्रश्न सोधेकी थिएँ । “के काम गरिएनँ र ? घर बनाउन ढुङ्गा बोकिएनँ कि ? धानको बीउ बोकिएनँ कि ? धान रोपिएनँ कि ? धान गोडिएनँ कि ? पहाडका बुहारी कि मदेसका गोरु भन्ने उखानै थिएन त ! घरमा आइपरेका जुनसुकै काम पनि बुहारीले नै गर्नुपर्थ्यो । एकपटक हाडपाडको मेरो घर बनाउँदाको कुरा सम्भन्धु । मलाई र मेरी माइली जेठानी तिलरूपालाई घर बनाउने ढुङ्गा बोकाइएको थियो । त्यसै बेला कोही पाहुना घरमा आइपुगेको थियो ।

हामीले हुड्गा बोकेको देखेर त्यस पाहुनाले “यी को केटी हुन् ?” भनेर सोधेछन्, “यी हाम्रा घरमा काम गर्न राखेका केटी हुन् ।” त्यसै बखत मेरा माइला जेठाजु वेणुप्रसाद प्रसाईले जवाफ फर्काउनुभएको थियो ।

अहिलेका काम गर्न राखेका मानिसभन्दा पनि हाम्रो हालत नराम्रो हुन्थ्यो । लुगाफाटा पनि हामीलाई हतपत्त हात्विदैनथे, तै मलाई त महाजनकी छोरी भनेर डरले यसो लुगाफाटा पनि भिराइदियो । तर मेरी माइली जेठानी तिलरूपाका माइती त्यतिखेर त्यति हुनेखाने नभएका हुँदा उनलाई साह्रै दुख दिइएको थियो । घरबाट दिएका कपडाले उनलाई इज्जत ढाक्न पनि गाह्रो थियो । त्यस बखतका मानिस अपराधी पो हुन्थे त बुभ्यौ ! कठैबरी ! मेरी माइली जेठानी सुखका एक दिन पनि नबिताई परलोक गइन् । लप्टनी जेठानी (लप्टन देवीप्रसाद प्रसाईकी पत्नी रुद्रकुमारी प्रसाई) र म पनि खुबै मिन्थ्यौं । लप्टनी जेठानी र म प्रायः घाँस काट्नु, खर बोक्नु र दाउरा बोक्नु सँगै जान्थ्यौं । उहाँ पनि साह्रै सोभी हुनुहुन्थ्यो ।” मेरी सासू अब मन परेकी आफ्नी जेठानी द्वयको सम्भनाले भरिनुभएको थियो ।

•

“आमा, तपाईंले पकाएका खानेकुरा साह्रै मीठा हुन्थे भन्नुहुन्छ नि तपाईंको छोरोले ?” मैले मेरी सासूको मानसिकतालाई परिवर्तन गर्ने अभिप्रायले प्रसङ्ग फेरेकी थिएँ । “हो, नि ! मैले पकाएको खानेकुरा मीठा हुन्थे भन्थे सबैले । छोराछोरीले सेलरोटी खान मन लाग्यो भने भने म तुरुन्तै चामल भिजाएर सिलौटामा लसलसी पिसेर पनि पकाएर खाइहाल्थेँ ।” मेरी सासू आफ्नो सीपप्रसङ्ग सुनाउने क्रममा उत्साहित हुनुहुन्छ ।

“आमा अनि मासु पनि पकाउनुहुन्थ्यो होला नि ?” मैले थप प्रश्न गरेकी थिएँ । “किन नपकाउनु र ? खसीको मासु त पकाउने नै भएँ । मैले आफूले जन्मै नखाएको कुखुराको मासु पनि छोराछोरीले मीठो मान्थे, र कुखुराको मासु पनि पकाएर छोराहरूलाई खुवाएकी छु ।” सन्तानका इच्छाका अधि भुकेको मातृत्वको सङ्क्षिप्त विवरण मैले मेरी सासूका मुखबाट सुनेकी थिएँ । “आमाले खसीको मासु मात्रै खानुभएको छ ?” मेरो उत्सुकता जागेको थियो । “खान त मैले कालिजको मासु पनि खाएकी छु, तर कालिज सधैं पाइँदैनथ्यो । त्यसैले धेरैजसो खसीको मासु र परेवा खान्थ्यौं हामी । लोग्ने बाँचुन्जेल माछा पनि खुबै खायौं हामीले । तिमीहरूका बुवालाई धेरै मन पर्ने भएकाले उहाँ खसेपछि मैले माछा चढाएँ ।” उहाँले विवरण सुनाउनुभएको थियो । वास्तवमा म मेरी सासूको सीपका बारे सुन्नु उत्सुक भएर प्रश्नको उठान गरेकी थिएँ तर अहिले मेरो प्रश्न नै बरालिएर अन्तै पुग्न लागेको थियो । त्यसैले मैले अब आफूलाई मेरी सासूको सीपकै सेरोफेरोमा पार्ने निर्णय गरेकी थिएँ ।

“आमा, सिलाइबुनाइ पनि आउँथ्यो तपाईंलाई ?” मैले प्रश्न रोपेकी थिएँ । “साधारण लुगाकपडा फाटेको सिउने गर्थे नि, सिरक डसना हामी आफैँ खाप्यौं । पोते सारिन्थ्यो । पहाडका मान्छे, हामीले दुनाटपरी नगाँसी सुख्खै थिएन । अनि परालका पिरा, गजरा र गुन्डी म निकै बुन्थेँ । फुसत भएपछि मलाई खाली हात बस्न मन लाग्दैनथ्यो । गाउँ डुलेर नानावली कुरा गर्दै हिँड्नुभन्दा वरु म घरमै गजरा र गुन्डी बुनेर दिन बिताउन मन पराउँथेँ । हामी लप्टनी जेठानी रुद्रकुमारी पनि गजरा गुन्डी बुन्न निकै सिलाउनु हुनुहुन्थ्यो ।” मेरी सासूले मैले चाहेकोभन्दा पनि धेरै जवाफ दिनुभएको थियो ।

“त्यसमा पनि केटाकेटी साना हुन्जेल केले भ्याउनु र । वरु गाउँभरिका दूध नपुग्ने केटाकेटीलाई म आफ्नो दूध चुसाउँथेँ । मेरा छोराछोरीले मेरो दूध चुसेर सक्दैनथे ।” मेरी सासूले निकै उत्साही भएर भन्नुभएको थियो । गाउँभरिका दूध नपुगेका शिशुहरूलाई मेरी सासूले दूध चुसाउनुभएको प्रसङ्गले मलाई वर्तमानमा शिशुहरूले आमाको दूध खान नपाएको समाचारसम्म ल्याइपुऱ्यायो । हिजोआज पनि मेरी सासूले गाउँभरिका शिशुहरूलाई दूध चुसाएजस्तै दूध प्रशस्त आउने आमाहरूबाट दूध खान नपाएका शिशुहरूका लागि दूधको बन्दोबस्त गर्ने लक्ष्यका कुरा सुनिन थालेको छ । आमाको दूध शिशुका लागि अमृतसमान मानिन्छ र स्तनपान सप्ताह अनि स्तनपान क्लबको अवधारणासमेत सुनिन थालेको कुरा पनि मलाई सम्झना भयो । दूधालु आमाहरूले दूध नआउने र आमा असमयमै गुमाउन पुगेका शिशुहरूलाई मेरी सासूले जस्तै आफ्नो दूध खुवाउनुभन्दा ठूलो धर्म के होला र ! मेरी सासूको परोपकारी स्वभावप्रति मलाई पनि गर्व लाग्यो ।

मेरी सासूका सीपका कुरा गर्ने क्रममा विषयभन्दा निकै टाढा पुगेँ की भनेर म अलि सतर्क पनि हुँदै थिएँ । उहाँमा भएको कलाकारिता पनि म निकै उच्चकोटिको पाउँछु । उहाँलाई नाच्ने गाउँने सोख त छँदै छ, साथसाथै उहाँलाई नक्कल गर्न (क्यारिकेचर गर्न) पनि खुबै आउँछ । रेडियो खोलेर समाचार र गीत सुन्नु उहाँको निकै मन पर्ने सोख हो । अनि समाचार सुनेपछि त्यसमा कुनै दुर्घटना परेको खबर आयो भने त्यसको पीरमा पिरिन पनि उहाँ पछि पर्नुहुन्न भने रमाइला कुरा सुनेर रमाउन पनि उहाँ अधि सर्नुहुन्छ ।

आफ्ना मानिसहरूको स्वभावअनुसारको उपनाम राख्ने कलामा पनि उहाँ निकै अधि हुनुहुन्छ। आफ्नै छोराहरूको पनि उहाँले विभिन्न उपनाउँ राख्नुभएको छ। उहाँले व्यक्ति विशेषको नक्कल गरेर देखाउँदा हामी सबैलाई खुबै मनोरञ्जन हुने गर्छ।

मेरी सासूको महत्त्वपूर्ण सोखका रूपमा बगैँचाको निर्माण पनि एक हो। उहाँले हाडपाडको उहाँको बारीमा एकसय एक प्रकारका फूलहरू रोप्नुभएको थियो। साथै उहाँले भापाको सालबारीमा रोपेका नरिवल, सुपारी, आँप, लिची, केराजस्ता फलहरूको बोटबाट हिजोआज सानोतिनो परिवार पाल्न सकिने आयआर्जन नै हुन थालिसकेको छ। उहाँले लगाउनुभएको सालबारीको बगैँचामा पानको लहरादेखि मरिचको लहरासम्म पनि छन्।

मेरी सासू र नरेन्द्रको कथा

मैले सुरुमै लेखिसकेकी छु मेरी सासूको कथालाई मैले जीवन्त पार्नुपर्ने हो। त्यसैले यस बेला म उहाँको कथाप्रति कति इमान्दार र सहज रूपमा प्रस्तुत हुन सक्छु भन्ने कुराले मेरो परीक्षा लिएजस्तै भइरहेछ। “आमा, तपाईंका सात जना छोरा छोरीमा तपाईंलाई कस्को माया बढी लाग्छ?” प्रसङ्ग परिवर्तन गर्दै मैले उहाँलाई सोधेकी थिएँ। मेरो कताकता दोहोरिएको र अहिले छिप्छिपाउँदो बदलिएको प्रश्न सुनेपछि उहाँको अनुहारको भाव आकाशमा मडारिएको कालो बादल पन्छिएर अचानक घाम लागेजस्तै भएको थियो। अर्थात् मेरो प्रश्न सुनेर उहाँ केही मुस्कुराउनुभयो। “तिमीले पनि के सोधेकी होौ, शरीरका सबै अङ्गको उत्ति माया भएजस्तै हो नि! आफूले ज्यानको बाजी लगाएर जन्माएका सन्तान, कति दुःख कष्ट गरेर हुर्काएका छोराछोरी सबैको माया लाग्छ नि! तिमिले पनि त आफ्ना सबै सन्तानको उत्ति नै माया लाग्दैन र?”

मेरी सासू यस उमेरमा आइपुग्दा पनि निककै कस्सिएर कुरा गर्नुहुन्छ। उहाँका सन्तानका बारे मैले कुरा निकाल्दा त्यस बेला निकै उत्साही भएर उहाँले मलाई समेत प्रश्नको भुमरीमा पार्नुभएको थियो। त्यसैले मैले फेरि एकपल्ट उहाँलाई सोधेकी थिएँ “होइन आमा! त्यही पनि, यसको अलि धेरै माया लाग्छ भन्ने हुन्छ र?” मैले पनि अझै पुरानै प्रश्नमा अडिएर मेरी सासूलाई थप प्रश्न गरेकी थिएँ। “मेरो माइलो छोरो पद्मराज प्रसाई बाह्र वर्षको भएपछि औलो लागेर मर्‍यो। त्यो छोरो साह्रै ज्ञानी थियो। उसले मलाई पनि धेरै माया गर्थ्यो। लप्टन जेठाजु देवीप्रसाद प्रसाईले पनि उसको बुद्धिको प्रशंसा गरिरहनुहुन्थ्यो। उसले सानैमा धेरै ज्ञान जानेको थियो। आफूसँग नरहेर होला म त्यही छोरालाई बारम्बार सम्झिरहन्छु।” त्यतिखेर मेरी सासू निकै दुःखी भएर बोल्नुभएको थियो। “त्यसो भए मरेको छोरोको मात्रै माया लाग्छ आमालाई, बाँचेका छोराछोरीको माया लाग्दैन?” आफ्नो लेखकीय गन्तव्य मात्र बुझ्ने लेखक भएर त्यस बखत मैले आमाको पीडाले भरिएको आवाजसँग सरोकार नराखेभन्ने गरी उहाँकै पीडामा थप गहिरिन खोजेकी थिएँ। “त्यसो होइन, बाँचेका छोराछोरीको पनि माया किन नलाग्नु नि! तर त्यो माइलो छोरो असमयमा नै बित्यो। त्यो बितेपछि म दिनरात रोइरहन्थेँ। त्यसै बखत एक रात एउटा सपना देखेँ, मेरो माइलो एउटा भिरको टुप्पाको अभरपरेको ढुङ्गामा अफ्टेरो गरी बसेको रहेछ। “माइला किन यस्तो अफ्टेरोमा बसिस्?” भनेर मैले उसलाई सोधेछु, “आमा, म कहाँ जाऊँ? मैले कहाँ जाने बाटो पाइँन” उसले रुञ्चे अनुहार पारेर मलाई भन्यो। “ल, मेरा बुइमा आइज।” भनेर मैले उसलाई आफ्नो डँडेल्नुमा बोकेँ। मैले त्यस्तो सपना देखेको दस महिनामा मेरो अन्तरे छोरोका रूपमा नरेन्द्र जन्म्यो। मेरा सपनाका हिसाबमा मेरा लागि नरेन्द्र नै मेरो माइलो छोरोको पुनर्जन्म हो। त्यसैले मेरा लागि त यो नरेन्द्र नै आँसु पुछाउने छोरो हो। त्यसैले मलाई यो नरेन्द्रको दोहोरो माया लाग्छ। हुन पनि यसका धेरजसो बानीव्यहोरा पनि त्यही मेरो माइलोसँगै मिल्छ।” सासूले आफ्नो पीडाको दहमा चोपलेर निकालेको पीडाले नै निश्चुक्क भिजेको आवाज मलाई सुनाउनुभएको थियो।

“बुझ्यौ, मेरो त यो दोस्रो जन्म हो नि!” नरेन्द्रले मलाई पटकपटक भनेको यो कुरा मैले नपत्याएर उडाइदिन्थेँ। नरेन्द्रको अलि ठट्टा गर्ने पनि बानी भएकाले मैले उहाँले भनेको त्यो कुरालाई पनि ठट्टैमा दर्जेकी थिएँ। तर मेरी सासूका मुखबाट पनि त्यही कुरा यथार्थका रूपमा आउँदा मैले पुनः नरेन्द्रले विगतमा मलाई भनेका कुरा नै सम्झिरहेँ। “आमा, तपाईंले मात्रै नरेन्द्रलाई माया गर्नुहुन्छ, कि उहाँले पनि तपाईंलाई माया गर्नुहुन्छ?” मैले नरेन्द्रको आमाप्रतिको सत्यतथ्य मेरी सासूकै मुखबाट सुन्न खोजेकी थिएँ। वास्तवमा नरेन्द्रले भुत्कुक भएर आमालाई माया गरेको कुरा मेरा लागि नौलो होइन। तर पनि मेरी सासूकै मुखबाट मैले त्यस कुराको सहीछाप खोजिरहेकी थिएँ। हुन पनि नरेन्द्रसँग परिचय नहुन्जेल छोराले पनि आमालाई यति माया गर्छन् भन्ने यथार्थसँग मेरो परिचय थिएन।

छोराको जात अत्यन्त स्वार्थी हुन्छ। प्रथमतः त्यो जातले माया गर्न नै जान्दैन र जाने पनि आफ्नो स्वार्थ सिद्धिमा बढी लालयित हुन्छ। जसले गर्दा बिहे गरेपछि उसले आफ्नी स्वास्नीलाई जति आमाबाबुलाई माया गर्दैन भन्ने मलाई लाग्थ्यो। तर नरेन्द्रको आफ्नी आमाप्रतिको मायाले गर्दा मैले पुरुष जातप्रतिकै आफ्नो धारणामा परिवर्तन गर्नुपरेको छ।

आमा छोराका मायाका सन्दर्भको मेरो प्रश्नमा मेरी सासूको उत्तर आएको थियो “नरेन्द्रले पनि मलाई धुमधाम माया गर्छ, यसले सुरुदेखि नै आमा चिन्थ्यो। यसले अहिलेसम्म पनि बिहान उठनासाथ मेरो खुट्टा नढोगी पानी पनि खाँदैन। केटाकेटीदेखि नै यो मेरो आज्ञाकारी छोरो थियो।” सासूले नरेन्द्रको मातृभक्तिको बखान गर्नु पनि मेरा लागि नौलो कुरा थिएन। किनभने नरेन्द्रका मुटुका हरेक धडकनमा नारी जातिप्रतिको सम्मान धड्किने गर्छ। त्यसमाथि उहाँ आमाका परमभक्त हुनुहुन्छ। मलाई थाहा छ उहाँको विश्व नै उहाँकी आमा हुनुहुन्छ। उहाँले आफ्नी आमाका बारे लेख्नु पनि भएको छ। उहाँले आफ्ना कृतिमा आमाको फोटो पनि राख्नुभएको छ र केही कृतिहरू ससम्मान आमालाई नै समर्पण पनि गर्नुभएको छ। सिद्धान्तमा मात्र उहाँले आमाको सेवा गर्नुभएको होइन, व्यवहारमा पनि उहाँ आमासँग निर्लिप्त हुनुहुन्छ। घरमा बसेको बेला होस् या घर बाहिर गएको बेला होस् उहाँ आमाको हरेक कुरामा ख्याल गरिरहनुहुन्छ। वास्तवमा उहाँ त आमाको भक्तको पनि एउटा दुर्लभ नमुना नै हुनुहुन्छ।

•

“आमा तपाईंलाई पहिरोले पनि किचेको रे हो ?” मैले नरेन्द्रबाट सुनेको घटना मेरी सासूकै मुखबाट सुन्ने मनासयले फेरि अर्को प्रश्न पनि गरेकी थिएँ। “हो त नि ! यही नरेन्द्र पेटमा सात महिनाको हुँदा भीमकुमारी विष्टिनी (कान्छा भानिज दिलबहादुर विष्टकी जेठी पत्नी) र गाँउका अरू आइमाईसँग घर लिप्ने रातोमाटो खन्न भनेर म पनि गएकी थिएँ। माटो खन्ने ठाँउ भन्नेभन्ने ओडारैजस्तो भइसकेको थियो। माटो खन्दै भित्र पुगेपछि अचानक माथिबाट हिस्को भरेर मलाई पुग्यो। मजस्तै पेट बोकेकी कान्छी विष्टिनी र अरू साथीहरू बाहिर निस्केछन् र मलाई माटाले पुग्यो भनेर हारगुहार गरेछन्। संयोगले त्यस दिन मैले मेरी आमाले दिनुभएको रातो फुर्का भएको लाछाले कपाल बाटेकी थिएँ। त्यो लाछाको सानो फुर्को मलाई पुरेको जमिन माथि देखिएको रहेछ। अनि त्यही लाछाको फुर्कोलाई आधार बनाएर माटो खन्ने काँटा कोदालोले खनेर सिरमाने भुँजेलहरूले मलाई बाहिर निकालेछन्। माटोको हिस्कोले पुरेपछिका घटनाको मलाई त केही होस छैन। त्यसपछिका दिनमा म हिँडडुल गर्न नसक्ने भएँ। तर आमा र बच्चा दुवै बाँचेका थियौं। गाँउका वैद्य तथा जान्नेसुन्नेले मलाई जडीबुटी धेरै खुवाए। त्यस घडी मलाई तन्नामा बोकेर नै घरभित्र र घरबाहिर गराइन्थ्यो। त्यस्तै अवस्थामा मैले नरेन्द्रलाई जन्माएकी हुँ। जन्मेपछि पनि मैले यसलाई स्याहार सुसार केही गर्न सकिनँ। कसले यसलाई खुवायो, कसले सुतायो मलाई त केही पनि थाहा छैन। तर यो केटो साँढे सन्तोषी थियो। यसले रुन जानेको थिएन। बुभ्यौं, त्यस्तो अवस्थामा पनि बाँचेर जन्मने यो केटो ठूलो मानिस हुन्छ भन्थे त्यस बेला मानिसहरू।”

नरेन्द्रको पूर्वजन्म र गर्भावस्थामा हुँदैको कथा पनि मैले नरेन्द्रबाटै सुनिसकेकी थिएँ। तर पुनः मेरी सासूका मुखबाट सोही कुराको बेलीविस्तार पनि पाएपछि म अब सासूसँग नरेन्द्रका बाल्यकालका कुराहरू गर्ने मनस्थितिमा पुगें। “आमा, नरेन्द्रको स्वभाव सानामा कस्तो थियो ? चकचके हुनुहुन्थ्यो होला ?” मेरा कुरा भुइँमा खस्ने बितिककै मेरी सासूले भन्नुभएको थियो “होइन, यो केटो सानैदेखि ज्ञानी थियो। पढनमा मन लाउँथ्यो। घरमा पनि मलाई काम सघाउँथ्यो। घर लिप्ने, बढार्ने, गाईबस्तु चराउन जाने, बाखा हेर्ने, घाँस काटेर ल्याउने, रोपाईंका बेला बाउसे गर्ने, गाँउको मेलापातमा पर्मा लगाउने इत्यादि घर व्यवहारमा जे जति काम पर्थ्यो उसले सबै काम खुसी भएर गर्थ्यो। मैले लाएअह्राएको कुनै काम पनि नरेन्द्रले कहिल्यै सक्तिनँ, गर्दिनँ र हुँदैन भनेन। फेरि खानपानमा पनि ऊ सन्तोषी थियो। खाने मामलामा पनि उसले कहिल्यै मीठोनमीठो भनेन। जे दिए पनि उसले कुपुकुपु खान्थ्यो। भोक लाग्यो भनेर पनि उसले कहिल्यै भनेन। उसलाई आफैले बुभेरेर खान दिनुपर्थ्यो। यसको पेट चाहिँ मेरा अरू छोराहरूको भन्दा अलि ठूलो थियो। त्यसैले अरूलाई भन्दा यसलाई खानेकुराको अलि बढी नै भाग लाउनुपर्थ्यो। नरेलाई दूधचाहिँ असाध्यै मीठो लाग्थ्यो। निकै ठूलो हुन्जेल यसले तरकारीसँग भात खाएको थिएन। ऊ सानामा मासु खान पनि त्यति मन गर्दैनथ्यो। जस्तो र जेको भए पनि उसलाई दूध दिए पुगिहाल्थ्यो। गाईभैसी थाकेका बेला यसकी दिदीले बाखाको दूध दुहेर भए पनि यसलाई दूध टुटाइन। मेरी छोरी नीरा र भदौ हरिमायाले नरेन्द्रको शिशुकालमा ठूलो लगानी गरेका छन्। त्यसैले हरिमायालाई उसले सधैं कान्छी दिदी भन्दै आएको छ। हरिमायालाई हाडपाडोले नङ्गी भनेर चिन्थे। त्यही मेरी भदौ नङ्गीले सानामा नरेन्द्रको प्रायः सम्पूर्ण नै हेरचाह गरी।”

•

“नरेन्द्र सानैदेखि गीत गाँउथ्यो, कविता लेख्थ्यो। ऊ गाउँठाउँका केटाकेटी भेला पारेर हिँड्थ्यो। चारपाँच कक्षा पढ्दा उसले बरबोटे बाल स्काउट खोलेको थियो। त्यति बेला उनीहरूको काम स्कुल जाने बाटो सफा पार्ने र नाचगान गर्ने हुन्थ्यो। नरेन्द्रले चार कक्षा पढेपछि स्कुलको छुट्टिछुट्टिमा घर छेउको शिवालयमा धुलेस्कुल खोल्थ्यो। त्यस धुलेस्कुलमा उसले घरघरबाट केटाकेटी ल्याएर नेपाली ठूलो वर्णमाला पढाउँथ्यो। तीमध्ये रिक्टे अर्थात् छत्रमान याक्सोका छोराहरू डम्बर याक्सो र कृष्णपाल याक्सो तथा

कर्णबहादुर विष्टका छोराछोरी अनि काइँलो पाठकका नाति इन्द्र पाठक पनि मेरा छोराका विद्यार्थी थिए ।” मेरी सासूले नरेन्द्रका बाल्यकालको कामको थप सम्भन्ना गर्दै भन्नुभएको थियो ।

मेरी सासूसँग कुरा गर्दै जाँदा नरेन्द्रका सहयात्रीहरूको पनि मलाई कुरा कोट्याउन मन लाग्यो । अनि मेरो प्रश्नको उत्तरमा मेरी सासू बोल्नुभएको थियो “सानामा नरेन्द्र विछट्टै राम्रो थियो । नरेन्द्रेलाई त मैले मलाईकी भनेर डरले यसलाई नराम्रो नाम राखिदिनुपर्छ भनेर सबैले यसलाई भोटे भन्नु भनेकी थिएँ । पछिसम्म म पनि नरेलाई भोटे नै भन्थेँ । यसका दाजु र दिदीहरूले पनि यसलाई भोटे भन्थे । नरेन्द्र र मेरी कान्छी देउरानी महेश्वरा (मैना) की छोरी मञ्जु (मोहनमञ्जरी) भन्ने सँगसँगैका हुन् । मैनाले मेरो छोरो नरेन्द्रलाई हर्काउनचाहिँ ठूलो मद्दत गरी । सानू अथवा पुनम (माइला जेठाजु वेणुप्रसाद प्रसाईकी छोरी) र नरेन्द्र पनि सानामा साह्रै मिल्थे । उनीहरू पनि एकार्कासँग छुट्टैदैनथे । हाडपाडमा बसिन्जेल नरेन्द्रका साथीहरूमा हरिप्रसाद सङ्गौला, रत्नबहादुर विष्ट र शेरबहादुर नेवार मिल्ने साथी थिए । पहाड र मदेसमा चाहिँ उसको मिल्ने साथी दमयन्ती (ज्ञानु प्रसाई) थिई । नरेन्द्रलाई माया गर्ने र साहित्यमा लाग्न सहयोग पुऱ्याउने प्रह्लादकुमार प्रसाई पनि हो । प्रह्लाद हाम्रो ठूला घरे जेठाजु लीलाधर प्रसाईको नाति हो र ऊ अहिले परराष्ट्र मन्त्रालयमा उपसचिव छ । नरेन्द्रको सधैँभरि एकनासले मिल्ने साथीचाहिँ भीष्म प्रसाई हो । भीष्म उसको भतिजो भए तापनि उनीहरू एकअर्कामा सुखदुखका साथी हुन् । उनीहरू अझै रथका दुइटा पाङ्गा जतिकै छन् । भीष्मचाहिँ अहिले पुलिसको ठूलै हाकिम छ ।”

मैले मेरी सासूलाई जहिलेदेखि चिने मलाई इर्ष्या लागुन्जेल उहाँले नरेन्द्रको बयान गर्नुहुन्छ । त्यसैले मेरी सासूका मुखवाटै नरेन्द्रका विषयमा केही नकारात्मक जवाफ खोज्नु पनि मेरो लक्ष्य हुँने गर्थ्यो । “आमा नरेन्द्रले आमाको इच्छा विपरीत आफ्नो जात बाहिरकी केटीलाई सिन्दुर हालेको घटनाले त आमालाई हुनसम्म पीर पऱ्यो होला नि होइन र ?” त्यस बेला भने मेरी सासूको अनुहारमा भाव विप्रेको स्वरूप खोज्दै थियो मेरो मानस । तर उहाँका मुहारमा त्यस्तो केही देखा परेन । “उसको इच्छानुसार विहे गर्‱यो । मलाई भेटाउन केटी भ्रापा पनि पुऱ्यायो । मैले सकेको बुहारीको स्वागतसत्कार पनि गरेँ । जात नमिलेपछि मैले उसले पकाएको भात खाइनँ । तर अन्तरजात भनेर मैले उसलाई नराम्रो पनि गरिनँ । अब छोरोलाई मन परेपछि हामीले नराम्रो पनि किन गर्नुपर्‱यो र ? यति हो त्यो बुहारी हुन्जेल म काठमाडौँमा आएर त्यति बसेकी थिइनँ ।” मेरी सासू आफ्ना छोरा बुहारीको प्रशंसामा लाग्दा अनुहार नै उज्यालो पार्नुहुन्छ ।

“आमा, अनि पछि उनीहरूको पारपाचुके हुँदा तपाईँलाई दुख लागेन ? किन पारपाचुके गरे होलान् जस्तो लागेन ?” मैले नरेन्द्रको कथा खोतल्न खोजेकी थिएँ । “उनीहरूको जिन्दगी उनीहरूको खुसी, मैले के भन्नु र ? मिलेर बसेका भए राम्रो हुन्थ्यो । एकपटक जोरेको सम्बन्ध टुक्रिएको राम्रो होइन । तर उनीहरूको भै भगडा धेरै हुन्थ्यो । “गएको जोवन बगेको पानी फर्केर आउँदैन” भन्छन्; भैगो अब त्यसका कुरा पनि किन गर्ने र उसको भोग थिएन हिँडी । मणिजस्तो नाति छोडिदिएकी छ त्यस्को पनि भलो नै होस् ।”

“मेरा तीन दर्जन नातिनातिनामा मलाई सबैभन्दा माया कञ्चनजङ्घाको नै लाग्छ । ऊ पनि मसँग हुरुकै हुन्छ । घरमा बसेको बेला साँभ्रमा मेरा गोडामा चिल्लो नलगाई ऊ सुतेको मलाई थाहा छैन । विहान मेरो खुट्टा नढोगी ऊ पनि पानी खाँदैन ।” मेरी सासू निककैबेरसम्म पनि आफ्नो नाति कञ्चनजङ्घाकै प्रशंसामा डुब्नुभएको थियो ।

मेरी सासूको अत्यन्तै मन पर्ने नाति कञ्चनजङ्घाको विषयमा उहाँ बयान गरिरहन मन पराउनुहुन्छ । त्यसै क्रममा उहाँले एक दिन कञ्चनजङ्घाको विषयमा पनि खिप लगाउनुभयो “मेरो नाति कञ्चनजङ्घाले एम.एस्सी. प्रथम श्रेणीमा पास गर्‱यो । मेरो नातिले अहिले महाराजगञ्ज क्याम्पसको (शिक्षण अस्पताल)मा प्राध्यापन गर्न थाल्यो । कञ्चनजङ्घाभन्दा भलादमी मान्छे मैले देखेको छैन । आफूले सकेको बेला सबैको जय चिताउने र कसैको बाधाविरोध नगर्ने उसको स्वभाव छ । उसलाई सबैले माया गर्छन् । लवराजा भन्ने वीरेन्द्रबहादुर शाह त मेरो नाति भन्ने बित्तिकै भुतुकै हुनुहुन्छ । मेरो नातिले दक्षिण भारत कन्याकुमारी बस्ने एन्.गोपालाकृष्णान् र पुतलीवाईकी छोरी प्रियासँग विहे गर्‱यो । चेन्नाईमा पढ्दापढ्दै नातिले प्रियासँग मन बसाएछ । अनि हामी सबैको सहमतिमा नातिले २०६५ साल वैशाख ४ गते दक्षिण भारतको चेन्नाईमा विहे गर्‱यो । नातिको विहे गराउन नरेन्द्र काठमाडौँबाट त्यता गएको थियो । प्रियाले पनि एम.एस्सी. नै पास गरेकी छ । प्रियाले पनि मलाई साह्रै माया गर्छे । ऊ प्रायः मसँग नै टाँस्सरहेकी हुन्छे । उसले हरेक विहान उठेर नरेन्द्रको बुबाको फोटो ढोग्छे र त्यसपछि मेरो खुट्टा ढोग्छे । प्रियाका बाबुआमा पनि यहाँ आएर एक हप्ता बसेका छन् । प्रियाका बाबुआमा पनि असल रहेछन् । ‘पानी खानु मूलको छोरी ल्याउनु कूलको’ भनेजस्तै छे मेरी नातिनी बुहारी पनि ।”

“आमालाई नरेन्द्रसँग कुनै र केही गुनासो छैन आमा ?” म अझै मेरी सासूसँग नरेन्द्रका बारेमा खोतल्ने उपक्रममै थिएँ । “के गुनासो हुनु र यस्तो मेरो भक्त छोरोसँग ? यहाँ हेर न ...!” आमाले बोल्न छोडेर आफूले लगाइराखेका गहनातिर लक्षित गर्नुभयो । “...मलाई यी सबै गहना नरेन्द्रले नै हालिदिएको हो । यसले पुरस्कार पाएपछि र उसका किताबको पैसा पाएपिच्छे, त्यही पैसाले मलाई यी गहना कमाइदिएको हो । यसले कमाउन थालेपछि मलाई आनासुकी पैसाको पनि दुख भएको छैन । सबै दुख

बिमार हेने र मेरो गाह्रो साँगुरो हेने पनि यही छोरो हो । मलाई कि त यसैका बाबु जिउँदो हुँदा सुख थियो, कि त यसै छोराका कारणले सुख छ ।” सासूले नरेन्द्रका बारेमा एकैशब्द पनि विपरीत नबोल्दा पनि त्यति बेला मलाई कसोकसो असजिलो भएको थियो ।

नरेन्द्रका बारे मेरी सासूबाट केही न केही त असन्तुष्टि पनि व्यक्त होस् भन्ने पनि मेरो चाहना थियो । “आमा, हजुरहरू आमाछोराबीच यतिविधि मायाप्रेम थियो भने हजुरलाई छोडेर हजुरको नरेन्द्र छोरो काठमाडौं नै किन आउनुपरेको त ? पढ्नका लागि भनौं भने भापामा पनि स्कुल कलेजहरू नभएका होइनन् । हजुरकै साथमा बसेर उहाँले भापामै पढ्दा पनि त हुन्थ्यो नि !” म सासूबाट नरेन्द्रका बारे अभै पनि नकारात्मक उत्तरकै अपेक्षामा थिएँ । “हो नि तिमिले ठिकै भन्यौ, नरेन्द्रलाई मसँग र मलाई नरेन्द्रसँग छुट्टिन पनि मन पर्दैनथ्यो । तर त्यस बेला भापामा पुलिस कुट्ने र मान्छे कटुवा आन्दोलन चलेको थियो । मेरी दिदीका छोरा शिवप्रसाद शिवाकोटीसँग लागेर नरेन्द्र पनि त्यसै आन्दोलनमा लाग्न थाल्यो । उसले पनि बाटो हुकीहुकी भेटे जति पुलिस कुट्न थाल्यो । ऊ दिनभरि रातभरि घर आउन पनि छोड्यो । अनि कुनबेला पुलिसले पक्रेर यसलाई रूखमा भुन्ड्याउँछन् भन्ने पीरले मेरो ठूलो छोरो विष्णुभक्त, यसका दिदी भिनाजु (नीलकृष्ण सिटौला र नीरा सिटौला)सँग सल्लाह गरेर यसलाई रातारात मैले काठमाडौं भगाउनुपरेको हो । मैले नरेन्द्रलाई कहाँ रहने काठमाडौं पठाएकी हुँ र ! यससँग छुट्टिएर बस्दा म सधैं रोएर बस्थेँ भापामा पनि ।” मेरी सासूले मेरो चाहना विपरीत भन्नु नरेन्द्रकै विरहगान पो सुनाउनुभएको थियो । समग्रमा मेरी सासूको नरेन्द्रप्रतिको अथाह स्नेहधारासिवाय मैले अरू केही पनि पाउन सकिनँ । त्यसैले नरेन्द्रको सहाहना गरेर मेरी सासू थाक्ने छाँट नदेखेपछि मैले नरेन्द्रका प्रसङ्गबाट मेरी सासूलाई अन्तै मोड्ने लक्ष्य लिएँ ।

••

मैले एक दिन फेरि मेरी सासूसँग एउटा जिज्ञाशा पनि राखेकी थिएँ “दीर्घराज दाजुलाई त हजुरकै नरेन्द्र छोराको पहल गरेर राष्ट्रिय पञ्चायतको सदस्य बनाएको भन्ने मैले सुनेकी थिएँ नि !” मेरा प्रश्न सँगसँगै मेरी सासूका उत्तर वर्षन थालिहाले “नरेन्द्रचाहिँ दीर्घराजको भक्त छ । उसले मेरोभन्दा बढी दीर्घराजको सेवा पनि गरेको छ । तर बोकाको मुखमा कुभिन्डो पसेन । भूपालमानसिंह कार्कीले श्री ५ लाई जाहेर गरेर उसलाई माननीय बनाएको भनेर पहिलेपहिले ऊ आफै भन्थ्यो । त्यस बेला कार्कीलाई मेरो पूर्वजन्मको बाबु भन्ने पनि मेरो दीर्घराज छोरो नै हो । फेरि ऊ दोहोच्याएर अर्कोचोटि पनि राष्ट्रिय पञ्चायतको सदस्य भयो । नरेन्द्रकै जोडले म फेरि पनि माननीय भएँ भनेर उसैले मलाई भन्थ्यो । पछि उसैले कार्कीलाई पनि छिःछिः र दुरदुर गर्दै थुक्दै हिँडेको पनि यही आँखाले देख्यो । उसले आफ्नो भक्त भाइ नरेन्द्रलाई पनि शत्रु ठान्न थाल्यो । मेरो कान्छा भाइ सुवेदार खगेश्वर उप्रेतिले त भन्थ्यो ‘दीर्घराज भान्जा जस्तो पोचो मान्छे कसरी दुईदुई चोटि माननीय भए !’ दीर्घराजकी स्वास्नी सानुबाबा प्रसाईलाई पनि नरेन्द्रले नै अनेक गरेर एम्.ए.पास गरायो, सानुबाबा भन्नेलाई अनेक बुद्धि पुऱ्याएर कृषि विकास बैङ्कमा अधिकृतमा घुसाउने पनि नरेन्द्र नै हो । तिनीहरूका छोराछोरी टिस्टा र काङ्गडालाई पनि नरेन्द्रले नै हुर्काइदियो । तर आज तिनीहरूले नरेन्द्रको गुनको बदला नरेन्द्रकै खेदो खनेरै भए पनि तिर्दैछन् ।” मेरी सासूका आफ्ना छोराबुहारी सन्दर्भका ती नमीठा कुराले म पनि रन्थनिरहेकी थिएँ । अनि फेरि त्यसै बेला मेरा मुखबाट फ्याट्टै एउटा कुरा भन्थ्यो “नरेन्द्रको घरबारी मैले जोडिदिएको भनेर सानुबाबा भाउजूले भन्नुहुन्छ रे नि त ?” मेरो कुरा सुनेर मेरी सासू एक्कासी चड्कंदै बोल्नुभयो “कठैबरी ! त्यो बुहारी माइत गएर भोकले काम्दै घर आउँथी । उसका माइती नङ्गा छन् भनेर त मलाई बिहे गरेकै साल दीर्घराजले भन्थ्यो । हामीलाई बुहारीहरू असल चाहिएका थिए; धनी बुहारी हामीले खोजेका थिएनौं । तर त्यो बुहारी ‘जुन गोरुको सिङ छैन उसको नाम तीखे’ भएर निस्क्यो । त्यही बुहारीका पारामा लागेर २०४० सालतिरै मेरो छोरो दीर्घराजले पन्ध्र हजार रुपियाँ कबुलेको बाटोसमेत नरेन्द्रलाई तीस हजार रुपियाँमा बेच्यो । उसकै छिमेकी केशवबहादुर श्रेष्ठ र नरेन्द्र भएर नीलकाँडा र नलले बारेर दीर्घराजको घट्टेकुलोको घरसँग जोडिएको दक्षिणपट्टिको बाटो जोगाइदिएका थिए । त्यही बाटो बेचेर नरेन्द्रले चार आना जग्गा त पायो; तर ऊसँग त्यस जग्गाबापत दीर्घराजले चलनचल्तीभन्दा दोब्बर पैसा लियो । त्यति बेला नरेन्द्रकै घरमा दुर्गाप्रसाद सुब्बा र मृगनारायण महर्जनका सामु दीर्घराजले नरेन्द्रसँग त्यो पैसा लियो । त्यति मात्रै कहाँ हो र ! दीर्घराजले त्यस बाटोका साभेदार चण्डीप्रसाद श्रेष्ठ (गृह मन्त्रालयका पूर्वसचिव) लाई समेत थाहै नदिई त्यतापट्टि जग्गा हुने अरूहरूलाई पनि नरेन्द्रलाई बेचिसकेकै बाटो बेचिरह्यो । यति हुँदाहुँदै पनि नरे चूप नै लागिरेह्यो । दाजुभक्त हो मेरो नरे छोरो; अपराधी हो मेरो दीर्घ छोरो ! दीर्घराजको बुद्धि भएको भए घट्टेकुलोको जग्गा वीचैमा चिरिन्थ्यो नि ! दीर्घराजले नरेन्द्रलाई पहिलापहिला जे पनि “भाइ ! तेरो आधी, मेरो आधी” भन्थ्यो । तर उसले नरेलाई पन्छाएर घट्टेकुलाको भन्ने दुई रोपनी जग्गा स्वास्नीका नाँउमा राख्यो । मेरो नरे छोरो दाजुको आज्ञाकारी भएको फाइदा दीर्घराज र सानुबाबाले उठाए । दीर्घराजको सबैथोक गर्ने नरेन्द्र नै त थियो । उनीहरूको बिहे गराउनेदेखि घर बनाउने कामसमेतमा नरेन्द्रले मुटु फुटाएर सघाएको थियो । रामलक्ष्मण भएर बसेका मेरा छोराहरू सानुबाबा भन्नेले राम र रावण पारै छाडी ।”

“आमा ! दीर्घराज दाइ सधैं नै त्यस्तै हो त ?” भन्दै मैले अभै मेरी सासूबाट अरू पनि केही कुरा जान्न चाहेकी थिएँ । “दीर्घराजले मलाई चारधाम पनि पुऱ्यायो । त्यस छोराको मलाई माया पनि गथ्यो ।

नरेन्द्र र तिमीलाई मैले माया गरें, तिमीहरूसँग बसैं भनेर उसकी स्वास्नीले उसलाई उमालेकी हो । त्यो आइमाई आफूभन्दा ठूलो कोही छैन भन्छे । उसका बाबुले उसलाई नुहाएर, सेतो धरो फेरेर, भोको पेट बसेर, आँगन डढाएर कन्यादान दिएको हो भन्छे । तिमीचाहिँ पोइल आएकी आइमाई हो भनेर ऊ सधैं भन्छे । मलाई मात्र होइन ऊ सबैतिर तिमी र नरेन्द्रको विरोधमा माइक फुकै हिँड्छे । तिमीहरूका कुरा निकलेपछि ऊ अरिङ्गालले चिले भैं गरी उफ्रिन्छे । उसले उसको लोग्नेलाई पनि तिमीहरूको विरोधमा घरीघरी खुट्टा लगाइदिन्छे । अनि मेरो त्यो दीर्घराज छोरोको बुद्धि धेरै भएर आफूले जोडेको काठमाडौँको जग्गा पनि दाजुभाइका आँखाबाट छड्काउँन स्वास्नीका नाउँमा राखेको छ । अब स्वास्नीका नाउँमा आफ्नो आर्जन सबै राखेपछि कि उसले आफ्नो सम्पूर्ण जेथा माया मार्नुपन्यो, हैन भने स्वास्नीको कमारो हुन परिगो । कुरा यत्ति हो । यस्तो कथा मेरो दीर्घराज छोरोको मात्रै होइन नि ! हिजोआजका धेरै बुद्धि भएका दुनियाँका धेरै छोराहरूको कथा यस्तै छ । दाजुभाइलाई सम्पत्तिले मार्न भनेर स्वास्नीका नाउँमा सम्पत्ति लुकाउन खोज्दा आफैँ खाडलमा परेका छन् । कठैवरी ! मेरो छोरो !” दीर्घराज जेठाजुबारे मैले चाहेभन्दा पनि बढी जानकारी मेरी सासूले मलाई दिनुभएको थियो ।

•

स्वास्नी मानिसको कुटिल प्रवृत्तिका बारेमा एउटी स्वास्नी मानिसकै मुखबाट म सुनिरहेकी थिएँ । यहाँनिर एउटा विरह चलने सङ्गम भएको थियो, एउटी नकारात्मक प्रवृत्तिकी स्वास्नी मानिस मप्रति कुटिल भएको प्रसङ्ग देवीस्वरूपा मेरी सासू अर्थात् स्वास्नीमानिसबाटै म आफैँ स्वास्नीमानिस सुनिरहेकी थिएँ । यहाँ रमाउने कुरा पनि थिएन, किनभने संसारका दुई जातमध्ये एक जात आइमाईको निकृष्ट प्रवृत्तिप्रति सोही जातकी आइमाईले नै खुसी हुने सवालै पनि थिएन । यसै प्रसङ्गमा एक पटक भ्रातामा हुनुभएका मेरा जेठा जेठाजु विष्णुभक्त प्रसाईको नरेन्द्रसँगको टेलिफोन वार्ताको मलाई सम्झना भएको थियो । “भैगो भाइ ! तँ पनि दीर्घराजका कुरा नगर, तैले उसको विषयमा र उसले तेरा विषयमा नराम्रो कुरा गरेको मलाई मन पर्दैन । आफ्ना दाजुभाइका नराम्रा कुरा घरबाहिर गर्नु पनि हुँदैनथ्यो । एउटा कुराचाहिँ के हो भने दीर्घराज भन्ने मानिस स्वयम्मा खराब होइन, तर उसलाई उसकी स्वास्नीले जितिसकी । लोग्नेस्वास्नीमा त्यस्तै हुन्छ । दुईमध्ये एउटाले अर्कालाई जितेको हुन्छ । जस्तै जित्छ उनीहरूबीचमा जित्नेकै दबदबा कायम हुनु पनि अनौठो होइन । त्यसैले दीर्घराजसँग तैले चित्त दुखाउनु व्यर्थ छ ।” नरेन्द्रले उहाँका साइँला दाजु दीर्घराज प्रसाईले आफुप्रति कटुता राखेर अनर्गल कुरा बक्दै हिँडेको प्रसङ्ग बारे गरेको गुनासोको मेरा जेठा जेठाजुबाट आएको प्रतिउत्तर थियो यो । वास्तवमा मेरा जेठा जेठाजु अत्यन्तै भलादमी हुनुहुन्छ । उहाँले आफ्ना भाइहरूबारे उत्तिकै स्नेहभाव राख्नुहुन्छ । उहाँ काठमाडौँमा हाम्रा घरमा आएपिच्छे भन्नुहुन्छ “हेर ! तिमीहरू दुवैको पहिलो घर भत्क्यो । अब दोस्रो घरचाहिँ बलियो पार । छोराछोरीको भविष्य निर्माण गर ।” मेरा जेठा जेठाजुले मात्र होइन मेरी जेठी जेठानी भागीरथा प्रसाईले पनि हाम्रो परिवारप्रति राम्रो व्यवहार गर्नुभएको छ । “मेरी जेठी भाउजूले त मलाई आमाले जस्तै माया गर्नुहुन्छ । म सानो हुँदा उहाँले मलाई नुहाइदिने, मेरा खुट्टा धोइदिने र खुट्टामा चिल्लो लगाइदिने, कपाल कोरीबाटी गरिदिने, गुन्यू चोली लगाइदिने गर्नुभएको पनि मलाई सम्झना छ । पछि, म भ्राताको शनिश्चरे हाइस्कूल पढ्दा पनि मेरो पालन पोषण गर्नका साथै मेरा सबै लुगाफाटा मेरी जेठी भाउजूले नै धोइदिनुहुन्थ्यो । उहाँले अहिलेसम्म पनि मलाई पुत्रतुल्य व्यवहार गर्दै आउनुभएको छ ।” नरेन्द्रले मलाई मेरी जेठी जेठानीका सन्दर्भमा भन्नुभएको कुरा पनि मैले त्यस बखत सम्झें । हुन पनि मेरी जेठी जेठानीको अनुहार जस्तो उज्यालो छ मन पनि त्यतिकै सड्लो पाइन्छ । उहाँले सासूलाई पनि अत्यन्तै माया गर्नुहुन्छ । २०६५ सालको आरम्भको कुरा हो मेरी जेठी जेठानी भागीरथा प्रसाई हाम्रो घरमा आएको बखत मेरी सासूले उहाँलाई भन्नुभयो “ठूली ! अब मलाई भ्राता लैजा । मलाई घरको न्यासो लाग्यो ।” त्यस बखत मेरी जेठानी दिदीले आफ्नी सासूसमक्ष प्रत्युत्तर दिनुभएको थियो “आमा ! हामी खेती किसान गरी बस्नेले भन्दा यता इन्द्राले आमाको धेरै सेवा गरेकी छिन् । इन्द्रा जस्तो बहारी छाडेर आमाले कतै जानुहुँदैन । यस्ती सेवा सुसार गर्ने बहारी पाउनु आमाको भाग्य हो ।” त्यसपछि आमाले मेरी जेठानीलाई भन्नुभएको थियो “अँ ! म इन्द्रालाई छाडेर कहीं जान्छु । अब यस घरबाट पड्ट लगाए पनि म चटपटाउँदैन ।”

•

एक दिन मैले मेरी सासूलाई सोधें “आमा अनि हाम्रो के दोष हो त्यस्तो, हामीसँग हजुर बसेको पनि हाम्रा दीर्घराज जेठाजुले सहन नसक्नुभएको ?” मैले सबैकुरा बुझेर पनि नबुझेभैं गरी उहाँकै मुखले सबैकुरा सुन्न खोजेकी थिएँ । “आमा हामीले बिहे गरेकोमा केही गल्ती भएको त छैन ?” मैले पनि मौकामा आमाका मुखबाट यथार्थ बुझ्ने उद्देश्यले यो प्रश्न सोधेकी थिएँ । “तिमीहरूको पहिलो बिहे भड्ग हुनुभनेको राम्रो कुराचाहिँ होइन, त्यसो हुनुहुँदैनथ्यो । नहुनुभयो, अब तिमीहरूको यो बिहेचाहिँ विग्रिनुहुँदैन । तिमीले पनि छोरोलाई माया गर्नुपर्छ । यी छोरीहरूलाई पनि नरेन्द्रले कहिल्यै ठूलो स्वरमा पनि नबोल्नु, हेर बाबू ! माउ ल्याएपछि बाछ्याबाछी पनि पछिपछि लागिहाल्छन् । यिनीहरूले आफ्नो भाग्य खान्छन्, तैले केही गर्नुपर्दैन ।” यो संवाद मेरी सासूले नरेन्द्र र मेरो विवाहपछि मेरा छोरीहरू गीताञ्जलि, निकेतिका, अनुकृतिका र छोरो कञ्चनजङ्घाका प्रसङ्गमा आफ्नो छोरो नरेन्द्रलाई र मलाई सम्झाउँदै भन्नुभएको थियो । “मेरो दीर्घराज छोरोले किन यस्तो भाँडभैलो गरेको हो मैले पटककै बुझेकी छैन । यस्तो घटना

तिमीहरूकै मात्र भएको हो र ? ईश्वरका पालादेखि नै यस्तो हुँदै आएको हो । दीर्घराजका पनि छोराछोरी छन् भोलि कसलाई के पर्छ आजै कसले भन्न सक्छ र ? म त भन्छु छोराछोरी हुने मानिसले अर्कालाई यस्तो र उस्तो भन्नु नै हुँदैन । तिमीहरूको खेदो किन गरेको होला दीर्घराजले । तर जसले जति खेदो गरे पनि तिमीहरूले दहो भएर खुट्टा टेक्नु, यी छोराछोरीलाई राम्रो गर्नु, ईश्वरले तिमीहरूलाई हेर्छन् । दाजुभाइ भनेका यस्तै डाइला हुन्छन् । उसका घरमा म पनि बसिनँ । त्यस घरमा कोही अडिँदैनन् । म तिमीहरूसँग बस्ता उनीहरूले सहन सकेका छैनन् । तिनीहरूको टाउकामा रिसबाहेक अरु केही छैन ।”

म स्वयम् मेरी सासूले मेरा छोरीहरूप्रति देखाउनुभएको वात्सल्यप्रति अचम्मैमा परेकी छु । त्यस जमानाकी मेरी सासूले मैले अर्कै पतिबाट जन्माएका छोरीहरूलाई माया गरेको देखेर मलाई सुरुसुरुमा त सपना पो देख्दै छु कि जस्तो लाग्थ्यो । मेरी सासूको मायाकै कारण मेरा छोरीहरू पनि उहाँलाई धुमधाम माया गर्छन् । यहाँनिर पुरातन युगमा जन्मिएर पनि अत्याधुनिक विचारधाराले ओतप्रोत मेरी सासूको महानताको वर्णन म शब्दले गर्न सक्तिनँ । मैले कुराकानीका क्रममा नरेन्द्रको र मेरो बिहेको प्रसङ्क कुरा गरेपछि पनि मेरी सासूका अनुहारमा कुनै विषाद छैन, उहाँ त अब्बै हाँसिरहनुभएको थियो ।

“नरेन्द्र र तिमिले बिहे गरेको कुरामा मेरो दीर्घराज छोरालाई खपिनसक्नुभएको छ” भनेर अर्को एक दिन मेरी सासूले फेरि मुख फोर्नुभयो । मलाई पनि यसै विषयमा आमासँग अब्बै कुरा गर्नुथियो । “हो त नि आमा, दीर्घराज दाइले त हाम्रा विरुद्धमा दस वर्षदेखि एकनासले पत्रपत्रिकामा फोहर कुरा लेखिरहनुभएको छ नि ! हामीले बिहे गरेको ठीक हो त ?” मैले पनि सासूलाई यही प्रश्न दाहोच्याएर गरेकी थिएँ । “के को होइन ? तिमी नेपालकी छोरी, नरेन्द्र प्रसाईको छोरो । अब्बै साँच्चो कुरा गर्ने हो भने तिम्रो पहिलेको पोइसँग हाम्रो जुठो नै लाग्दैन । त्यसो त तिम्रो पहिलेको पोइ कताकता भुक्किएर नातै लाग्ने प्रसाई नै भएको भए पनि अहिलेको जमानामा पाइने कानूनअनुसार अदालतबाट छोडपत्र गरेको पोइसँग तिम्रो के को नाता हुन्छ र ? यो सबै आफ्नै देवरलाई नीच देखाउन दीर्घराजकी धेरै पढेलेखेकी स्वास्नीको खेल हो । यो सबै स्वास्नीका पारामा लागेर दीर्घराजले अत्तो थापेको मात्रै हो । तिमिसँग सम्बन्ध विच्छेद भएको पुरुष र नरेन्द्रसँग सम्बन्ध विच्छेद भएकी स्त्रीलाई दीर्घराज र उसकी स्वास्नी सानुबाबा अब्बै बोकीबोकी हिँड्छन् रे । दीर्घराजको छोरा काङ्गडाको बिहेमा पनि तिनीहरूले मलाई बोलाएनन् तर सम्बन्ध विच्छेद भइसकेका ती दुवैलाई बोलाएर नाटक देखाएको थियो रे । भाइको रिस गर्दागर्दै दीर्घराज मरिचभैँ चाउरी परिसक्यो । छोराको माया त लाग्छ, तर के गर्नु त्यसको बेहोरा बिग्रेको छ । अब त ऊ बूढो पनि भयो, त्यसको बुद्धिको सिङ्ग उम्रदैन ।”

“आमा ! भापा बस्ता नरेन्द्रबाट केके सहयोग हुन्थ्यो ?” नरेन्द्र र मेरो बिहेको प्रसङ्गमा मेरी सासूबाट स्पष्ट जवाफ पाइसकेपछि मैले नरेन्द्र र मेरी सासूका बीचको सम्बन्धलाई थप प्रकाश पार्ने उद्देश्य लिएकी थिएँ । “एस.एल.सी. पास गरेपछि मेरो नरेन्द्रले जागिर खाँदै पढ्यो । उसले त्यसै बेलादेखि मलाई सकेको खर्च दिन थालेको थियो । पछि रानी ऐश्वर्यको छेउमा बसेर पनि उसले काम गर्‍यो । त्यसपछि चाहिँ उसले मलाई र मेरी छोरी नीरालाई महिना सुरु हुने बितिकै पैसा पठाइदिन्थ्यो । त्यसो त दीर्घराजले पनि हरेक महिना मलाई र मेरी छोरी नीरालाई खर्च पठाइदिन्थ्यो । तर नरेन्द्रसँग हामी मिल्यौँ भनेर दीर्घराजले मेरी छोरी र मलाई महिनावारी दिने पैसा पनि खोस्यो ।”

मेरी सासूले मेरा जेठाजु दीर्घराज प्रसाईलाई खुबै माया पनि गर्नुहुन्छ । त्यस बेहोराको उदाहरणका लागि २०६५ सालको मातातीर्थ औंसीतिर मलाई फर्कन मन लागेको छ । सो दिन अर्थात् वैशाख २३ गते सोमबार बिहानै ३ बजे उठेर उहाँ घरको बरन्डामा बसिरहनुभएको थियो । “आमा राति नै किन बाहिर आएर बस्नुभएको ?” आफ्नी आमासमक्ष त्यस बेला नरेन्द्रले सवाल राख्नुभएको थियो । त्यति बेला आमाको उत्तर पनि मैले सुनिरहेकी थिएँ “आज मातातीर्थऔंसी हो नि ! मेरो दीर्घे छोरो मलाई भेट्न आउँछ । दिउँसो त्यसकी स्वास्नीले ढिम्किन दिन्न ।” वास्तवमा मेरी सासूले दिनभरि मात्र होइन त्यस दिन राति ११ बजेसम्म पनि घरको बरन्डामा नै आफ्नो छोराको बाटो हेरेर बस्नुभएको थियो । “आमाको माया छोराछोरीमाथि, छोराछोरीको माया हुङ्गामुढामाथि” भन्ने सूक्तिको सत्यताले त्यस रात मेरो मुटुको कापमा नमीठो पीडा भइरह्यो । तर त्यसै बेला मैले नरेन्द्रले लेखेको र शान्तिराम राईको सङ्गीतमा शान्तिराम राई र रोशन गुरुडले गाएको एउटा गीत सम्भेर पनि आफूलाई त्यतातिर फर्काउन कोसिस गरिरहेकी थिएँ—

आमा भन्ने सागर हुन् सधैं स्वच्छ हुने
छोराछोरी भित्रभित्रै मात्र आफू हुने !

•

आमाश्रीको सेवा गर्न भाग्य चाहिन्छ
आकाशजस्तो खुल्न सक्ता आमा पाइन्छ ।

मेरी सासूको बसाइँसराइँ

मानिस सामाजिक प्राणी हो । मेरी सासू पनि यसै समाजकी प्राणी हुनुको तात्पर्य उहाँको एकलो सङ्घर्षमा पनि यसै समाजका केही व्यक्तिहरूको महत्त्वपूर्ण सहयोग रहेको छ भन्ने कुरा मैले नरेन्द्रबाट थाहा पाइसकेकै कुरा थियो । तर यस कुरालाई म मेरी सासूकै मुखबाट पनि सुन्न चाहन्थे । “आमा ! तपाईँ पहाडबाट मदेस भर्नुभयो, त्यस बेलाको भापाको सालबारी निकै अनकन्टार ठाउँ थियो, त्यहाँ तपाईँलाई सहयोग गर्ने कोही थिएनन् ?” मैले उहाँको मुखबाटै कृतज्ञताका लवजहरू निकाल्ने उद्देश्यले नै यो प्रश्न सोधेकी थिएँ । मेरो प्रश्न सुनेर उहाँ केहीबेर निकै मौन हुनुभयो । एकैछिन गहिरो सोचमा पुगे जसरी त्यति बेला उहाँले एकातिर मात्रै हेरिरहनुभयो ।

“मेरो छोरो नरेन्द्र मेरो जेठो छोरो विष्णुभक्तलाई पछ्याएर पहिले नै मदेस आयो । त्यसपछि नरेले ‘आमा ! तपाईँविना म बस्न सकिन्न’ भनेर मलाई तारन्तार चिठी लेख्यो । अनि नरेकै मायाले म मेरो कान्छो छोरो चेपेर मदेस भर्ने । सालबारीमा म मेरा दुई जना छोरा नरेन्द्र र गङ्गासँग थिएँ । एकली आइमाईले खेतीपाती गरेर बसेको देखेर मलाई त्यहाँबाट खेदने नियतले एकपटक एकजना त्यहाँको स्थानीय मानिसले दस हल गोरु लिएर मेरो खेत जोत्न आयो । मैले पनि नाङ्गो खुकुरी हातमा लिएर “हेरौँ त मेरो खेत कस्ले जोत्दो रहेछ” भनेर उनीहरूका सामुन्ने गएँ । मेरो रौद्ररूप देखेर ती गोरु र गोरु नार्ने मानिसहरू कता भागे केही पत्तो भएन । त्यस्तो विरानो ठाँउमा पनि मेरा लागि सहयोग गर्ने केही मानिसहरू पनि थिए । त्यति बेला मेरा भाइ बलिराज इडनामले मलाई निकै भरथेग गरेका थिए । पहाडदेखिकै उनीसँग हाम्रो माइती साइनो थियो । भापामा बसिन्जेल म दशैंमा सबै छोराछोरी लिएर टीका लगाउन उनका घरमा पनि जान्थेँ । उनी तिहारमा मेरा हातको भाइटीका थाप्न मेरा घरमा आउँथे । यसबाहेक अरू बेला पनि मेरो अभ्रपभ्र उनेले हेरिदिन्थे । मलाई उनको सहयोगको त्यस बेला निकै नै भरोसा थियो । त्यस्तै पछि मेरो कान्छो छोरो गङ्गाको त्यहाँका स्थानीय हरि राना मगरसँग मैले मित लाइदिएकी थिएँ । हरि रानाका परिवारले पनि मलाई निकै सहयोग गरेका हुन् । हरि त पछि शनिश्चरे गाउँ विकास समितिको अध्यक्ष पनि भएका थिए । जगत र इन्दिराका बुवा ठाडा मगर र मेघवीर राईले पनि मलाई साह्रै सहयोग गरे । त्यस्ता सहृदयी र सहयोगी मानिस नभएका भए म सालबारीमा टिक्न पनि सक्थेँ जस्तो लाग्दैन ।” मेरी सासू निकै उत्साहका साथमा कृतज्ञताको सग्लो स्वरूप पस्किरहनुभएको थियो । मेरी सासूका सहयोगी हातहरूमा चार वर्ण छत्तिस जातका मानिसहरूको सूची पाउँदा मलाई हाम्रो नेपाली राष्ट्रिय एकताको सम्बर्द्धन भएको महसूस भयो ।

“मेरी दिदीका छोरा शिवप्रसाद शिवाकोटीको पनि सालबारीमा घरजग्गा थियो । उनीहरूको जग्गा धेरै थियो । शिवको घर पनि सालबारीको सबैभन्दा राम्रो घरमा दरिथ्यो । त्यस घरमा फलफूलका बगैँचा पनि धुमधाम थिए । मदेसमा पाउन सकिने सबै फलफूल शिवप्रसादका बारीमा पाइन्थ्यो । उनीहरूको घरचाहिँ राजमार्गतिर भएकाले त्यहाँ जान आउन भन्ने आधा घन्टाभन्दा बढी नै लाग्थ्यो । त्यसैले त्यतातिर जान म प्रायः भ्याउँदिनथेँ । अनि मलाई भेट्न प्रायः हरेक दिन शिवप्रसाद नै हाम्रो घर आउँथ्यो । सालबारीको बसाइँका क्रमको सुरुसुरुमा शिवले मलाई निकै सहयोग गरेको हो । सालबारीमा उसले मलाई निस्तो भात खान कहिल्यै दिएन । मेरा दुहुना गाईभैँसी थाक्ने बित्तिकै उसैले ल्याएर दुहुना बाँधिदिन्थ्यो । कठैवरी ! कम्प्युनिस्ट भएर निकै दुख पायो त्यसले । शिवप्रसादलाई घोडा बनाएर निकै मानिस ठूला नेता भए । मेरो जेठो छोरो विष्णुभक्त र शिवप्रसाद खुबै मिल्ये । मेरो जेठो छोराले भापाका कम्प्युनिस्टलाई संरक्षण दिने गर्थ्यो । त्यसैले शिवप्रसाद शिवाकोटीहरूको वास पनि मेरो जेठो छोराको घरमा हुने गर्थ्यो । शिवप्रसाद शिवाकोटी न्यायवादी पनि थियो । उसले कसैलाई अन्याय पनि गरेन । कसैलाई अन्याय पऱ्यो भने उसले जुलुस उठाइहाल्थ्यो । भापामा शिवप्रसाद शिवाकोटी भनेपछि शोषकहरूको सातो जान्थ्यो । तर नेपालमा बहुदल आए पछि मैनालीहरू पनि मन्त्री भए तर सबैले गुरु मानेको शिवप्रसादले पछिसम्म पनि नेपाल पस्न पाएको थिएन । त्यस्तो महान् मान्छे भने कुनै पद नपाई मऱ्यो । मेरी दिदीको छोरो शिवप्रसाद शिवाकोटी र बहिनीको छोरो रामनाथ दाहाल भनेका भापा जिल्लामा नै गनिएका राजनीतिका मान्छे थिए । रामनाथलाई पनि सुखानीको जङ्गलमा लगेर पुलिसले गोली हाने ।” रामनाथ दाहाल र शिवप्रसाद शिवाकोटीप्रतिको स्नेहमा मेरी सासूको गह भिज्न लागेको थियो । मलाई पनि रामनाथ र शिवप्रसादको सानो कथाले निकै लामो राजनैतिक विसङ्गतिपूर्णका घटनाहरूको सम्झना गराएको थियो ।

मैले पनि हाम्रो समाजमा वास्तविक त्याग, समर्पण गर्ने र विशिष्ट योग्यता भएका व्यक्तिहरू शिवप्रसाद शिवाकोटीहरूजस्तै भएर जिउँदै मरेको पनि देखेकी छु । अर्कातिर योग्यता, त्याग, समर्पणविहीन व्यक्तिहरू रातारात पार्टीको भन्डा ओडेर ठूला नेता कहलिएर पद र पैसाको थुप्रोमा ढलीमली गरेको पनि देखेकी छु । यस्ता विसङ्गतिहरू हेर्नु र च्च ! च्च ! गर्नुसिवाय अहिलेको युगमा हामीले गर्ने केही पनि नभएको म महसूस गर्दछु ।

“आमा हाम्रा ठूलाइ पनि कम्प्युनिस्ट हुनुहुन्थ्यो ?” मेरो जेठा जेठाजु विष्णुभक्त प्रसाई कम्प्युनिस्ट भएको कुरातिर आकर्षित भएर मैले मेरी सासूलाई प्रश्न गरेकी थिएँ । मेरी सासूले आफ्नो मनमा बाँधिएका

सासूले सम्भरेर मलाई जानकारी दिनुभएको थियो । “अनि किन नि आमा ! त्यस बेला के विमार लागेको थियो ?” मैले केही कुरा थाहा पाए पनि समग्र जानकारीका लागि मेरी सासूसमक्ष विनम्रताका साथ प्रश्न गरेकी थिएँ । “के हुनु नि ! नाकबाट रगत गएर भन्नै सिद्धिएकी नि ! म त्यस बेला मेरो भापाको सालबारी घरमा थिएँ । मेरो नाकबाट अचानक रगत जान थाल्यो । केही बेरमै रगतको आहाल भयो, घरपरिवारमा कोकोहोलो मच्चियो । मेरो जेठो छोरो विष्णुभक्त र कान्छो छोरो गङ्गा रगतको आहाल देखासाथ बेहोस भइहाले । अनि मलाई मेरी जेठी बुहारी भागीरथाले ठेलागाडामा हालेर बिर्तामोडमा ल्याई । त्यहाँ ल्याएपछि काइँलो छोरो भरतराजसमेत भएर हतारहतार मलाई भद्रपुर अस्पतालमा पुर्याए । अनि भोलिपल्ट काठमाडौँबाट दीर्घराज, नरेन्द्र र तिमी भापा आयौ । म त्यस बेला तीन रात अस्पतालमा बसेँ । अर्को दिन नरेन्द्र र तिमी मलाई रूँघेर रातभरि अस्पतालमै बसेका होइनौ ?” सासूले पूर्वस्मृतिमा पुगेर पनि वर्तमानमा मसँग सहमति लिन खोज्दै मेरा अनुहारमा हेर्नुभयो । मैले पनि टाउको हल्लाएर उहाँको पूर्वस्मृतिमा आफूलाई मिसाइदिएँ । “कठैवरी ! मेरो नरेन्द्र छोरो ! म अलिकति विरामी हुनासाथ आमालाई केही हुन्छ, कि भनेर कति आत्तिन्छ । त्यस्तो खबर सुनेपछि ऊ जहाँ भए पनि कुदेर मभए ठाँउमा आइहाल्छ ।”

मेरी सासूले आफू त्यस समय भापामा विमारी परेको बेहोरालाई अभै उधिन्दै मलाई भन्नुभएको थियो “त्यस बेला म विरामी हुँदा मेरी काइँली बुहारी रूपाले पनि मेरो धुमधाम सेवा गरेकी छे । मेरो रगत त्यसले अँजुलीमा पनि थापी, रगतले सरोबर लुगाफाटा पनि धोइपखाली गरी । मैले पनि आफू निको भएपछि आफूले लगाइरहेको एउटा सुनको औँठी उसका औँलामा लगाइदिएँ ।” आफूलाई सेवा गर्ने बुहारीलाई आफूले पनि केही दिन सकेको सन्तुष्टिका भाव त्यतिखेर उहाँका अनुहारमा पोखिएका थिए । “अनि आमा भापामै निको हुनुभयो त ?” मैले उहाँको स्मृतिको परीक्षण हेतु मात्रै यो प्रश्न गरेकी थिएँ । “तिमी हामीसँगै काठमाडौँ आएकी होइनौ ?” उहाँले मुसुमुसु हाँसेर मलाई जवाफ दिनुभएको थियो । प्रतिउत्तरमा म पनि मुस्कुराएकी थिएँ ।

मेरी सासूलाई छोराहरूले औषधी गरेर निको पारेको बेहोराको गर्व भएको मैले महसुस गरेकी थिएँ । तर पनि मैले उहाँलाई यसबारे केही सोधेकी थिएँ । त्यस बेलाको प्रसङ्गलाई उहाँले पूर्णविराम लगाउन खोज्दै भन्नुभएको थियो “काठमाडौँको ठूलै डाक्टरलाई छोराहरूले जँचाएर खोइ केके औषधी गरे र मेरो त्यो विमार अहिलेसम्म बल्केको छैन ।” “त्यसो भए आमा दुईपटक अस्पताल भर्ना हुनुभयो होइन ? काठमाडौँमा विरामी पर्दा त निकै दुख्ख भयो होला होइन ?” मैले मेरी सासूलाई नजिकको विगत तिर तान्न खोजेकी थिएँ । “यसपालि विरामी परेको त मलाई धेरै सम्भन्ना छैन । तर अस्पतालमा मैले थाहा पाएकी थिएँ । मेरी भान्जी पम्फा सिटौलाकी कान्छी छोरी डा.विजयाका दुलहा डा. वसन्त पन्तले मेरो अप्रेसन गरेका रहेछन् । उनले मलाई निकै माया गरेर औषधी गरे । नरेन्द्र र तिमीले मेरो औषधी नगरेको भए त म त्यस बेले मर्थे । नातिहरू कञ्चनजङ्घा र अर्जुन सिटौला अनि नातिनी अनुकृतिकाले समेत मेरो निकै स्याहार गरे । त्यो तान्तु र कञ्चनजङ्घाको दादा भन्ने माधव नेपालले पनि अस्पतालमा निकै सघाएको सम्भन्छु म । त्यस बेला मेरो काइँलो छोरो भरतराज, बुहारी रूपा, नाति राजु र नातिनीहरू रोशन र रचना पनि अस्पतालमा मलाई हेर्न आएका थिए । मलाई हेर्न त्यहाँ पम्फा भान्जीदेखि मेरी जेठी दिदी रूपा प्रसाईंको नाति वेनुप्रसाद प्रसाईंसम्म आए । मलाई अस्पतालमै भेट्न धेरै इष्टमित्र आए । तर मेरो साइँलो छोरो दीर्घराज र उसकी स्वास्थ्यलाई मैले देखिनँ । उनीहरूकी छोरी टिस्टा र छोरो काङ्गडालाई पनि मैले देखिनँ ।” त्यस बेलाको अस्पताल बसेको क्षणको प्रसङ्ग पनि केलाएर मेरी सासूले मलाई भन्नुभएको थियो ।

मेरी सासूले स्वास्थ्य लाभ गर्नुभएपछि उहाँलाई हामीले मोडेल अस्पतालबाट घर ल्यायौँ । त्यसपछि उहाँलाई अस्पताल लानुपरेको छैन । उहाँमा रहेका रोगहरू विषयका डाक्टरसँगको सल्लाहबमोजिम नियमित रूपमा औषधी सेवन गराइरहेका छौँ । उहाँलाई बिहानबेलुका ग्लिजिड, बिहान मल्टी भिटामिन र एमलोड र बेलुका रिडाजिन खुवाउनको साथै बुडेकोट इन्हेलर सेवन गराउने गरिएको छ । साथै हरेक महिनामा मधुमेहको परीक्षण पनि गराउने गरिएको छ ।

मेरी सासू खाने कुरामा अत्यन्तै संयमित पनि हुनुहुन्छ । आफूलाई डाक्टरले “नखानु” भनेको कुरा खानका लागि उहाँ जिद्दी गर्नुहुन्न । केही कुरो कसैले खान दियो भने पनि “यो मैले खान हुने कि नहुने” भनेर पहिले ठहर गर्नुहुन्छ । उहाँको संयमित जीवनशैली कै कारण पनि भन्नै नबने वर्षको उमेरमा मस्तिष्कमा रगत जमेर शल्यक्रिया गर्दा पनि उहाँलाई छिट्टै स्वास्थ्य लाभ गराउन सकियो । उहाँको शल्यक्रिया गर्ने न्युरो सर्जन डा. वसन्त पन्त पनि उहाँको प्रगतिबाट निकै खुसी हुनुभएको छ ।

oo

मेरी सासूको जीवनशैली

मेरी सासूको दैनिकी पनि रमाइलो छ । बिहान उठेर स्नान गर्नु, पूजाजप गर्नु उहाँको नित्यकर्म हो । उहाँ बिहान सधैं तुलसीपत्र खानुहुन्छ र सात बजेसम्ममा चियाखाजा खाइसक्नुहुन्छ । खाजाका रूपमा उहाँले

प्रायः कर्नप्लेक्स खाने गर्नुहुन्छ । त्यसपछि दस बजेभित्रमा उहाँले भात खाइसक्नुहुन्छ । खानामा उहाँलाई दही अनिवार्य चाहिन्छ । साथै दिउँसो एक बजे उहाँले फलफूल खाने गर्नुहुन्छ र दुई बजे फेरि चिया खानुहुन्छ । त्यसपछि चार बजे उहाँले पुनः चियाखाजा खानुहुन्छ । उहाँका लागि बेलुका ७ बजेभित्रमा साँभको खाना ठीक पारिसक्नुपर्छ । उहाँको साँभको खानामा दुईवटा सुख्खा रोटी, तरकारी र दूध हुने गर्छ । उहाँ जेसुकै खानुपर्दा पनि हरेक पटक खानेकुरा ईश्वरको नाममा चढाउने गर्नुहुन्छ ।

मेरी सासू राति प्रायः एघार बजेसम्ममा निदाउनुहुन्छ र बिहान ६ बजेभित्रमा उठिसक्नुहुन्छ । खाना खाइसकेपछि हरेक दिन दिउँसो उहाँ प्रायः दुई घन्टा जति सुत्ने गर्नुहुन्छ ।

पाँच फुट उचाइ र बयालीस किलोग्राम तौलका कारण मेरी सासूको शरीर फूलको थुंगा भै छरितो छ । न्यूनतम तौलकै कारण हुनुपर्छ अधिकांश प्रौढ स्वास्थ्यी मानिसलाई हुने घुँडाको हड्डी खिइने रोग उहाँलाई छैन । त्यसैले वृद्धावस्थामा पनि तीन तले भन्थाड तलमाथि गर्नु मेरी सासूका लागि सहजक्रिया भएको छ ।

हरियो रङ्ग ज्यादै मन पराउने मेरी सासूलाई कलेजी रङ्का लुगाफाटा पनि मन पर्छन् । “मलाई फूल र घाँसको असाध्यै लोभ लाग्छ” मेरी सासूलाई मैले आफूसँगै लिएर हिँडेका बेला अर्काका घर करेसामा फुलेका फूल पनि टिप्न उद्यत्त उहाँले मलाई भन्नुभएको थियो, “भगवान्लाई पूजा गर्न त हो नि ।” अर्काको बगैँचाको फूल च्वाटच्वाटी टिपेको मलाई चाहिँ मन पर्दैन । भगवान्को नाउँ गरेर अर्काले रोपेका स्याहारेका फूल टिपेर तिनको चित्त दुखाउँदा निको हुन्छ जस्तो मलाई लाग्दैन र भगवान् पनि त्यस्तो कर्म गर्ने आफ्ना भक्तसँग प्रसन्न हुन्छन् जस्तो पनि मलाई लाग्दैन । तर मेरो व्यक्तिगत धारणा मैले मेरी सासूको रुचिमा लादनु पनि भएन, त्यसैले उहाँले त्यसरी फूल टिप्दा म चुप लागेर हेर्छु मात्र, केही बोल्दिनँ ।

पचास वर्ष पुग्दानपुग्दै सम्पूर्ण दाँतहरू गुमाइसक्नुभएकी मेरी सासूलाई भट्ट हेर्दा उहाँका दाँत छैनन्जस्तो लाग्दैन । राम्ररी पकाएर खानदिँदा सामान्य खानपिनमा उहाँलाई कुनै असुविधा पनि छैन । “मेरी छोरी नीराले मेरो दाँत बनाउन बिर्तामोडमा बैना पनि दिएकी थिई । तर पछि मलाई त्यस्तो नक्कली दाँत लगाउन मन नै लागेन, घिन लाग्यो । बरु बैना पनि खाओस् भनेर मैले त दाँत लाउन नै मानिनँ । किन चाहियो त्यस्तो दाँत ? मलाई खान खाँचो छैन” ठट्यौली पाराले उहाँले भन्नुभएको थियो ।

खानपिनमा खसीको मासु मन पराउनुहुने मेरी सासूले २०६४ सालको दशैंको घटस्थापनापछि मासु खान अचानक छोड्नुभएको छ । उहाँ खानपानमा बडो सन्तोषी हुनुहुन्छ । कुनै सम्प्रदायमा लागेर हिजो स्वाद लिईलिई मासु खाने मांसाहारीले अहिले मासु र मांसाहारीलाई घृणा गरेको उहाँ मन पराउनुहुन्न । “कठैबरी ! हिजो खाएको मासुका केसा दाँतमा अड्केकोले त्यसैको स्वाद आइरहेको हुन्छ, अहिले छिःछिः दुरदुर गर्छन् ।” मरिन्जेल हाँस्दै मेरी सासूले एक पटक भन्नुभएको थियो । “बुभ्यौ, हामी दुई जोईपोइ दुई धार्नी माछा तारेर राख्यौँ र दुईतीन दिनसम्म खान्थ्यौँ । तिमीहरूका बुवालाले माछा खुब मीठो लाग्थ्यो ।” मेरी सासूले मेरा ससुरासँगको जीवनकालमा तारेको माछा खुबै मीठो मानेर खाने गरेकोमा मेरा ससुराको देहावसानपछि उहाँका नाउँमा माछा नै चढाउनुभएकाले उहाँ माछा खानुहुन्न । आफूलाई खुब मीठो लाग्ने कुरा भगवान्लाई चढायो भने अर्को जन्ममा पनि खान पाइन्छ भन्ने विश्वासमा उहाँले रुखकटहर र अमला पनि भगवान्लाई चढाउनुभएकाले खानुहुन्न ।

“हाम्री आमा कहाँ यस्ती हुनुहुन्थ्यो र ? अत्यन्त कठोर अनुशासन थियो उहाँको । आमाका अगाडि विनाकाम हामीले त्यसै उभिनु पनि हुँदैनथ्यो” सासूकी एकमात्र छोरी नीरा सिटौला भन्नुहुन्छ । “हो त नि हामी चोटपटक लागेर घर आयौँ भने पनि आमाले पहिले हामीलाई पिट्नुहुन्थ्यो अनि मात्रै औषधीमूलो गर्नुहुन्थ्यो । जुनसुकै कुराले पनि चोट लिएर गयो भने आमाले त्यसलाई गाँउमा भगडा गरेर आएको नै भन्थान्नुहुन्थ्यो र हामीलाई नै सजाय गर्नुहुन्थ्यो । मैले त्यसै डरबाट जोगिन धेरै पटक आफ्ना ससाना चोटपटकहरू र ठूला चोटपटक आमसँग लुकाएको पनि छु ।” दिदीका कुराले पुष्टि गर्दै नरेन्द्रले थप्नुभएको थियो । “हो साल्दिदी त हाम्रा फुपुहरूमध्ये अत्यन्तै कडा मानिनुहुन्थ्यो । साल्दिदी न्यायिक र निर्भीक हुनुभएकाले हाम्रा घरमा पनि सबैजना साल्दिदी भनेपछि डराउँथे । बुवा पनि कतिपय कुरामा निर्णय गर्नुपर्दा साल्दिदीलाई सोध्नुपर्छ भन्नुहुन्थ्यो । हामी केटाकेटीको त साल्दिदीसँग सातो नै जान्थ्यो । तर आवश्यकताअनुसार उहाँले हामीलाई खर्चबर्च पनि दिइरहनुहुन्थ्यो” पूर्वस्मृतिमा पुगेर मेरी सासूका भदा डा. रामप्रसाद उप्रेतीले हाँस्दै भन्नुभएको थियो र डा. उप्रेतीका कुरामा उहाँकी पत्नी लक्ष्मी उप्रेतीले सार मिलाउनुभएको थियो । “तर आफ्नो नियम कानुनमा जतिसुकै कडा भए पनि साल्दिदीले माया पनि धुमधाम गर्नुहुन्थ्यो । उहाँले सकेको मद्दत पनि हामीलाई गर्नुहुन्थ्यो । उहाँका घरमा जाँदा पनि मीठोमसिनो खान पाइन्थ्यो । त्यसैले बाल्यकालमा उहाँको घर हाम्रा लागि प्रिय थियो ।” मेरी सासूका अर्का भदा जयप्रसाद यूकेका कुरा सुनेर मेरी सासूका अनुहारमा गर्वको भाव देखा परेको थियो । “मेरी साल्दिदीले मैले दुख पाएका बेला मलाई मेरी आमाले जत्तिकै माया गर्नुभएको छ । मलाई सबैले हेला गर्दा पनि मेरी साल्दिदीले मलाई सेक्नुहुन्थ्यो” भनेर आमाका अर्का भदा चन्द्रप्रसाद उप्रेतीले पनि वयान दिनुभएको छ ।

मेरी सासू आफ्ना छोराछोरी जोगाउने, हुर्काउने र पढाउने काममा सधैं दत्तचित्त रहनुभयो । त्यति बेलाको उहाँको त्यो मेहनतका कारण उहाँका सबै छोराछोरीले फस्टाउने मौका पाए । “म छोराछोरीलाई

पिट्नेभन्दा पनि धान हाल्ने बोरामा हालेर मुख बाँधेर भुइँमा लडाइदिन्छौं । त्यसो गरेपछि यिनीहरूको पनि आड मर्ने आफूले पनि काम गर्न पाइने हुन्थ्यो ।” मेरी सासूले आफ्नो सजायको तरिका हामी सबै बसेका ठाँउमा प्रस्तुत गर्नुभएको थियो । उहाँका कुराले त्यस बेलाको वातावरण नै रमाइलो भएको थियो । उहाँका कुरा सुने पछि छोरो कञ्चनजङ्घा र छोरी अनुकृतिका पनि पेट मिचीमिची हाँसे । “बुबालाई पनि सानामा त्यसो गर्नुभएको थियो त माता ?” मेरी कान्छी छोरी अनुकृतिकाले नपत्याए जसरी सोधेकी थिई । “हो त्यसै गर्नुहुन्थ्यो आमाले; तर बुभ्यौ एकपटक बोरामा पसिसकेपछि चेतबाबा कासी भइन्थ्यो अनि आमालाई दुख दिने काम र खासै बदमासी पनि गरिँदैनथ्यो” आमाको साटो यो जवाफ नरेन्द्रले दिनुभएको थियो । छोराको जवाफको प्रतिक्रियामा आमा भने उसै गरी

•

मेरी सासूको जीवनशैली निककै लोभलाग्दो देखिन्छ । प्रथमतः उहाँ अत्यन्तै जागरुक हुनुहुन्छ । उहाँका लागि अल्छीपना अत्यन्तै टाडाको विषय मानिन्छ । उहाँलाई भेट्न आउने आफन्तसँग उहाँ धेरै नै खुलेर प्रस्तुत हुनुहुन्छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा “आमा, तपाईंलाई घरमा भेट्न पनि त सबैजना आउँथे होला नि हैन ?” मैले मेरी सासूबाटै आफन्तहरूबारेको जानकारी लिन खोजेकी थिएँ । मेरा प्रश्नसँगै “को आउनु र यो परदेशको ठाँउमा मलाई भेट्न” एकैछिन उहाँले आफ्नो अनुहारमा विषादको भाव पनि ल्याउनुभएको थियो । “भापामा भए त आफ्ना नाता कुटुम्ब सबै आउने थिए नि ! तर यो काठमाडौंको ठाँउमा मेरा को नै पो छन् र तिमीहरू सँगै भइहाल्थौ !” मनको मर्म लुकाउन खोजेर तुरुन्तै उहाँका मुहारका विषादका रेखाहरू हराएका थिए । त्यसैले त्यस बेला केही हाँस खोज्दै उहाँले आफ्नो मनका भाका सङ्क्षिप्तमै भन्नुभएको थियो । “मलाई भेट्न आउने मान्छेमध्ये मेरा छोरा भतिजा र भदाहरू नै धेरै छन् । मेरा जेठा छोरो र जेठी बुहारी एकाध सालमा मलाई भेट्न भापाबाट आउँछन् । मेरो जेठा छोरोका सबै छोराछोरीहरू पनि मलाई भेट्न आउँछन् । मेरो अर्को छोरो भरतका परिवारै मलाई भेट्न बराबरै आउँछन् र म पनि कहिलेकाहीँ उनीहरूका घर स्वयम्भूमा बस्ने गरी नै जाने गर्छु । मेरो भदा डा.रामप्रसाद उप्रेती र उसकी श्रीमती लक्ष्मीको त कुरै नगरे पनि हुन्छ । किनभने उनीहरूले प्रायः हरेक दिन मेरो खोजीनिती गरेकै हुन्छन् । मेरा भदाहरू जयप्रसाद यूके र चन्द्रा, चन्द्रप्रसाद र मेनका अनि मेरा मताने दाजु विष्णुप्रसाद उप्रेतीको छोरो गङ्गाप्रसाद उप्रेती र उनकी दुलही डिल्लीमाया मलाई भेट्न हाम्रा घरमा आइरहन्छन् । मलाई मेरा दाजुभाइले भन्दा पनि मेरा भदा भदैहरूले अझ चिज गर्छन् । अहिले मेरा कुनै दाजुभाइ जीवित छैनन् तर मेरा भदाहरूले मलाई सधैं माया गरेका छन् । मेरो जेठा दाजु विष्णुलाल उप्रेतीका छोरा ईश्वरी, माइला दाजु पशुपतिनाथ उप्रेतीका छोराहरू चन्द्रप्रसाद र सुभाष अनि कान्छा भाइ सुबेदार खगेश्वर उप्रेतीका छोराहरू जयप्रसाद यूके, प्रा.डा.रामप्रसाद उप्रेती, सागर उप्रेती र देवेन्द्र उप्रेतीले मलाई असाध्य नै माया गर्छन् । उनीहरूको मायाले मैले दाजुभाइ नै बिर्सेकी छु ।” सामान्यतया माइती भनेपछि चेलीबेटीले हुरुक्कै गर्ने प्रवृत्तिमा मेरी सासू पनि अछुतो हुनुहुन्न । उहाँ पनि माइतीको खुबै वखान गर्नुहुन्छ । त्यसैले माइतीको दोस्रो पुस्तासँग पनि त्यत्तिकै मायालु हुनुहुन्छ उहाँ । उहाँको माइतीप्रेम कै प्रसङ्गमा डा.रामप्रसाद उप्रेतीद्वारा आफ्नो चेलीबेटीप्रतिको दायित्व निर्वाह गर्ने क्रममा उहाँको काठमाडौंको हात्तिगौडास्थित निवासस्थानमा बेलाबखत हामी सपरिवार आमन्त्रित हुन्छौं ।

मेरी सासू आफ्नो जीवनशैलीलाई अझै गहन बनाउनको श्रेय आफ्नी माइली जेठानी तिलारूपालाई पनि दिनुहुन्छ । उहाँ आफ्नी माइली जेठानीको घरीघरी बयान गरिरहनुहुन्छ । “त्यो कुलप्रसादकी आमाले एकै दिन सुख नपाई मरिन् । त्यो कुलप्रसाद र मेरो कान्छो छोरो गङ्गा सँगैका हुन् । त्यसैले त्यसलाई भेट्दा मलाई मेरै कान्छालाई भेटेजस्तो रमाइलो लाग्छ । मलाई मेरी जेठानीका छोरा बुहारीहरू रत्न र पार्वती, देवकृष्ण र शान्ता, रामकृष्ण र मञ्जु अनि कुलप्रसाद र जयाको पनि माया लाग्छ । देवकृष्ण बितेको बेला म धेरै रोएँ ।”

मेरी सासूबारे विशेष चासो राख्नेमध्येमा मेरा जेठाजु खनुप्रदे रामबाबू प्रसाई शीर्षस्थ हुनुहुन्छ । उहाँले प्रायः फोन गरेर मेरी सासूको सन्धोविसन्धो सोध्नुहुन्छ र समयसमयमा हाम्रा घरमा आएर पनि मेरी सासूसँग भलाकुसारी गर्नुहुन्छ । यस्तै मेरी सासूको खोजीनिती गरेर नथाक्नेमध्ये मेरा अर्का जेठाजु प्राध्यापक डा. भीष्मराज प्रसाईको नाउँ पनि अग्रपङ्क्तिमा आउँछ । उहाँ र सुभद्रा दिदी हाम्रा घरमा सबैभन्दा धेरै आउनुहुन्छ र आमाको स्वास्थ्यका विषयमा निग्रानी राख्नुहुन्छ । यसै परिवेशमा मेरी सासू बराबर भीष्म दाइ र सुभद्रा दिदीका विषयमा कुरा पनि गरिरहनुहुन्छ । त्यसै प्रसङ्गमा उहाँ फेरि भन्नुहुन्छ; “तेजबहादुर, गणेशबहादुर र उनकी पत्नी मायादेवी, नन्दकुमार र सीताराम पनि मलाई भेट्न आइरहे । उनीहरू सबैले मेरो सोधीखोजी गरिरहन्छन् । हाम्रा छिमेकमै घर भएका मेरा भतिजा शिवकुमार प्रसाई पनि यो बाटो हिँड्दा मेरो घरमा पसिरहन्छन् । मेरा नाति नगेन्द्र पाठक पनि बेलाबखत मलाई भेट्न आइरहने गर्छन् ।”

मेरी सासूको जीवनमा प्रभाव पार्नेमध्ये उहाँकी कान्छी देवरानी महेश्वरा र भान्जी पम्फा नै पर्नुहुन्छ । त्यसै परिप्रेक्ष्यमा उहाँ भन्नुहुन्छ “मेरी पम्फा भान्जी र उनका छोरा खगेन्द्र सिटौला मलाई भेट्न बराबर आइरहन्छन् । पम्फा भान्जी अमेरिका पनि गइन् र त्यहाँबाट उनले मलाई सम्भरेर लुगाफाटा पनि ल्याइदिएकी थिइन् । त्यसो त पहाड हाडपाडदेखि कान्छा भानिज जयप्रसाद मैनाली र भापा गारामुनि बस्ने

माइला जेठाजुको जेठो छोरो रत्न र उसकी पत्नी पार्वती पनि मलाई भेट्न आएका छन् । मेरी साइली आमाजूकी काइली छोरी हरिकला गर्ग चुडाल हिजोआज देवीआमा भएकी छन् । पुरानो बानेश्वरमा उनको देवीथान नै छ । ती भान्जी बाल्यकालदेखि नै अलि विलक्षणकी थिइन् । पढ्नलेख्न पनि छिट्टै आउँथ्यो उनलाई । उनले धर्मकर्मका किताबहरू पनि लेखेकी छिन् । उनले मलाई २०६२ सालमा पुरानो बानेश्वरस्थित उनैको मन्दिरमा ठूलो समारोह गरेर दोसल्ला ओडाउँदै अभिनन्दन पनि गरिन् । त्यसै गरी मलाई भेट्न मेरी छोरी नीरा पनि भापाबाट आइरहन्थे । हाडपाड गैरीगाउँकी हामी छोरी कृष्णकुमारी पनि मलाई भेट्न आउँछे । भापामा त भतिज लक्ष्मण प्रसाई र उनकी धर्मपत्नी तिलकप्रभा र विष्टेनी ठूली (पद्मादेवी थपलिया) पनि मलाई भेट्न आइरहन्थे । ठूलिले पहाडमा पनि मलाई माया गर्थी र भापामा पनि उसले मलाई धेरै सघाई ।” काइला भानिज कृष्णबहादुर विष्टको छोरा रामू (प्रेमराज विष्ट)ले पहाडमा पनि मलाई सहयोग गर्थे, मदेसमा पनि मलाई भेट्न आइरहन्थे र काठमाडौंमा पनि आइरहन्छन् । विचरा गर्भे टुहुरो रामू ! बाल्यकालमै उसकी आमा पनि स्वर्ग गइन् । रामूलाई हामीले नै हुर्काएका थियौं ।” मेरी सासू आफूलाई कसैले भेट्न आउँदा अत्यन्तै उत्साहित हुनुहुन्छ । मेरी सासूकी बहिनीज्वाइँ सावित्रा र नरहरि प्रसाई पनि बेलाभौका हाम्रा घरमा आउनुहुन्छ । साथै पहाड हाडपाडका हेडसर गणेशबहादुर राई र उहाँकी पत्नी विद्या राई पनि मेरी सासूलाई भेट्न हाम्रा घरमा बराबर आउनुहुन्छ । आफ्ना नाताकुटुम्ब भेट्न आए भने मेरी सासू तिनीहरूलाई पुन्याउन हाम्रो घरबाट अलिपर बाटोसम्म पुगेर आँखाले उनीहरू गएको देखुन्जेलसम्म हेरिरहन मनपराउनुहुन्छ । विदाबारी हुँदा पनि प्रत्येक पटक भावविभोर हुने उहाँको मौलिक स्वभाव छ ।

मेरी सासूको जीवनपद्धतिलाई उहाँको सकारात्मक शिष्टाचारले अभि माथि उठाएको पाइन्छ । उहाँका जीवनमा जे जति दुखका क्षण घटे तापनि ती बेहोरालाई उहाँ गौण मान्नुहुन्छ । घरमा आउने अधिकांश उहाँका आफन्तलाई पनि उहाँ जीवन बाँच्ने कला सिकाएर नै पठाउनुहुन्छ ।

••

मेरी सासूले आफ्नो छोरो नरेन्द्रप्रति गर्व गर्न कहिल्यै छाड्नुभएन । उहाँ घरीघरी भन्नुहुन्छ “मेरो छोरो नरेन्द्र नभएको भए मेरो वृद्धाश्रमकै वास हुनेचाहिँ पक्का रहेछ । हो ! मेरा सबै छोराहरूले उन्नति नै गरेका छन् । सबैको आआफ्ना घरबार छन् । तर मेरा लागि त यही नरेन्द्रे नै भयो ।”

•

मेरी सासूले मलाई सधैं माया गर्नुभयो । काम विशेषले म उहाँको छायाँमा परें भने पनि उहाँ मलाई ‘इन्दिरा खोइ’ भनेर खोजेको खोज्यै गर्नुहुन्छ । उहाँ मलाई बराबर भन्नुहुन्छ “तिमी जहाँ गए पनि मलाई पनि लैजाऊ है इन्दिरा !” मेरी सासूको भावना बुझेर समयसमयमा उहाँलाई हामी ठाउँठाउँ डुलाउँछौं । हाम्रा हरेक साहित्यिक कार्यक्रममा उहाँलाई पनि हामीसँगै लिएर जान्छौं । त्यस्तो सभासमारोहमा पुगेर आउँदा उहाँ साह्रै खुसी हुनुहुन्छ । खास गरेर मैले भाषण गरेको अथवा कार्यक्रम सञ्चालन गरेको कुराले उहाँ अत्यन्तै गर्वको अनुभूति गर्नुहुन्छ । त्यति बेला आफू बसेको कुर्सी छेउका मान्छेलाई कोट्याउँदै उहाँ भन्नुहुन्छ “यो अहिले बोल्ने आइमाई इन्दिरा मेरी बहारी हो ।”

मेरी सासूलाई जनसम्पर्क गर्न र हिँडडुल गर्न पनि साह्रै इच्छा छ । उहाँको काया वृद्ध भए पनि मन अत्यन्त उर्जाशील छ । उहाँमा इच्छा र चाहनाको जीवन्तता देखेपछि “मानिसको शरीर मात्रै बूढो हुन्छ मन सधैं तन्नेरी हुन्छ” भन्ने उक्ति म बारम्बार सम्झने गर्छु । त्यसैले हामी पनि मेरी सासूको मनअनुसारको काम गर्न सधैं दत्तचित्त रहन्छौं । यथासम्भव उहाँलाई खुसी राख्ने प्रयत्नमा नै हामी लागिपरेका पनि हुन्छौं ।

••

“आइमाईले केही गर्न सक्तैनन् र ? इन्दिरा त छोरी भएर जन्मेकी मात्र हो । उसले छोराले भन्दा धेरै गर्न सक्छे । ऊ नेपाल सरकारको सल्लाहकारसमेत भएकी मान्छे हो । उसले कमाएको इज्जत त प्रसाईको पनि हो नि !” मेरी सासूले नरेन्द्रसँग कुरा गरेका बेला मेरा कानमा यस्ता वाक्य परेपछि म थप प्रेरित हुन्छु । मेरी सासूका मप्रतिका यस्ता महावाणीलाई मैले सँगालेर राखेकी छु । जिन्दगीका अप्ठ्यारा दिनहरूमा पनि साहस दिने यस्ता वाणी नै मेरो जीवनको उर्जास्रोत पनि हुन् । मेरी सासू मेरा लागि करुणा र प्रेरणाकी सङ्गम हुनुहुन्छ । देवीस्वरूपा उहाँको साहचर्यले मलाई मेरो जीवनमा अगि बढ्ने थप जागरण पैदा गरेको छ ।

मेरी सासूसँगको सहवासले मलाई जीवनको पाठ बुझ्न सिकायो । हरेक मानिसले पूर्ण जीवन बिताउँदा भोग्नै पर्ने वृद्धावस्थाका बारेमा मलाई अन्तरहृदयमा नै महसूस गरायो । अत्यन्त मर्मपूर्णको र कष्टकर वृद्धावस्थालाई पारिवारिक चाहनाले सुखद् बनाउन पनि सकिँदो रहेछ भन्ने ज्ञान पनि मलाई दिलायो ।